

ივერია

საკულთიკო და სალიტერატურო
ქუჩნალი

წელიწადი მეშვიდე

№ 12

თბილისი
ექვთიმე სელაძის სტამბა, ლორის-მელიქოვის ქუჩაზე
1883

Доволено цензурою. Тифлисъ, 26 декабря 1883 г.

ბანახადებანი.

—
ჟურნალი

«ი ვ ე რ ი ა»

(წელიწადი მერვე)

მომავალ 1884 წ. იანვრიდან ჟურნალი «ივერია» გამოვა ყოველ-თთვე და თთვე იმავე სახით და სიერცით, როგორც აქამომდე გამოდიოდა.

ხელის-მოწერა მიიღება:

რედაქციაში, რომელიც იმყოფება სიმონსონოვის ქუჩაზედ, ნაზაროვის სახლებში, შირველი კლასიკური გიმნაზიის უკან. სადაც ზედა სართულში «დროების» რედაქცია და იქვე, შუა სართულში, რედაქცია «ივერიისა».

მუთაისში, ჭილაძეების წიგნის მაღაზიაში, ბუჯვართან.

ბათუმში, «წერა-კითხვის საზოგადოების სკოლის მასწავლებელ მ. ი. ნათაძესთან,

ფასი ხელის მოწერისა:

მთელის წლით 7 მან., სოფლის მასწავლებელთათვის—5 მან.

ქალაქს გარეშე მცხოვრებთ ამ ადრესით უნდა დაიბარონ ჟურნალი:

Въ Тифлисѣ, въ редакцію журнала «ИВЕРІЯ»

ხვედრი ფული ხელის-მომწერმა ჟურნალის დაბარებისათვის უნდა გამოგზავნოს რედაქციაში.

რედაქტორი და გამომცემელი ილ. ჭავჭავაძე

მიიღება ხელის-მოწერა
 მომავალ 1884 წლისათვის

« I R O J E N A S E D »

(წელიწადი მეცხრამეტე)

თბილისში, «დროების» რედაქციის კანტორაში, სი-
 მონსონოვის ქუჩაზედ, ნაზაროვის სასლში, პირველი კლასი-
 კური გიმნაზიის უკან.

თელავში, ვანო როსტომაშვილთან.

ქუთაისში, ჭილაძეების წიგნის მაღაზიაში, ბუღვართან.

ბათუმში, «წიქა-კითხვის» სკოლის მასწავლებელ მ. ი.
 წათაძესთან.

ბორში, საზოგადოების დეპოში, ალალო თუთაყვითან.

ქადაქს გარეშე მცხოვრებთა ამ ადრესით უნდა დაიბარონ
 გაზეთი: ВЪ Тифлисѣ, ВЪ редакцію «ДРОЭВА».

ფასი ხელის-მოწერისა

წლით (12 თვით) 9 მ., 11 თვით—8 მ. და 50 კ.
 10 თვით—8 მ. 9 თვით—7 მ. და 50 კ., 8 თვით—7 მ.
 7 თვით—6 მ. 6 თვით 5 მ., 5 თვით—4 მ. 50 კ., 4
 თვით—4 მ., 3 თვით—3 მან., 2 თვით—2 მ., 1 თვით
 1 მან.

სოფლის მასწავლებელთათვის წლით — 7 მან., 6
 თვით—4 მან., 3 თვით—2 მან.

სკედრი ფული ხელის-მოწერა გაზეთის დაბარებისათნაკე
 უნდა გამოგზავნოს რედაქციაში.

გამომცემელი გ. ქართველიშვილი.

რედაქტორი ი. მაჩაბელი

1884 წ. იანვრის თვიდან

მ. თბილისში

გამოცემა ფოკალ-თვიური ყრმათა საკითხავი სურათებიანი
ყურნალი

ნ მ გ ა თ ი

პედაგოგიური ნაწილის დამატებით

მთელი წლის გამოცემა ყურნალი «ნობათი»-ს იქნება 12 წიგნი, რომელიც ზედ მიწეებით შეადგენს 800 გვერდამდე დიდი ჭიკრძატიისა და თითო წიგნი არა ნაკლებ 4 ბეჭდ. ფურცლისა.

ყრმათა საკითხავ წიგნისათვის საჭირო სურათები დამზადებული იქნებიან პეტერბურგში.

ქრისტეშობის თვეში გამოვა ნიმუშად ერთი ნომერი, რომელიც უფასოდ დაურიგდება 1884 წლის ხელის მომწერლებს.

ყრმათა საკითხავ წიგნში დაიბეჭდება: ლექსები, მოთხრობები, ზღაპრები, სურათები ხალხის ცხოვრებიდან; ბიოგრაფიული მოთხრობები, მოგზაურობა, კვიზოდიური მოთხრობები ისტორიიდან, ამბები გეოგრაფიიდან და ბუნების მეცნიერებიდან; იჯაგები, ანდაზები, გამოცანები, შაირები, არითმეტიკული გამოცანები; სათამაშოები, რბეუსები, სიმღერები ნოტებით და სხვ.

დამატებაში—მშობელთა და აღმზრდელთათვის—დაიბეჭდება: პედაგოგიური სტატიები მშობელთა და აღმზრდელთათვის შესახებ უმაწვალების აღსრდისა და სწავლისა (პირველ-დაწყებითი). კრიტიკული და ბიბლიოგრაფიული სტატიები პედაგოგიური თხზულებებისა. პედაგოგიური ქრონიკა ჩვენი და უცხოეთის ცხოვრებიდან. ნარკვი. «ნობათი»-ს ფოსტა. განცხადებანი.

დამოუკიდებელი მონაწილეობს «*ყურნალ ანობათ*»-ს ადუ-
თქვეს და მიიღებენ: თ. აკ. რ. წერეთელი, თ. რ. დ. ერის-
თავი, გ. ე. წერეთელი, თ. ნ. ტ. დადიანი, ი. ბაქრაძე, ე.
რ. გაბაშვილისა, ა. მ. მახხუბარიძე (ყაზბეგი) და სხვ.

ყურნალზე ხელის მოწერა:

ყურნალი «*ანობათი*» ქალაქს გარეშე გაგზავნით და ქა-
ლაქში დარიგებით ეღირება წელიწადში ოთხი მანეთი. ცალკე
ნომერი ათი შაური, მარტო ნახევარი წლით ხელის მოწერა
არ მიიღება.

სოფლის მასწავლებელთ შეუძლიანთ გამოგზავნონ: თავ-
და-პირველად—2 მან. და შემდეგ: მაისში—1 მან. და ენკე-
ნისთვეშიც—1 მან.

რომელთაც ამ რიგათ ხელის მოწერა ჰსურთ, პირ-და-
პირ რედაქციას უნდა მიმართონ.

ხელის-მოწერა მიიღება:

თბილისში ყურნალი «*ანობათი*»-ს რედაქციაში, ალექსან-
დროვის ბაღთან, ხაზინის ქვემოთ, თუმანიშვილის სახლ. № 7
და შავერდოვის წიგნის სააგენტოში.

ქუთაისში—ჭილაძის წიგნის მაღაზიაში.

გორში—ეკ. ფურცელაძისას.

თელავში—ი. ვ. როსტომაშვილთან.

ფოსტის ადრესი: Тифлисъ, въ редакцію педагогиче-
скаго журнала «*Нобати*».

რედაქტორი-გამომცემელი ა. ს. ლულაძე.

ОБЪ ИЗДАНИИ ВЪ 1884 ГОДУ ЖУРНАЛА

ЮРИДИЧЕСКОЕ ОБОЗРѢНІЕ

(годъ четвертый)

Журналъ, какъ и прежде, будетъ выходить по четвергамъ, въ размѣрѣ отъ 1 до 2 печатныхъ листовъ, по слѣдующей программѣ:

I. Статьи по всѣмъ вопросамъ, вытекающимъ изъ теоріи права и судопроизводства.—II. Перечень, изложеніе и обсужденіе важнѣйшихъ распоряженій и узаконеній правительства.—III. Судебная хроника: а) отчеты о засѣданіяхъ въ судахъ, преимущественно Кавказскаго края, и б) особенно интересныя рѣшенія Кавказскихъ гражданскихъ судовъ по вопросамъ права и судопроизводства, вызваннымъ мѣстными особенностями края.—IV. Корреспонденціи юридическаго содержания.—V. Краткіе отчеты о новыхъ книгахъ юридическаго содержания (Обзоръ юридической печати и библиографія)—VI. Смѣсь (разныя извѣстія.) Случаи изъ судебной жизни и практики.—VII. Тезисы кассационныхъ рѣшеній: а) кассационныхъ департаментовъ сената и б) Тифлисской судебной палаты.—VIII. Извлеченіе изъ приказовъ о важнѣйшихъ назначеніяхъ по вѣдомству юстиціи.—IX. Судебный указатель. Резолюціи Тифлисской судебной палаты по дѣламъ апелляціоннымъ и кассационнымъ—X. Объявленія казенныя и частныя.

При всей трудности изданія юридическаго органа на далекой окраинѣ Россіи, необходимость

и полезность такого органа на Кавказѣ доказывалась вступленіемъ «Юридическаго Обозрѣнія» въ четвертый годъ своего существованія. Въ настоящее время редація заручилась сотрудничествомъ многихъ юристовъ, врачей и публицистовъ. Мы можемъ указать, какъ участниковъ въ нашемъ журналѣ: К. Д. Анциферова, Д. З. Баградзе, О. А. Быкова, Ф. К. Бакало, Кн. К. А. Бебутова, Г. Г. Гвишіева, А. А. Гребенщикова, С. І. Гулишамбарова, Н. А. Дингельштета, К. В. Долгова, Г. А. Джаншіева, Г. И. Еджубова, Д. И. Кипіани, Д. В. Квиркелія, П. И. Ковалевскаго, П. М. Лебединскаго, Я. И. Лудмера, Н. Я. Николадзе, П. А. Опочинина, Д. П. Пурцеладзе, Я. И. Рашета, Н. П. Смиттена, В. Д. Спасовича, А. В. Степанова, А. А. Фонъ-Ашеберга, В. А. Хлѣбникова, П. А. Шаврова и др.

Въ распоряженіи редакціи имѣются статьи, какъ мѣстнаго, кавказскаго, такъ и общаго интереса. Изъ числа ихъ предназначены къ печатанію въ 1884 году: матеріалы для новыхъ Уложений—Уголовнаго и Гражданскаго, о водовладѣніи на Кавказѣ и другихъ мѣстахъ по законамъ: царя Вахтанга, шаріату и др., о межеваніи, о пошлинахъ, о литературной и музыкальной собственности, о нефтяныхъ законахъ въ разныхъ странахъ, о колоніяхъ преступниковъ, о сельской адвокатурѣ, о безпріютныхъ дѣтяхъ, о формѣ суда присяжныхъ на Кавказѣ, о хизанахъ, о саношенкахъ, о древне-армянскомъ законодательствѣ (исслѣдованія Мхитара-Гоша), о мусульманскихъ законахъ на Кавказѣ, о древне-еврейскомъ законодательствѣ и пр.

УСЛОВІЯ ПОДПИСКИ:

Редакція и Администрація журнала (для приема подписки, объявленій и розничной продажи) — Тифлисъ, Сололакская ул., д. кн. Меликова.

Подписная цѣна на журналъ, съ доставкою и пересылкою: на годъ—10 р.; на 6 мѣс.—6 р.; на 3 мѣс.—3 р. 20 к.; на 1 мѣс.—1 р. 25 к. Подписываться можно съ 1-го числа каждаго мѣсяца и не далѣе конца года.

Разсрочка въ платежѣ денегъ допускается— для годовыхъ подписчиковъ: при подпискѣ 4 р., въ мартѣ и апрѣлѣ по 3 р., и для полугодовыхъ: при подпискѣ 3 р. и черезъ два мѣсяца еще 3 р.

При перемѣнѣ адреса вносить 40 к.

Объявленія, казенныя и частныя строка пети-та 10 коп., $\frac{1}{2}$ страницы 3 р. 25 к., цѣлая стран. 6 р. 50 коп.

Подписка и объявленія принимаются также въ Москвѣ и Петербургѣ, въ книжныхъ магазинахъ И. П. Аписимова.

Отдѣльные №№ «Юрид. Обозр.» продаются по 25 коп. въ Тифлисъ, въ центральной книжной торговлѣ и въ г. Кутаисѣ. въ книж. маг. Чиладзе.

Статьи должны имѣть подпись и адресъ ихъ автора, для свѣдѣнія редакціи, и могутъ подлежать передѣлкамъ и сокращеніямъ.—Статьи безъ означенія условій гонорара признаются бесплатными.—Обратная пересылка рукописей для редакціи не обязательна.

При доставленіи въ редакцію «Юридическаго Обозрѣнія» экземпляра юридическаго сочиненія, о немъ будетъ данъ отчетъ и сдѣлана публикація.

ახალ გამოკვლევასად დაუშინებელი საქართველოს
ისტორია*).

ისტორიული მნიშვნელობა. ა) საქართველოს ეკლესიების
და ხატების ზედ-წარწერათა, ბ) ხელ ნაწერების მიწერილობათა,
და გ) საეკლესიო და საერო ქარტიებისა.

მათი შესწავლისა და გამოკვლევის პრეგრამმა
წერილი დ. ბაქრაძისა.

წაკითხულ-იქმნა სამხ. მეცნ. აკად. ისტორიკო-ფილოლოგიურ
განყოფილების სხდომაზედ.

მეცნიერულის მხრით კაკასია უნდა იყოს მიღებული ყო-
ველსავე ეჭვ გარეშე დიდად შესანიშნავ გუთხედ მთელს დედა-
მიწაზედ. გეოგრაფიული მდებარეობა მისი ეკრებისა და აზიის
გზათ-ჰვარედინზედ, სიმდიდრე მის მცენარე და მინერალთა,
განსხვავებულნი თვისებანი მისის ეტნოგრაფიისა და ისტო-
რიისა—ყოველსავე ამას არ შეუძლიან არ განუღვიძოს დიდი
სურვილი და ინტერესი მის შესწავლისა იმას, ვინც მისდევს
გულ-დადებით მეცნიერებას. კვანებთ არსად არ დაცულა ჩვენ
დრომდე ისე ცხადად და წმინდად დიას დიდის სიმკვლის კვა-

*) ეს სტატია დაბეჭდილია რუსულს საისტორიო და საარნეო-
ლოგიო ჟურნალში, სახელად «Кавказская старина», რომელიც
გამოდიოდა ბ. ერისკვის რედაქტორობით, №№ 7 და 8, 1873 წ.

ლი, როგორც კავკასიაში. ადგილობრივ და სხვათა ქვეყნების შემატანეთა მოწმობით, თითქმის ყოველი ხალხთა მოდგმა ძველად ცნობილის ქვეყნებისა თავის გაფანტვის დროს აზიადამ ევროპაში გამოუვლიდა ხოლმე კავკასიას და ანარჩუნებდა შიგ თავის სისხლისა და ხორცის ხალხს. ეს სხვა-და-სხვა სისხლისა და ხორცის ხალხი მკვიდრს ხალხში გადაერეოდა და აქედამ წარმოსდგებოდა ხოლმე სხვა-და-სხვა კვარის ტიპისა და ენის ერი. სწორედ ამისა გამო დაერქვა კავკასიას «მრავალ-ენოვანი კავკასია». ძლიერნი და განათლებულნი ძველად-ძველი ერნი—ჭინკიელები, კვიპტელები, ბერძენნი, რომაელები, არაბნი, მოისწრაფვოდენ კავკასიისადმი, აფუძნებდნენ აქ თავიანთ ახალ-შენობებს, აწესებდნენ ალებისა და მიცემის ანუ სავაჭრო ურთიერთობას მკვიდრს ერთან, აკრძალვდნენ მათ შორის თავიანთ ენას, თავიანთ ზნე-ჩვეულებას, რელიგიურს წესებს, და ხან თავიანთ განათლებასაც. აგრეთვე მათნი პოეტნი და მწერალნი უუურადლებოდ არ სტოვებდენ კავკასიას: მათ დაგვიტოვეს თავიანთ ცოდნა და ცნობანი მის მდებარეობაზედ და ადგილ-მამულზედ, ჰავაზედ და იმის ბუნების ნაწარმოებზედ, მის მცხოვრებლებზედ და ამ უგანასკნელთ ავ-გარ-განობაზედ. იგინი სიამოვნებით და ხალისით მოგვიითხრობენ იმათ მამაცობასა და ქველობაზედ, გმირობასა და თავისუფლებაზედ; კოლხიდას ხომ ისე არ შეესებინ, რომ იგი არ დასახონ მდიდარ ქვეყანად, კარგა წინ წაწეულ მხარედ, როგორც განათლებით ისე ალებითა და მიცემით. ¹⁾ საშუალო საუკუნეობის დროსაც კი პოეტური შესედულობა ჰქონდათ კავკასია-

¹⁾ История землевѣд. К. Риттера Спб., 1864 წ., გვ. 52—54, 80—81.

ზედ: იმ დროს კავკასიას ჭკონებდენ მთელის კაცობრიობის აკუნად, რომელიც ვითომ იქ დაბადებულა და იქიდან წარმომდგარა. ერთს დროს ისტორიკოსებიც კი ცდილობდენ დაემტკიცებინათ, რომ აქედამ გაუკვალა სხვა-და-სხვა გზა კაცობრიობას თავის გაფანტვისა და მთელის დედა-მიწის დასახლება. დროს, რის გამოც შემოვიდა ხმარებაში ლექსი კავკასიის მოდგმა, რომელიც მიეთვისება სრულიად ევროპის და აზიის მომეტებულ ნაწილის მცხოვრებლებს. კავკასიასაკე ჭსახვადენ ჭკუნად, სადაც მიიღო დასახამი განათლებამა და სხვა-და-სხვა რელიგიამ. ჭკონებდენ, რომ აქედამ არის გავრცელებული, როგორც თქმულებანი წარყვნაზედ, ისე ყოველ-გვარი ხელოვნება, განვითარებული ცხოვრება¹⁾. ჩვენ მოვიხსენიებთ ყოველსაკე ამის იმიტომ რომ ცხადი შეიქმნეს, თუ რა დიდს ყურადღებას იზიდავდა კავკასია ძველსა და საშუალო საუკუნოებში. მათი თქმულებანი ამ მხარეზედ, ჩვენის აზრით, ბევრად მოაგონებენ კაცს კოლხიდის ოქროს მატყლელსანის კერძის ზღაპარს, რომლის გამოცნობას ესლა შეუდგა მეცნიერება.

თუ საზოგადოდ კავკასია დიქსია ასეთის ყურადღებისა მეცნიერების მხრით, მაშინ ამ მხრივ უპირატესობა უნდა მიეცეს, რასაკვირველია, მის სამხრეთის დაკავებას, რომელსაც ეწოდება საქართველო. საქართველოს სახელ-წოდებით ძველად-განვე ცნობილი იყო ის სივრცე ამიერ კავკასიისა, რომელსაც შეადგენდა ნაწილი ალბანიისა, ივერია, კოლხიდა, მესხეთი და სტრამბონის ტაოხია ანუ ქართული ტაოხ-კარი. მას ეჭინას სრულიად მტკვრის არემარე შემდეგის ხეობებითურთ — ჩრდი-

¹⁾ K. pittepa, გვ. 81—82. Ethnogenie comcarienne, par Moreau de tonner. Paris.

ლოკით აზგვისა, სამხრეთით სრამისა, აღმოსავლეთით ალაზნისა, დასავლეთით ჭოროხისა, ჩრდილოეთ-დასავლეთით რიონისა და მასში შემდინარე წყლების სეობებითურთ გავრამდე ამ სივრცეზე ისმოდა ქართული ენა თავის ორი მონათესავე ლაზარაკით—სვანურით¹⁾ და მეგრულით. სვანები ძველის ძველადვე სცხოვრობდენ იქვე, სადაც ესლა სცხოვრობენ. მეგრელებს ეჭირათ ნაპირები შავის ზღვისა, დაწოილი ყუბანიდამ ტრავიზონამდე და თვით ტრავიზონი, ე. ი. ის. სოლი; სრულად თუ არა—ეს კი არ ვიცით, რომელზედაც შემდეგ დასასლდენ: ჩერქეზები და ახსასები, გურულები, ჭანები ანუ ლაზები, რომელთა შორის უკანასკნელნი შეადგენდენ ერთს შტოს მეგრელებითურთ²⁾. ქართველთ ტომი ძველადგანვე შესანიშნავი ყოფილა თავის ტიპის სიმშვენიერით და მოსდენილობით. ევროპის დამკვირვებელ მოგზაურთაგან აღიარებულია, რომ სპარსელების ბუნებით უმწო ტიპის გაუკეთესობა სწამლობდა ქართველთ და ჩერქეზთ წმინდა სისსლის წყალობით, რომელნიც ძველად მრავლად და მრავალჯერ გადაუსახლებათ სპარსეთში საქართველოსა და ჩერქეზეთიდან³⁾. ისტორიული

1) ჩემის აზრით შეუძლებელია დამტკიცდეს რაიმე ნათესაური კავშირი სვანურის და ქართულის შორის გინდ ლექსთა ფესვების მიხედულობით, გინდ გრამმატიკულის ფორმების შედარებით. მაგრამ ბევრნი ფილოლოგთაგანი წინააღმდეგის აზრისანი არიან. ბრ.

2) საქართველოს ისტორია დ. ბაქრაძისა, მეორე რეველი, დასაბუქლად გამზადებული.

3) Mémoire sur l'ethnographie de la Perse. Paris. 1866. Extrait du recueil de Voyages et de Mémoires publiés par la société de Géographie, p. 47—48.

ცხოვრება ქართველთა დიდად საგულის-ხმიერა: ამ ერის რიცხვი მისთვის საუკეთესო დროს განმამავლობაში (X—XIII საუკ.) გაზვიადებით არის ნაჩვენები 4 მილიონზე მეტად¹⁾; შემდეგ დროს განმამავლობაში თან-და-თან მცირდებოდა, ისე რომ მე-XV საუკუნეში მხოლოდ 2 მილიონამდე-და აღრიცხავენ²⁾; საქართველოს ერი ეგუთვნის უშუალოდ ერთგანს მთელს დედამიწის ზურგზე და თავის ისტორიულ ცხოვრების განმამავლობაში იმდენი უბედურება აიტანა, რომ გვიკვირს, რატომ სულ მტრად არ აღიგავა, ის კი არა თუ სრულიად წინააღმდეგს ვხედავთ. მან შესძლო უგანასკნელ დრომდე და გადააჭარბა ბევრს მძლავრ ტომის ერსა და ხალხს. იგი გარკვეულად იყო აუარებელ სისხლის მსმელის ბარბაროსებით; მას მესივით ესხმოდნენ თავს მრავალჯერ და მრავალჯერვე ჭყავდათ მონებაში; მის ნიადაგს შეუწყალებლად სთელავდნენ, მის წმინდა ადგილებს და სალოცავებს შეაგინებდნენ და შეურაცხველად იმედნენ; მცხოვრებლებს ცალკე ჭბოდნენ და ყლუტდნენ ადგილობრივად, ცალკე ასახლებდნენ საგუთარის მიწაწელიდამ. მაინცა-და-მაინც, თუმცა ყოველივე ეს ასე იყო, მან მაინც შესძლო და მოახერხა მტკიცე ორგანიული წეს-წყობილება დაემყარებინა: მას ჭქონდა შემუშავებული თავისი წესი მართვა - გამგეობისა, თავისი სამართალი და სამხუჯავრო, თავისი ხალხი წოდებრივ წესზედ.

¹⁾ Histoire de la Géorgie, par Brosset, I p. 551 n. 2

²⁾ Rapports sur un Voyage archéol par. Brosset. S. Petersb. 1849. Résumé, p. 15. რამდენად მართალია და ნამდვილი ეს ორივე რიცხვი. ძნელია ვაცმა სთქვას რამე.

მცხოვრები, თავისი სოციალური და კონომიური ურთავ-ცხოვრება, თავისი სკოლებიც კი...

თავის აწა-ჩვეულებრივის სიცხოველის წყალობით, ქართულთა ერმა გამოაჩინა მიზიდულობა და სიუკარული განათლებისა და ცივილიზაციისადმი, მიუხედავად იმისა, რომ მას დაუცხრომლად სწევდნ და ჰგლეჯდნ აქეთ-იქიდაძ. მან თავისი ნიადაგი მოჰფინა მრავალს საარსიტიკტურო ძეგლ-სახსოვრით, რომელთ რიცხვიდამ საეკლესიო შენობანი დღესაც ანციფერებენ კაცს არიგინაღურის თავისებურობით და იმ სტილისა და უაიდის სიმშენიერით, რა უაიდაზედაც ეს ეკლესიები უშენებათ. მან შესანიშნავად განავითარა თავისი ენა, მეტყველება: ვინციცის კეროპიული ენები და მასთან ქართულიც, მას არ შეუღიან არ გაუგვირდეს ქართულის ენის სირბილე, მის გამოთქმათა და გამოხატულებათა სიმდიდრე, მის ჭოქრებისა სომშენიერე, მისი შეძლება ურომელი და საგნისაგან განზიდულის ცნების და თვით სამეცნიერო ჭეშმარიტებათა გამოთქმისა და გამოხატვისათვის. გარნა უოკელივე ეს შეუძლებელია ლიტერატურულად თუ განვითარებული არ არის ენა. ქართულთ შექმნეს თავისთვის რი არიანი, ესრედ-წოდებული მხედრული (საკრო) და ხუცური (საეკლესიო), რომელთაგანაც პირველის შემოღებას მიაწერენ მე-III საუგუნეს ქრისტ. დასადებაძე, ხოლო მეორისას—მე-V საუგუნეს ქრისტ. შემდეგ, თუძეცა ეჭვი არ არის, რომ მხედრულის კვალს ჩვენ კვოულლობთ მე-XI საუგუნეზე ადრე, და იგი, კერძოდ ჩვენის აზრით, წარმოადგენს ვადასხვაფერებულს და განმარტივებულს ხუცურს!). ხმათ გამოთქმის წესი ქართულს ენას ისეთი აქვს, რომ საუგეთესო კავ-

1) საქართველოს ისტორია, მეორე რვეული

კასიის ფილოლოგები ქებით იხსენიებენ მას. ვინ არ იცის ამ მხრივ უსლარის აზრი. ათუ დავაკვირდებით, აშობს უსლარი, — ქართულს ანბანს შესახებ თვით ქართულის ენისა, არ შეგვიძლიან არ გამოვტყდეთ, რომ იგი ჩინებულად შეფარდებულია და საკვირველად ზედ გამოწყობილი; იმისთანა განვითარებული ანბანი არ მოიპოვება მთელს ქვეყანაზედ: ყოველი ხმა გამოისატება განსაკუთრებითი ნიშნით, და ყოველი ნიშანი მუდამ ერთსა და იმავე ხმას აღნიშნავს. ყოველს ევროპიულს ენებში მოიპოვება ფეს-წამოსაკრავი და საბოძიკო სიძნელე — მართლ წერა, ქართველებისათვის კი არ არსებობს იგი განვითარებული ანბანის წყალობითა.¹⁾ ამ ორ ანბანში სუტურით ითარგმნებოდა საეკლესიო და კლასიკური ქმნილებანი, მსედრულით. — საერო და სასალხო ნაწარმოებნი იწერებოდა. ანბანისაკე გვარად, თვით ენაც ქართული, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ორად გაიყო. სუტური ენა შემუშავდა ათონის მთაზე და პალესტინაში, სადაც ითარგმნებოდა სამღვთო წერილი და სხვა თხზულებანი ბერძნულის ენის მიმდებრის ზედ-გაკვლით და მიიღო წყობილება ამ უკანასკნელის მინაგვარი. წმინდა ქართული წყობილება და მიმდებრა ენისა დაცული იქმნა საერო ლიტერატურის ნაწარმოების შემწეობით. საერო ლიტერატურის ენა ყოველთვის მდებოდა ყოველ-დღიური. სასმარნი ენა იყო. ამ ერთ არის დაწერილი იგავ-არჩენი და რომანებზე, ღირიკული ლექსები და თარგმანნი სპარსულით. საუ-

¹⁾ Записка Услара о составленіи азбукъ кавказскихъ языковъ, помѣщенная въ 1861 г. въ лѣтописи кавк. отд. геогр. общ. стр. 43. М. Загурскаго. Кавказско-горскія письмена, 1871 стр. 5—6.

კეთესო თხზულებათა ენა ამათ რიცხვში დიდათ დაახლოებულა ესლანდელ უბნობის ენასთან, მაგ. ქილილა და მანას ენა, ვისრამიანისა და ვეფხვის ტყაოსნისა თამარ მეფის დროსა, საეკლესიო და საერო სალიტურატურო წიგნები და თხზულებანი ერთგვარად იყო გავრცელებული საქართველოს მალაქ-წოდების საზოგადოებაში და ერთგვარად იგიოსებოდნენ და ერთავ ერთად შეუძუშავეს საქართველოს ხალხს ჰირველია— გეგო და შესედულობა ქვეყანასედ ბიზანტიისა, ხოლო მეორეთა— შესედულობა ქვეყანასედ და გეგო სპანსეთისა, რაიცა ესლანდ შინიშნება.

ჩვენამდე მოღწეულს ძველს საქართველოს წერილობითს სახსოვართ შორის განსაკუთრებული ჩვენი ყურადღება მიქცეული უნდა იყოს ქართველთ საისტორიო შრომასზე. ამ შრომას შეადგენს: ადგილობრივი ქრონიკები და არსეოლოგიური ცნობანი, როგორც მაგალითად ზედ-წარწერანი საეკლესიო შინობასზე და სატების შეჭედილობასზე, მიწერილობანი ძველ ხელთნაწერებსზე, მონასტერთა და თავად აზნაურთათვის ბოძებული ესტედ-წოდებული გუჯრები, საერო და საეკლესიო საქართველოს რომ თავისი საკუთარი ქრონიკები მოეპოვებოდა, ეს დიდი ხანია ცნობილია; მაგრამ რომელ დროსა და საუკუნეს ეკუთვნიან და ვითარის ხაზობით უნდა კვიდებოდეს მათ ვატი, ეს თითქმის ამ უგანასკნელ დრომდე ცოტა ვინმემ თუ იცოდა; საზოგადოდ დიდი მატინუ ანუ «ქართლის ცხოვრება» მიღებული იყო მეფე ვანტანგ მე-VI თხზულებად (1675—1737 წ.). სომხეთისა და სპანსეთის ქრონიკების შემწეობით იქმნა უსერხულად მის მიერ შედგენილიო. თუ ვი ცნობილი რუსეთის მწერალი სენკოვსკი ამბობდა დაწმუნებითა და დამტკიცებით, რომ ქართველებს ვანტანგ მე-VI-მდე მა-

ტანე არა ჭქონათო, რომ თვით ქართველნი არ არსებობდნენ მე-XII საუკუნემდეო, რომ სასულწოდებით იბერნი იგულისხმებოდა სსვა-და-სსვა მთიული ტომი და ან ვიდრე მთლად ის მხარე მტკვარს იქით, საცა ესლა თბილისისა და რომელიც შეადგენს მომეტებულს ნაწილს საქართველოსას ყოველთვის ეკუთვნოდა სომხებსაო და იყო დასასლბებული სომხებით, მიღებით, განაგებებით ანუ ოსმალებით და აღბანელთა ვიეთთამე შთამომავლობითს ¹⁾, ადვილი მისახვედრია თუ რა გარნი წარმოდგენა უნდა ჭქონოდათ საქართველოს ისტორიისე უფრო ნაკლებ განვითარებულს და უვიცს უმეტესობას. მართლდა, ზოგიერთ ევროპელთ მსწავლელთა და მათ რიცხვში გამოჩენილმა ორიენტალისტმა სენ-მარტენმა, დიუბუაღე-პონპერემ და ვივიანე სენ-მარტენმა გამოხატვეს ცოტად თუ ბევრად სამართლიანი აზრი ქართველთ ისტორიის ხასიათზე, მაგრამ მანც მათი შეხედულება მხოლოდ დასასლბებით მართალ შეხედულებათ უნდა გვჩვენებოდა მანინცა-და-მანინც, რადგანაც მათ დროს აუარებული მასალა, რომელზედაც შეიძლებოდა გამოხსატქმელის აზრის დამყარება საქართველოს ქრონიკების შესახებ, ჯერ ისეკ ხელ-უხლებელი იდო. დამტკიცებული და გადაწვეტილი აზრი ამ საგნის შესახებ დამყარდებოდა არა უწინარეს ამ მასალის გამოქვეყნებისა, რითაც ჩვენ დაგვაჯალა აკადემიკოსმა ბროსემ.

ბროსეს ღვაწლი და ამაგი ამ მხრივ დაუფასებელია. ის არაფერი ვიდრე, რომ მან მოასწრო და გამოსცა ძრანტუზულს ენაზედ დიდრონი ტომები ვასტანგ მე-VI ქართლის

¹⁾ Нѣкоторыя сомнѣнія касательно исторіи Грузинъ въ „Библиот. для чтенія,, за 1838 г., стр. 151—178.

ცხოვრებისა, ვასუშტის ისტორიისა მის საქართველოს გეოგრაფიითურთ, და სხვა კერძო ქრონიკები; მან დაუწიარდა შიდა შედარების მეტოდით, სინქრონიკულად საქართველოს მატანეთ ცნობანი, როგორც უცხო ქვეყნის მატანეთ ცნობათა, რომელნიც მრავლად შეკრებილნი არიან მის Additions et Eclaircissements à l'Historie de la Georgie, ისე იმ ცნობათა, რომელთაც შეიცავს ზედ-წარწერანი და ქართუბი, შეკრებილნი მისგან 1847—1848 წ.; ყოველივე ამის შემწეობით და ამასთანავე თვით მატანებში დაბეჭდილის შენიშვნებით მან განარკვია მრავალი საეჭვო და სადავო საგანი საქართველოს ისტორიაში და ამით გააუქმა მათში ბევრი წინააღმდეგობა ცნობათა ურთიერთშორის.

დღეს ჩვენ იმდენი მასალა და ცნობა გვაქვს, და მათ შემწეობით ისე ცხადად სჩანს ახლა საქართველოს მატანეთა ხასიათი და იმდენად განარკვევენ საქართველოს ისტორიას, რომ ახლა სრულიად შეუძლებელია ისეთის აზრის წარმოთქმა, როგორც იყო მაგ. სენკოვსკის აზრი. ეს კიდევ ცოტაა: ყურადღებით დაკვირვება და ახალიზი ამ ცნობათა და მასალათა დაარწმუნებს ვეელას, ყოველსავე ეჭვს გარეშე, რომ მათ დიდი და ფრიადი მნიშვნელობა აქვთ, და, ჩვენ გვგონია, რომ მართლწინი არიან სენმარტენი, დიუბუა-დე-მონპერე და ვიკიენ-სენ-მარტენი, როცა გარდმოცემათა და თქმულებათა საქართველოს მწერლობისას სთვლიან საყურადღებო წყაროებად, ისეთს წყაროებად, რომელნიც ნათელსა ჭიფენენ არამც თუ მხოლოდ კავკასიის ტომთა, არამედ აზიის ისტორიასაც კი). თუმცა

1) S.-Mart. Mém. sur l' Arm., II., p. 190
Dubois de Montp., Voyage autour du Caucase, 1,

დიდს ქრონიკას, ქართლის ცხოვრებას, ვასტანგ მე-VI-ის მატინეს ვეძახით, მაგრამ თვით ამასივე კი შეგვიძლიან მოვიკუნოთ ისეთი ფაქტები, რომლებიც დაგვარწმუნებენ, რომ იგი წარმოადგენს მხოლოდ ერებას სსვა-და-სსვა ქრონიკებისას და სსვას არა რას; რომ ეს ქრონიკები იწერებოდა სან აღწერილ მოვლენათა თანა მედროვეთაგან, სან ამ მოვლენათა კარგად მსოვნელთაგან; რომ თვით ავტორნიც კი ზოგიერთს ქრონიკისა ცნობილნი არიან; რომ სრულიადაც ამ მატინეებს ისევე სასული «ქართლის ცხოვრება» რქმევიათ, რაც ვასტანგ მე-VI-სას ჰქვია; რომ სომხური ტექსტი *Chronique Armenienne*, რომელიც დაიბეჭდა ფრანგულად *Additions et Eclaircissements à Histoire de la Géorgie*-ში 1851, p. 1—61, იყო მხოლოდ ქართული ქრონიკა, გადათარგმნილი სომხურად 1279—1311 წ. ¹⁾. ქართველთ, სომეხთ და კავკასიელთ ჩამომავლობაზე «ქართლის ცხოვრებას» წყარობად ჰქონდა, როგორც ადგილობრივი სახალხო გარდმოცემანი, აგრეთვე გარდმოცემანი ებრაელთა, სპარსელთა, ბერძენთა და სომეხთა. ეს გარდმოცემანი, თუმიცა ზოგიერთის დაწვლილების შესახებ არეულ დარწმუნნი არიან, მაგრამ საფუძველი კი მათი რაიუსსაჲ ჰქმნარიტს ფაქტებსეუდ არის დამყარებული და ეთნიკურის მხრით ნატვიდებაში დიდ მინაღებია და სანდო. ამ

p. 62—63. Uiv S. Mart. Recherches sur les peuplats. du Caucase p. 78—79

¹⁾ Brosset, Rapp. sur un Voyage archéol. 3-me rapp. p. 6.—Hist. de la Géorgie II, 2-e livr. intröd st tables, p. XVII—XVIII.

მსრით ქართლის ცხოვრების გარდმონაცემში ჩვენ ვპოულობთ აწრს ქართველთ ინდო-ევროპულს ჩამომავლობაზე და ქართველთა და სომეხთ მონათესაობაზე. ამ აწრს დღეს თვით მეცნიერებაც ითვისებს და არ უარტყეოფს იმ ახალ-ცნობათა წყალობით, რომელსაც აღმოახენს შედარებითი სწავლა სომხურისა და ქართულის ენისა. ქართლის ცხოვრებას არა აქვს ჩათვლილი კავკასიის ტომთა გენეალოგიაში ტომნი ადიგესი და ოსებისა, ხოლო სთვლის მათ, დაღესტანის ავარელებთან ერთად, ბოლოს მოსულებად კავკასიაში, ე. ი. ისსენიებს მათ სკვითების ანუ ქართულად სოხარელთა გამოჩენასთან დაკავშირებით, რაცა მართლა ნამდვილია. ადიგესა და ავარელთ რომ არავითარც მონათესაობა არა აქვთ ქართველებთან, არამედ ფინების ჯგუფს ანუ შტოს წარმოადგენენ, ამაში, კვონებთ, ეჭვი არ უნდა იყოს. ოსების შესასებაც ქართველთ გარდმაცემა თუმიცა არეულ-დარეულია, მაგრამ კრიტიკულად რომ განკვიროს კაცმა ეთანსმება გეროდოტის თქმულობას აწებისა ანუ აწების (ოსების) მიდიურს ჩამომავლობაზე. — მერე, ქართლის ცხოვრების ცხადად გამოსატული ორ გვარის გავლენის მოქმედება საქართველოზე, ერთის მსრით სპარსეთისა, მეორეს მსრით საბერძნეთისა, დაწყობილი ძველადგანვე, თითქმის იმ თავითვე; გამეფება ახალ-ახალ დინასტიებისა, სპარსეთში გამეფებულ დინასტიების ზედ-გავლენით, ჯერ არსაკედების დინასტიისა, მერე სასანიდებისა; საქართველოს მდგომარეობა სომხების მიმართ, სირიისა და რომის შესასება; სასიათი საქართველოში გავრცელებულს გერმთ-თაყვანის მცემლობისა, თანდათანობით ქრისტიანობის შემოდება და მისი დამკვიდრება მე-IV საუგ. წმ. ნინოს დროს; არაბების გამოჩენა და დაჭერა მათ მიერ საქართველოს კერძოსი; ამბავი ბაგრატიდების დი-

ნასტიის გაძლიერებისა და მათის გამოსვლისა სომხეთიდან — ყოველივე ეს მოთხრობილია ქართლის ცხოვრებაში, რომელიც ამასთანავე უფრო ირკვევა და ვრცელდება, რასაკვირველია, უცხო ქვეყნის ისტორიის ცნობათა შემწეობით და რომელიც თვითც ავრცელებს და არკვევს თავის მხრით ამ უკანასკნელთ. ამ სახით ქართლის-ცხოვრების ცნობანი საქართველოს ისტორიის უძველეს დროის შესახებ ბ. ბროსეს გამოკვლევათა წყალობით ძალიან ცოტად განიხივიან მეცნიერების მიერ შემოწმებულ და დამყარებულ ფაქტებისაგან. ხოლო ცნობანი შემდეგ დროთა შესახებ ე. ი. ბაგრატიონების გამეფებამდე სომ უფრო ნაკლებ საეჭვონი უნდა იყვნენ. მართალია, ქართლის-ცხოვრებაში ბევრგან ერთი-ერთმანეთის წინააღმდეგი ცნობანი მოიპოვება, ალავ-ალავ სულ გამოტოვებულია ზოგიერთი მოთხრობა და ისტორიული ფაქტი, მაგრამ ეს გარემოება მართლ ქართლის-ცხოვრების სკედრს არ შეადგენს; ესეები ყოველის ხალხის მატანიში მოიპოვება. მართალია ისიც, რომ ძველებურა წელთ-აღრიცხვა საქართველოს მატანიეთა ცოტა არ იყო, არეულია, მაგრამ ამ შემთხვევაშიც მასაც ის ბედი შესკედრია, რაც ყოველის ხალხის წელთ აღრიცხვას: თუმც ეს ასეა, მაგრამ მაინც ეს წელთ-აღრიცხვა ადვილი გამოსაკვლევი სინქრონიული ცნობათა შემწეობით. შემდეგ, ქართლის ცხოვრების ცნობანი ბაგრატიონების გამეფების დროიდან თან-დათან უფრო ცხადად და დაწვრილებით არის გარდმოცემული. ამის მიზეზი ცხადია: მრავლდება მასალა, როგორც ჩვენი, აგრეთვე უცხო ხალხთაგან შემენილი; ასეთია, მაგალითობრ, ის მასალა, რომელსაც შეიცავს ბაზანტიელებისა, არაბებისა, სპარსელებისა, იტალიელებისა და ბოლოს რუსეთის თქმულებანი; ჩნდებიან ეკრპიელნი მოგზაურნი, რომელნიც აცნობუ-

ბენ ჭეყანას თავიანთ დროის საქართველოს; საქართველოში სჭირან ფულს და ზედ ნიშნამენ მეფეების სახელებს და მათ მეფობის წელს. მრავალგან შენდება ტაძრები, რომელნიც იფინება ზედ-წარწერებით ანუ ჩუქურთმით, ან al-Fresco-თი. ყველა ესე გვარი მასალანი და ამას-გარდა ქარტიები, რომელნიც მრავლდება მე-XVIII საუკუნეში მრავალ სატეზედ ზედ-წარწერებისა და ხელ-ნაწერებზე გაფანტულ მიწერილობითურთ შეადგენს მეორე გვარ მასალას მატინათა და თქმულებათა შესავსებლად და განსამარტებლად. ეს მასალანი, თუმცა მეცამეტე საუკუნიდან საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა უფრო სუსტდება, მრავლდება მე-XIX საუკუნის დასაწყისამდე. ამ წერილის საგანი ის არის, რომ საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიამ მიაქციოს ყურადღება ამ გვარ ცნობათა მნიშვნელობას საქართველოს ისტორიისათვის, და მათ ყოველმხრივ შესწავლის საჭიროებას; ამისათვის ჩვენ საჭიროდ ვსთვლით განსაკუთრებით ვრცლად განვიმარტოთ ეს საგანი.

თუ ვისმე უმოგზაურნია ამიერ კავკასიაში განსაკუთრებით მთავარ ქვა-ფენილ გზის მოშორებით, რასაკვირველია, არ შეიძლება რომ მის ყურადღება არ მიექცია მრავალ-საარხიტექტურო სახსოვარს, როგორც მაგ. ციხეებს, კოშკებს და ტაძრებს, რომელნიც მომეტებულ ნაწილად მთის წვერებზედ და ხეობებში არიან აშენებულნი, ზოგან მთლიანად დაცულნი, ზოგან ნახევარობით დანგრეულნი, რომლებზედაც პუტ-პუტაა მოფენილი და თვით კედლებშიაც კი დიდის ხნის ხეობა ამოსული. მომეტებულ ნაწილად მათი განკერძობით დგანან უაღაგო ალაგას, სადაც, როგორც სჩანს ზოგიერთა ნაშთიდან, ოდესმე სიტყვსლეს უდუღნია. იგინი სახელდობრ გაფანტულნი არიან კახეთში, ქართლში, სომხეთში, ახალციხის მარჯნაში, გამაჭმა-

დინებულ საქართველოში, იმერეთში, გურიაში და ახლანდელ საქართველოში.

და რაც უფრო შორს წავა მოგზაური აღმოსავლეთის საქართველოდგან შავი ზღვისაკენ, მით უფრო მათი რიცხვი მომეტებულია, და არსიტეკტურული მხრით უფრო შესანიშნავნიც არიან სიღამაზით და სიმშვენიერით. თუ უკეთეს ეს მოგზაური ამ ქვეყნის ისტორიის მცოდნეც არის, დიდროვან ციხეებში და კოშკებში შეჭნიშნავს ნაშთს საქართველოს ისტორიის უწინარეს დროისას და საბერძნეთის ახალშენების გაუგონისას, რომელთაც საქართველოს დასავლეთი ადგილი ეკიანათ მეექვსე საუკუნიდამ ქრისტეს დაბადებამდე. აგრეთვე ძველი ზედწარწერებიდან საეკლესიო შენობათა კედლებზედ, რომელთა მომეტებული და საუკეთესო ნაწილი აგებულია მეექვსე და მეცამეტე საუკუნეთა შუა, შეიტყობს დროს მათ აშენებისას, სახელწოდებას მათ ამშენებლებისას, თანამედროე მეფეთა და მმართველებისას და სან მთელს მოთხრობასაც კრისტიანული და შინაურის ყოფა-ცხოვრების შესახებაც. ამ გვარსაკე ცნობას შეჭკრებს იგი მრავლად ჩვენამდე დაცულს სატების ზედწარწერებიდან და საეკლესიო კატრატზედ დაწერილის წიგნების მიწერილობიდან. ამ გვარ წიგნებთა შორის, ჩვენამდე გადარჩენილი და უძველესი კეთუნის 936 წელს; აგრეთვე ნაკლებ მასალას არ მისცემს მას საეკლესიო და საერო ქარტიები, რომელთაც გუჯრებსა, ანუ სიგელებს უწოდებენ. ჩვენ უკვე განვმარტეთ არსეოლოგიურ ცნობათა მნიშვნელობა საქართველოს ისტორიისათვის. ჩვენ ვთქვით, რომ საეკლესიო შენობათა და სატების ზედწარწერანი, ხელ-ნაწერების მიწერილობანი, საერო და საეკლესიო ქარტიები. საქართველოს მართლანდელში მოთხრობილს ფაქტებს შეავსებენ და ნათელს ჭიებენ.

მართლაც, საქართველოს არსეოლოგიურად შეუსწავლელად აკადემიკოსმა ბროსსემ ვერ იტვირთა ქართლის ცხოვრების ფრანცუზულს. თარგმანის დასტამბვა. ამ შესწავლის ნაყოფი იქონისი დიან ცნობილი თხზულება: **Rapports sur un Voyage archéologique dans la Géorgie et dans l'Arménie, exécuté en 1847—1848 t. S. Pétersb. 1849 წ.** ეს თხზულება უეტკველს საბუთს წარმოადგენს იმისას, თუ რამრავალია არსეოლოგიური ცნობანი საქართველოსა და სარუსეთს სომხეთის შესახებ. მასში შეკრებილია ყოველი ის ზედწარწერანი, რომელნიც მან თავის მოგზაურობის დროს ამ მხარეში, გადმოიღო ძველ საუდრებისა და ხატებიდან, მასშივეა თავმოყრილი ის ზედწარწერანი, რომელნიც სხვა-და-სხვა პირთ გადმოეღოთ და მისთვის გარდაეცათ. ზედწარწერათა რიცხვი, დაუბუხას, ბროსსესა, მეღვინეთხუცესოვისა, ბაქრაძესა და სარგისიანისაგან გადმოღებული, ბროსსეს ფაქრით, 2000 მეტი.¹⁾ თავის Voyage archéologique-ში ბროსსე გვატყობინებს როგორც შინაარსს ამ ზედწარწერებისას, ისრე მათს ისტორიას საქართველოს ისტორიასთან დაკავშირებით. ზგრეთვე იგი განგვიმარტავს შინაარსს იმ ქართულ ქარტიებისას, რომელნიც კუთვნიან მე-თერთმეტე საუკუნეიდან დაწებულს დროს მეცხრამეტე საუკუნემდე. ეს ქარტიები არის გამოკვლევის საგნად **Quatrieme Rapport, მის Voyage, p. 1-50 და XVI Addition მის Histoire de la Géorgie, II partie, 2 livr 1857 წ. p. 450—562.** იმის სიტყვით, იგინი არიან

¹⁾ Mem. de l' Acad. imp. des scien de. S. Pét., VII, série, t. VIII, № 10—imscip. géorg. et. autres, recueillies par le Père Nérsés Sargisian, p. I.

შემდეგნი: «საეკლესიო გუჯრები, რიცხვით 3000-დე, რომელნიც აწ დატყულნი არიან თბილისში, მთავარ სამმართველოში, და გადმოუტანიათ საქართველო-იმერეთის სინოდალურის კანტორიდან, სააზნაურო სიგელები, რომელნიც არიან შენახულნი თავად-აზნაურების არხივებში თფილისსა და ქუთაისს, აგრეთვე ის საბუთები [და იავდრებიც, რომელნიც შეესებან სხალ-ცინის მარხას და სამეგრელოს. მათში გამოხატულია სოციალური ცხოვრება და მდგომარეობა კერძო პირთა; რელიგიური, მოქალაქობრივი და სამხედრო დაწესებულებანი საქართველოსი ძველ დროს; უფლებს ღ კანონი საკუთრებისა, სყიდვა-გაყიდვისა, შემკვიდრობისა და სხვა უფლებრივ ურთიერთობის შესასებ; გადასახადთა წესი მოქალაქეთა დამოკიდებულება ურთიერთ-შორის და სამეფოს მიმართ: ერთის სიტყვით ყოველი ის განსაკუთრებული თვისებანი, რომელთაც შეუშუშავებია ერის აწინდელი სახიანთი და რომელთა შემწეობით იწარმოებს მისი განვითარება მომავალში. ასეთა, განაგრძობს ბროსსე, საქართველოს ქარტიები, რომელნიც აქნობამდე მაინც გამოურკვეველნი და შეუშუშავებელნი არიან, და უკეთუ იტვირთებდა კინმე ამ შრომას, იგი დიდის ხნის სინიდისაერად და გულმოდგინებულის შრომის შემდეგ თავის ღვაწლის უღლდოდ მიიღებდა სარწმუნო და კრიტიკულად გამოკვლეულს საქართველოს ისტორიას... თვით ბროსსემ შედარებით მსოფლოდ რამდენიმე ქარტიის განხილვა შეიძლო. ¹⁾»

აქ ჩვენგან მოყვანილია აზრი ბროსსესი სრულიად გაზვიადებული არ არის: სულ ცოტადენის ქარტიებიდან მის

¹⁾ Hist. de la Géorg. II, 2 livr. 441 — 442, 450—462. — Voyage archeol. IV, p. 2—50.

მიერ ამოკრეფილის ცნობებით საკმარისად განიკვავა შინაურია ცხოვრება საქართველსი. მაგრამ ამით მაინც ვერ დავეკმაყოფილდებით. ესლანდელ დროში, როგორც ვიცით, გარეგანის ფაქტების და ამბების აღწერას და ან კერძო პირთ ბიოგრაფიას კი არ უწოდებენ ნამდვილს ისტორიას, არამედ დაწვრილებით და სწორე მოთხრობას ერის შინაურის ცხოვრებისას, მისის ეკონომიურის და სოციალურის ყოფა-ცხოვრებისას. ამ გვარი ისტორია მსოფლად მაშინ დაიბადება, როდესაც შევიგნებთ და გამოვარკვევთ ყველა მხარეს შინაურის ცხოვრებისას, როცა გულმოდგინებით და სიფრთხილით შევკვებავთ და შევამწიშებთ ყოველ-გვარ ცნობას ამ შინაურის ცხოვრების შესახებ. შინაური ცხოვრება ძველის საქართველსი, სწორე რომ თქვას ვაცმა, ვერ ჩვენთვის გამოურკვეველია, ამის შესახებ სულ მცირე ცნობანი გვაქვს ხელში, ან სულ არა მოგვეპოვება რა. მატინენი თუ სულ არა მომეტებულს ნაწილად მაინც მოგვითხრობენ გარეგან ამბებს — მტერთ შემოსევას საქართველში და მათ განდევნის ამბავს ქართველთაგან. შინაურ ცხოვრებას იგინი სულ არ შეესებან და მდუმარებენ, ან თუ ამბობენ რასმე, მსოფლად ოდნავ, გაკვრით. მსოფლობით მოწამედ ამ შინაურის ცხოვრებისა არსიტეკტურული სახსოვარნი-ღა არიან დარჩენილნი, ვოშენი, ციხენი, დანგრეულნი ხილნი, აგრეთვე საეკლესიო შენობანი და მათი ზედ-წარწერანი; მაგრამ მართო ამ გვარ სახსოვართა შემწეობით უწინდელის გამჭრალის ცხოვრების ნამდვილი მოთხრობა და მოგონებით აღდგენა — შეუძლებელია უძველესი ქარტიები არსად სჩანან: ძველის ძველ ქარტიებად მსოფლად ორია ცნობილი: ერთი

1020 წ., მეორე 1259 წ. ¹⁾), თუმცა ჩვენ ვიცით, რომ ძველდაც ხმარობდნენ სიგელებს და გუჯრებს, თითქმის ქრისტიანობის შემოღებიდან დაწყებული ²⁾), მაგრამ ძნელია თქვას გაცმა, ვიპოვიო-ღა მათ სანდო თუ არა. ამ რა ქარტიის გარდა, დანახენნი ეკუთნიან მე-თოთხმეტე და შემდეგ საუკუნეებს და თან-და-თან მრავლდებიან მე-ცხრამეტე საუკუნემდე. ეს ქარტიები ძვირფასს მასალას წარმოადგენენ საქართველოს შინაურის ცხოვრების შესასწავლად და გამოსასაჯავად მე-თოთხმეტე საუკუნიდან დაწყებული მე-ცხრამეტე საუკუნემდე. თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვთ ამ გვარს ქარტიებს, ამის ცხადს საბუთს წარმოადგენს ბროსეს მიერ შედგენილი, «წერილი» საქართველოს საზოგადოებრივ და სოციალურ წილობილებზე, დაფუძნებული იმ ქარტიებზე, რომელნიც ხელთა ჰქონდა ³⁾ და თუმცა ეს «წერილი» შიგა-და-შიგ სრული არ არის და ძალიან-ნაწიე-ნაწიედ არის შედგენილი, მაინც, ჩვენს ფიქრით, ყველა იმის მრავალ-ტომიან შრომაზე უფრო საინტერესოა და ძვირ-ფასი. ამისათვის ვამბობთ, რომ ქარტიებს უნდა მიექცეს განსაკუთრებითი ყურადღება.

მეორეს მხრით უნდა ვისურვოთ, რომ ყველა ქართულ ზედ-წარწერათა შეკრებისათვის ღონის-ძიებინი იქმნას მიღებული. ჩვენ გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ზედ-წარწერანი სა-

¹⁾ Hist. de la Georg. Innod.: p. 450 n 452.

²⁾ Hist. de la Georg. I, p. 241, 243 301, 315, 325. Mém. sur l' Arm. II, p. 63, 79, 103, 107, 111, 137. —Hist de la Siounie, I, p. 221, 231.

³⁾ Hist. de la Georg. Innod., p. LXXIX—CCXIV.

ტებსე და ეკლესიებსე გაფანტულნი უფრო ბევრია, ვადრე ჩვენ გადმოღებული გვაქვს. თვით ბრძოსემ ვერ მიმოიარა ყველა ის ადგილები, სადაც ეს არსეოლოგიური ნაშინი მოიპოვებინა: ამ მხრივ მას არ გამოუვლევია: სიღნაღისა და ალექსანდროპოლის მხრას, ნაწილი ასალ-ქალაქისა, თბილისისა და ბორჩხალოს თემისა; ზოგიერთა ადგილები თბილისის გუბერნიისა, მდ. არაგვის მარჯვნივ მდებარენი სამხედრო ქაჯენილის გზის დაყოლებასე; ნაწილი ქუთაისის გუბერნიისა მდ. ყვირილას მარჯვნივ კერძო და რიონის გაღმა; გურიას; მტკვრის სათავე და მიმდგომი ადგილები ჭოროხის არემარესი გამაჭმადიანებულ საქართველოში.¹⁾ ამ მიდამოთა შორის ყველასე მდიდარია არსეოლოგიურის მხრით გამაჭმადიანებული საქართველო. აწინდელი გამაჭმადიანებული საქართველო ასალციხის მხრითურთ საქართველოს მატინებში მესხეთისა, ზემო ქართლისა და საათაბაგოს სახელ-წოდებით არის ცნობილი, იგი მდებარეობდა საბერძნეთის განათლების ცენტრის ხლო და ამისათვის მან საქართველოს სხვა ყველა ნაწილებს წინ გაასწრო თავისის კულტურით. საუკეთესო საერო მწერალნი საქართველოსი, მოძეტებული ნაწილი სამღთო წიქილისა და სიკვლესიო თსზულებათა, როგორც ზღვის ისე ძველის ალექმის მთარგმნელათ ზემო-ქართლები იყვნენ. ყველასედ მეტად ზემო ქართლის ენა იყო განვითარებული და შემუშავებული. ქართული ენა დღეს ქამომდე ისმის და ბატონობს მთელს ლაზისტანში ბაიბურთამდე და ტრანზიზონის სამხედროებამდე. ზემო-ქართლი მუთვრამეტე საუკუნეში იყო აკვანი

¹⁾ Voyage ardhéol... Resumé, p. 2—Melanges Asiatiques t. I p. 155 et suiv.

ქართულის დინასტიისა და შუა-გული, რომელმაც დაჭადა სა-
ქართველთა ერთობა და ძლიერება ახსნა-ქართველთა მეფეების
დროს მე-ათედგან მე-თორმეტე საუკუნემდე. ქართული მატია-
ნენი მოგვითხრობენ მრავალ აჭურ უძველეს საეკლესიო საარ-
ხიტექტურო ძეგლ-სახსოვარზედ, რომელთაც, როგორც ნამ-
დვილად ვიცით, აჭური ნასეკრობით თათარი და ნასეკრობით
ჭრისტიანი ერთ მტკიცედ იცავს დარღვევისა და აღსოცვისაგან.
ცოტადენი ზედ-წარწერანი გათათრებულის საქართველოსი,
მოცალეობის დროს გადმოღებულნი აბიხისა, ხანიკოვისა,
კოხისა და ნერსეს სარგისიანის მიერ ეკუთვნიან მეცხრე, მეათე,
მეთერთმეტე და მეთორმეტე საუკ. შესთარ სარგისიანი, რომ-
ელსაც ჭოროხის მიდამო მიმოუვლია 1843—1853 წ.,
ამბობს რომ ამე ვერ გადმოვწერე მრავალი ჩემ მიერ აქ ნა-
ხული ქართული ზედ-წარწერანიო. ¹⁾

ჩვენთვის მართებლობის დაუსმარებლად დიდი სამეცნიერო
საქმის შესრულება ძნელია და მოუხერხებელი. კავკასიის შე-
სწავლა ყოველმხრივ თუ მოხერხდა, მართებლობის შემწეობით
მოხერხდა; მაგალითებრ მიმოსვლანი კავკასიაში გულდენშტე-
ტისა, კლაპროტისა, შეგრენისა, ბროსესისა, აბიხისა და ერ-
თის მხრით დიუბუა-დე-პონჰერეს მიერ მართებლობის აზრით
იყო და მართებლობის საშუალებით სწარმოვობდა. ხოლო რა
სარგებლობა მოუტანა ჭეუენის შესწავლას ამ საქმემ—ეს ადვი-
ლი მისახვედრია. კავკასიის გეოლოგიის შესწავლა, მის ენათა
გამოკვლევა, სამხედრო ისტორიის შედგენა, ადმინისტრაციუ-
ლის მოჭმედების გამოკვლევა—ესე ყოველივე ერთხელვე და-

¹⁾ Mém de l' Acad. VIII-e Serie, t. VIII, № 10,
iscript. Georg... p. 2.

წუობილი, აღარ ჩერდება და თავის გსით მოქმედობს. სო-
ლო არსეოლოგიური შესწავლა საქართველოსი, რომელიც და-
იწყო აკადემიკოსმა ბრესემ ამ 25 წ. წინად, როგორც ეტ-
ყობა, მისის შრომითვე თავდება. მაშინ, როდესაც, თუ გავი-
ხსენებთ, რომ საუკეთესო ევროპიელი მწერალნი: სენმარტე-
ნი, დიუბუა-დე-მონპერე და ვივიანე-სენ-მარტენი ქართველთ
მწერლობის სახსოვართ სთვლიან დირს საცნობელ წყარობად,
აჩამც თუ მარტო კავკასიის შესახებ, აჩამედ აზიის ისტო-
რიის შესახებაც, სწორედ დასადას და სამწუხარო, რომ
აუთქველესის ქართველთა ერის ცხოვრება, — როგორც ამბობს
დიუბუა — ამ კავკასიის ყელის მუდამ დაწაფად მდგომელისა
და ყველა ცნობილ ისტორიულ ხალხთან დაასლოკებულისა —
ჟერ გამოურკვეველია და მეცნიერულად შეუსწავლელი. გამოურ-
კვეველია და შეუსწავლელი ისეთი სახლო და ნამდვილი წყა-
რობი, როგორც მაგალითად მრავალნი ზედ-წარწერანი ხატე-
ბისა და ეკლესიებისა, მრავალი ქარტიები და ხელ-ნაწერების
მიწერილობანი. ძალიან საშიშია დროს დაკარგვა: საკმარისია
ისიც, რომ აქამომდე ბევრი დრო დაიკარგა. თუმცა თბილისში
და ქუთაისში დაცულ ქარტიებს არც დაკარგვისა და არც წა-
ხდენის შიში აქვთ, მაგრამ ესევე არ ითქმის მრავალ მათგან-
ზე, რომელიც, როგორც ჩვენ თვითონ ვიცით, სამრეკლო
ეკლესიებშია შენახული, მონასტრებში და კერძო სახლებში, და
რომელიც მათ მთელბოლო უზრუნველობისა გამო იკარგება და
ღებება. ამ გვარისე ბედი მოულოთ იმ ხელ-ნაწერებს, რომელ
ნიც კერძო ზირთ ხელშია ქართლში, იმერეთში და გამაჭმადასე-
ბულს საქართველოში. ამასთანავე არ შეიძლება არ ვსთქვათ,
რომ ბევრი მათგანი გატანილია და წაღებული საქართველოდამ
და ბევრი კიდევ მომავალში იქნება წაღებული და გატანილი:

მასსადაც იგინი დაკარგულნი იქნებიან მეცნიერებისათვის. რაც შეეხება ზედ-წარწერათა, მათი ბუდი უფრო სამწუხარად ამ წერილის დამწერი ბუკჯერ თავის მიმოხვლის დროს საქართველოში დარწმუნებულა, რომ ზოგიერთა ზედ-წარწერათაგანი, გადმოწერილი 1847—1848 წ. აკადემიკოს ბროსესსაგან, აწ ან აღარ წაივითება, ან დაკარგულა სამუდამოდ. ამ მხრივ დრო და უამი, და უმეტრება საღსისა ერთად მოქმედობს სვანეთში, რომელიც სავსე იყო ძველის ხატებითა, მოძეტე ბული ნაწილი მათი ახლა გამარტულია და გადაკლუკილი: რქროსა და კერცხლის შეჭედილობა, რომლებზედაც ზედ-წარწერები ყოფილა—შემოცლილია და დარჩენილა მხოლოდ ცარიელი ტიტულელი ფიტრები—სვანების სათაუვანებელი და სალოცავი საგნები. ახალციხის მარხაში, ამ მუსუღმანობის თანატიზმის შუა-გულ, მუსუღმანობა ყოველ შემთვევაში სმარობს საეკლესიო შერობათა ქვებს თავის საჭირებთანათვის და ცხადია, რომ მათ ზედ-წარწერასაც არ დაზოგავს.

საქართველოს შესწავლა და საზოგადოდ გაგვასიისა—ჩემი საყვარელი საგანია. ესლა მე ვიმუშაობ საქართველოს ისტორიის შედგენისათვის და რადგან ძალიან საჭიროდ მიმაჩნია, ჩემი ცნობანი შევიკოს საქართველოს ანბელოგიურის შესწავლით და იმ მასალებით, რომელიც ასე თუ ისე ნათელს ჭიუენენ ყოფა-ცხოვრებას საქართველოსისა მე-ცხრე და-მეთე საუკუნემდე, მე მსურდა, ამასთან ერთად დამეწყო, და თუ შეტობურგის საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემია თავის განათლებულს დახმარებას გამიწვედა, განმეგრძო საქმე დაწყობილი აკადემიისავე აზრით: აკადემიკოსის ბროსესსაგან, რომ ამ სანით მომეუვანა ცნობაში ყოველი წერილობითი საღსოვარი აწ სიბნელით მოცული და გამორუენებელი. ამ განზრახვითა და

სურვილით, საქართველოს შესწავლა და გამოკვლევა, ჩემის აზრით, შეძლების ზროგრამით უნდა იქმნას დაწყობილი:

1) არსებულად მიმოსვლანი იმ ადგილებისა, რომელნიც აკადემიკოსს ბრძანეს არ გამოუკვლია იმ წესითა და რიგით, რომელიც მანვე შეადგინა, მეცნიერებათა აკადემიის ნება რთვით დიმიტრი მეღვინეთ-ხუცესაჲსათვის, და რომელიც დაბეჭდილია *Mélanges Astiauiques, t. I, 1 li. p. 155—163* ამასთანავე საცა ძველი ხელნაწერები და ქარტიები აღმოჩნდება კერძო სახლში თუ ეკლესიაებში და მონასტრებში გადმოწერილ უნდა იქმნას მიწერილობანი პირველთა და ამოწერილ იქმნას საჭირო ცნობანი მეორეთაგან.

2) არსებულად მიმოსვლანი შეიძლება გაგრძელდეს რამდენსამე წელიწადს. მიმოსვლად დანიშნული უნდა იქმნას დრო ზაფხულობით და შემოდგომობითაც. ამ დროს შეკრებილი მასალანი თფილისში დაბრუნების შემდეგ, ზამთრის განმამკვლობაში, წესსა და რიგში უნდა იქმნას მოყვანილი; შემდეგ უნდა შესდგეს დაწვრილებული და სრული ანგარიში.

ანგარიში უნდა შეიტყუდეს მოკლეს მოჭრითა განსხვავებულ თვისებათა მიმოვლილის თემის ადგილ მდებარეობისას, ფიზიკურის ბუნებისას, ეტნოგრაფიისას და ისტორიისას. მასში უნდა იქმნას მიჭრული ყურადღება ყოველ საგანზედ, რომელიც ვი არსებულადას, ნუმიზმატიკას და ასე. შეესება. ჟღერო შესანიშნავნი ისტორიულის მხრით საარხიტექტურო სახსრავარნი: ციხენი და ტაძარნი აღიწერებინ; მათი ზედ წარწერანი, საფლავის ქვათა, საეკლესიო ჭურჭელთა და სატოა ზედ წარწერებითურთ, რომელნიც უნდა გადმოხატულ იქმნან სრულის მართლ წერის სინამდვილით, ანგარისშივე უნდა იქმნეს მოჭრული ნამდვილ და სიტყვა-სიტყვით თარგმანით რუსულად.

ამასთანავე უნდა ნახვენები იქმნას ქორონიკონი მათი და შინაარსი უფრო შესანიშნავ ზედ წარწერთა გამოკვლეულ და გრიტიკულად განჩიულ.

3). სამთრობით ნება-დართულ უნდა იქმნას შესწავლა იმ საერო და საეკლესიო ქარტიებისა, რომელნიც დატულნი არიან სხვა-და-სხვა მთავრობის დაწესებულებათა შინა. იმ ქარტიების შესწავლაც უნდა იქმნას ნება-დართული. რომელთა კომპიობიც, შემოწმებულნი გაკვსიის მთავარ-მართებლის კრმოლოგის განკარგულებით წინანდელ სამჯავროთა მიერ, მათ არხიკეპიკეპ დატული. იმათ თავისუფლად განჩსრეკას და გამოკვკეკას, რომელნიც ინახებიან მთავარ სამმართველოში და თბილისისა და ქუთაისის თავად-ახნაურთ სადეპუტატო შეკრებილებაში, ხომ არა უნდა უშლიდეს რა. ეს ქარტიები ჯერ ცნობაში იქმნებიან მოუგანილნი და შემდეგ ცალკე ანგარიშის საგანს შეადგენენ. ამ ანგარიშებში იგინი გარკვეულ იქმნებიან თვითიკულ კაპქისა ცალკე-ცალკე და მასთანვე საეჭონი მათ შორის ანუ განტეპ მოხერხებულნი (ПОДЛОЖНЫЕ) უნდა განცალკეკდეს. ქარტიებიდამ ამოწერილობანი დაბეჭდება ანგარისში რუსული თარგმანითდა შემდეგ განისილება გრიტიკულად. ანგარიშის დასასრულ საზოგადო დასკვნა შესდგება ქარტიების ცნობათა მიხედულობით, რომელნიც შეეთანხსწორება ისტორიულ ფაქტებს.

4) როგორც არხელოგიური მიმოსულებანი, აგრეთვე ანგარიშების ბეჭედა მართებლობის ხარჯით ქსწარმოობს. ეს ანგარიშები მომზადების შემდეგ ან წარედგინება საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიას, ან ბეჭდება თბილისში თვით მეცნიერებათა აკადემიის ჩვენებით; დაბეჭდილი კვკემპლიარები შეადგენენ საგუთრებას მართებლობისას.

საანდაზო ლექსები

(ამოკრებილი «ვეფხისტყაოსნიდან», «ქილილ და მანიდან» და «გურამიანიდან».)

(გაგრძელება*)

2.

(ვეფხისტყაოსნიდან)

ერთი წაგა და სხვა მოგა
ტურფასა საბაღნაროსა.

ერთსა რა გტემუნ ათასნი
გბრუნა მოგურკვიან.

(ქილილ და მანიდან)

ერთი ხმალი გამკვეთელი
ორმოცს მოჭკლავს, ანუ ასსა;
ერთი რჩევა სულ დასთრგუნავს
სიმრავლესა ღამჭრისასა.

*) «ივერია» № XI, 1883 წ.

ერთი წავა და სხვა მოვა
სოფლის სასძლესს წვეულებად.

ეგრძელე წუღად მეტყუელსა,
უმსგავსოდ მოუბარესა.

ერთის კაცისა გონება
თემსა დაიპყრობს კიდითა.

ესე სოფელი მღერის ჭბავს,
უმაწვილთა თამაშობასა.

ესეთი ნერგი დანერგე
ბედსა ისხმიდეს ზენარსა.

ეგ ილიჩა*) სხვას მიფრინველსა
მიუდგო და მოუმახე.

ესეთს მოყვასსა ეთვისე
კატუნად ყოლე მავალსა,
მოყვრისთვის სულსა დაჰსდებდეს,
მტერს მოუთმენდეს მრავალსა!

ეგრე მტრისა არ მეშინის
რადგან ცხადად შაწინარობს;
მოყვარესა მტერსა ვუფერთსი,
მემოყვრება, მოცინარობს.

ქა მუფერო, რას იტყვიოთ
მას დღესა განვითხვისასა!

*) ილიჩა — ჩიჭის შანე.

ერთსა ხელი კერ მოჭკიდა,
სხვა გაეჭრა, გაეკიდა.

გაელი საქებარია
ცმცხლისა აღსაგზებულად,
მიგრამ საქნულად არ კარგა
უბეში ჩასადგებულად.

ერთი თუ წაგა, სხვა მოგა,
სხვა სხვისა საადგილსა.

ენის ისარა
მკელელი ის არა.

(გურამიანიდამ)

ერთი დრო არ ვის შეჭრხების
კარგი ქსთქვა, გინა ავა.

ერთხელ რომ გემოდ გენახოს,
მეორედ რად ქსტამ მწარესა!...

ერთი შირუტუვა მინახავს
გორსა, თუ ახალ გორსაო,
თავისთვის მუტრუგს აკეთებს,
სხვას კი უკეთებს ჟორსაო.

3.

(ვეფხვის ტყაოსნიდამ)

ვაი, სოფელმა სოფელს მეოფე
ყოვლი დასვა ცრემლთა დენით.

ვის ასმია ჰატრონისგან
ჭირსა შიგან უმისა რიდი?

ვინც მოყვარესა არ ეკებს,
იგი თავისა შტერია.

ვარდი ამას ვით იაზრებს,—
მზე მოშორდეს, არ დაგჭენო.

ვერას ვარგებ, გულსა დაკვებ,
ჩემი ფიცი არ გატუდების.

ვინ არ მიჭსტეს ქადებული,
მოურავსა მოიმდურებს.

ვერ დაიჭირავს სიკვდილსა
გზა ვიწრო, ვერცა კლდოვანი.

ვინცაღა ჰკადრებს, მან ჰკადროს...
რაცა ვჭსტევი, მასცა ვინანო.

ვერ იჭმოდა, რად მიჭადდა,
თუ მიჭადა, რად მიტყუა?

(ქიფილია და მანიდამ)

ვინც უჭნელი ჭნას,
ჩემებრ შეიჭმნას.

ვინცა სობრძნითა მეტია,
რად ჰჭითხავს ვინცა რეტია?

ვარდთან ვარდობა იჩემე,
კვალთან კვლის რჭება.

ვიდრელა საქმე არ ჭნია,
წამალი მანამდე ცდილა.

კერ შექსურის მწვირე*) ნათელსა
სხვივთა და მზისა მზობასა.

ვინცა გაგუწნე, დაშკოდა, ამოღო
წულულზედ დამადვა სონდრონი.**)

ენატრი მას მხნესა ნიადაგ
ავისა კერ შემძლებულსა,
დიდსა, გუნება-მდაბალსა,
სხვისა სიმდაბლის მქებულსა.

ვინ ჭირსა თაჳი არ მიქსცეს,
ღმინს რადის შეესწრებისო.

ვისდა შექსჩივი? რაცა გჭირს,
შენმავ ნაქმარმა გიწია.

ვარდის შოკრეფს ნუ ელძ,
თუ ბეჭვის ჭრწვი გარემონი.

ვინც არის ჩემი მებრძოლი,
პირის-პირ მკადროს ოძია.

ვიდრე დრო გჭონდეს, დავდრომიღს
ხელი აღუზუარ სავალად.

*) მწვირე—მურალი ლაფი.

***) სონდრო—მანვილოს მსგავსი იარაღია.

ვის ჭსჭინდეს ქრთა ძიკეთუ:
 აუგო ასზედ მეტია.

ვინც ჩემის ტაბლის ნაბურტუით
 ძღებოდენ, უოლე ჩჩებოდენ,
 მის ნასუფრალსა ვეცა ვჭსჭამ,
 თუნდ სულნიც დამელოდენ.

ვის ჭყვანდეს ცოტა მოუვარე,
 აგვაცად საცნობარია.

ვინც ჭიჭია, იგი არ ჭტავს:
 გრდემლსა მას ხელკვნებულსა.

ვინ დაშურა, მანვე მოიგო
 უნუი ორსავე სოფელსა.

ვის თაუგაწირვით მოედანს
 დაუდგამს ფერხთა ტანია,
 ესრეთსა მხნესა სვებედის
 ბურთი ვე ჭაუტანია.

ვაუობის ღვინი მხცოვანმა
 ვითღა მოიგოს მებნითა!

ვერცხლზე ვინც სულსა გაჭყიდის,
 სხვას რას აუიდის, რასაო?

ვის მეკრდს ახლავს საუვარელი,
 რამცა უნდეს ამის მეტი!

ვინც უსამართლოდ მახვილს
 ჭარჭანით ამოაჭანს,

მისმან მასვილმან მისივე
სისხლი დაჭსთხიოს აქანა

ვისი ძაღლია უღონო მუღო,
რომ განანისხოს ძლიერი მგელი.

ვინცა გიჩიოს, ნუ უსმენი
ერთა ჭირსა და ხვეჭასა,
საჭკეუნი მტრად შეკაცხე.
მოკალ, ჩაგდე შიგ ჭასა.

ვინც სახელაგნად მოკვდება,
სახელი დაჩქეს ჭებული.

ვინც ნდომას დაემონებს
მოჩენა დაღ ძნელია.

ვინცა მოითმენს, უთუოდ
ღვთის კალთას მოკვიდება.

კმონო თუ მტრისა,
გაკეგო მტრისა.

ვარდისა გაცინებაო
ბუღბუღსა სრულად შეჭმლისო.

ვისაც თარნე ცხელი ჭჭონდეს,
ჭურსა იგი გამოაცხობს.

ვინც ბრძენთა სწავლას მისდივა,
ბოლოდ ის მისწვდა ნებასა.

ვით აჩრდილი მიედევნე,
ჭველთა კაცთა ეთანადე.

ვერ ვინ ჰქონდა გონის მშვიდდით
საწადლის საგანს ისარა.

ვინ სულ-გრძელებას დაიპურებს,
შეჩნება სახელფუნება.

ვითა კლდე დამუარებულად
შირობას დაემკვიდრეთ,
ჭარსავით მთა-მთა ნუ დაკბობ
ნუნა ჭარჭვეტებზე ჭრბიდეთ.

ვისცა მინდობა არა აქვს რა
მისგან ბოროტი რად გიკვირს.

ვინცა სხვას თხრემლსა*) უთხრიდეს,
მან თვისი ზომი მოჰსთხაროს.

(გურამიანი იდამ)

ვინც მოგუნდობის, არ ინდობ,
არცა გაჭკვს ერთი შირი.

ვინც რომე შენა გეხებოს,
ფისივირს შენა ეცხები.

ვანის მრგველთან ის არ აქო,
ვინც მის ნაცვლად ძეგვი დარგო.

ვინც ვერა ჰქვას კახა ბერსა,
მე ვერ ვიტყვი კახაბერსად.

*) თხრემლი — ღრმა.

ვინც რომ ძრასვას ჭთავილობდეს,
ნურასა იქს საქმასვას.

ვერ მოვიტყენ, რომ არ დავემო,
აღმა მხენელს და დაღმა მივარცხველს.

გულან შევიძელ მოწვეა,
დავბერდი, მიშვილდი დავდეო.

ვამე ტკბილად სინდონსდეო,
რომ შენ გვრე გამიმწარდი!

ვინც მე მომდევს გაუფრელად,
მეც იმასა ვზდეო.

ზ.

(ვეფხისტყაოსნის სიგელიდან)

ზოგჯერ სიწუნარე გმობილი
ჭსჯობს სინჭარესა ჭებულსა.

ზოგჯერ თქმა ჭსჯობს არა თქმასა,
ზოგჯერ თქმითაც დაშავდების.

(ქილილია და მანილია)

ზღვა და ხმელეთი ვრცელია,
გაღმან ვერ დაასრულაო.

ზევით ღვთისა გემინოდეს,
გაცსა უაღე ნუ აწუხებ.

ზღვის უბისგან გამოხდების
უბრალო მაჩვალაო.

(გურამიანიდამ)

ზოგს კაცს საკმლად მიუჩანს
თვისი სამეყაღის სუნიო.

ზედ დამაჩნივე,
საღ დამაჩვივე.

თ.

(ვეფხვის ტყაოსნიდამ)

თუ ლხინი გკინდა ღვთისაგან,
ჭირნიცა შეკიწუნაროთა.

თქმულა, ქრთამი საუკაცსა
ჯოჯოხეთსა დაუკვებს.

თვით რაცა ბრძანოთ შირთალ სარტ,
სხვა სხვისა რაშია ბრძენია.

თავისისა ცნობისაგან
ჩავარდება კაცი ჭირსა.

თუ ყვავი კარდსა იშოვნის,
თავი ბუღბული ჭკონია.

თუ არ მოგუკვს საუვარელი,
შენ მას მიჭეკვ, რაღა ჭსწადღეს.

თუ მოუვარე მოყვრისათვის
ჭსტირს, ტირილსა ემართლებს.

თუ თავი შენი შენ გახლავს,
ღარბაღ არ იხსენები.

(ქიდილია და მანიღამ)

თუ ზღვასა წყალი არ შეჭსდის,
იგიტა ფოლე დაძრება.

თუმი სიმართლით გაეწო,
უგბილთა სისხლი აეწო.

თუ კატი სასოსა ჰირსა
არ ჭნახავს, ვერას ჭნახავსო.

თქმულა, მეშურნე მტურია
ქვეყნისა და ზეცისა.

თუ ავსა ავბ არ უეო,
ვის ჭკითხო დანაშაკები?

თუ შეგეს ჭსძინავს, ქვეყანა
ვერ დაძინებს შეუბითა.

თუ რისხვის სმლითა მოცამგლავ,
შენ იცი, ნება შენია.

თუ ლხინი მაჭკვს, ყოვლნი კაცნი
გამიდებენ ფერხთ ჭკვე სიღსა.

თუ ამ ღვართ გზას არ შეუგრაკეთ,
მოგვიცავს, მოგვედინება,
ჩვენს თემსა სრულად წაჭლეკავს,
ბოლოდ დაგვიჩეხს გინება.

თუმცა უამი შენ არ მოგყვეს,
შენ უამს მიჭყევე, რაცა ჭსწადდეს.

თუ უმეტარმა ავი ქნას
ამპარტავნული რიგია,
ურუსავით უური დაიხშე,
ვითარმცა არ გაგიგია.

თვით შენვე ჭნასავ,
რასაც რომ ჭსასავ.

თუ მუაკე ტკბილთა შეკრთო
გატკბების და გამხკვიდება.

თავი სიბრძნისა ესუა,
ნიშანი, ჭკვათა პოვნანი:
მშვიდობის-ყოფის სისწრაფე,
მრისხანებისა ყოვნანი.

თუ შენა გაჭკვს ისარიო,
მეცა მიპურია ფარიო.

თუ კაცი ცხენსა არბეჯდეს
რისხვისა თავ-გამზიდარსა,

მაშინ ჭსამს თავის აზიდვა
სადავე ანაზიდარსა.

თუ კვიზაროსი წაიჭტა,
ნამეუნად იქმენ თელასა.

თუ გულით გიყვარს მოუვარე,
შორი და ახლო სწორია

(გურამიანიდამ)

თავიდან კაცის სიკვდილი
კაცთაგან შემოღებულა.

თქმულა: სიბრძნესთან სიჩვევებზე
ვითა ცოცხალთან მკვდარია.

თავს სინანული ჭსკობია
ბოლოს ჟამს დანანებასა

თუ კაცსა ცოდნა არა აქვს,
გაჭსტანჯავს წუთის სოფელი.

თუ რომელი ავი არ ვაძგო,
კარგი როგორ უნდა ვაქო.

თუ არ იქ, ვითა იქმნასო,
რაცა რომ დაიქადეო.

თუ გინდა მომკალ ხარციით,
ოდონდ ნუ წამწყემნდ სულითა.

თვით ქრისტე ბძანებს: მნელა
 რთა უფალთა მონება.

—
 თუ ჩემი თავი გინდაო,
 იუპე უკულისფრით წმინდაო.

—
 თავს ასეთზედ ნუ ინაკებ,
 ბოლოს ინანებდო.

—
 თბილა, თუ ცივა,
 რიკე მტკივა.

—
 თუ მაჭმეკ ტკბილთა,
 ჩამამტკრეკ კბილთა.

—
 თვით კარგ-გატობა არ ძალუძს,
 სხვისა ჭშურს კარგი გატობა.

—
 თავის ხრა, ზოჯვა*) კერპისა
 ფუჭი რამ თამასუქია.

ი.

(ვეფხვის ტყაოსნიდან)

იგი მიენდოს სოფელსა
 ვინცა თავისა მტკრია.

*) ზოჯვა — კერპის მიმართ უეწირვა.

(ქიდილოა და მანიდამ)

იგი თავს მთელსა ნუ ჰგონებს,
ვინცა სნეულს მჭვრეტია.

იშუებდე: გარჯას არა აქვს,
ვით ზღვასა, ასლო კიდები.

იფქლი საუნჯედ შეკრების,
ღვარძლი ცუცსლ მოსადებულად.

ირემი ღომისა ებრძდეს,
ჟამნი შეუმტრდეს დღეთანი.

იტოდეთ, ყოვლი ბუნება
გვართავენ მიიზიდება.

(გურამიანიდამ)

იუბკ ერთ-ერთი,
იწამე ღმერთი.

(შემდეგი იქნება)

«ლენინ პოზიცია.»

თსზ. ტურგენიევისა.

(თარგმანი.)

ბ ა ა ს ი .

აღბების მწვერვალებია... მთელი კედლებია თრიალ-
კედლებისა... თვითონ შუა გულა მთებისა.

მთებს გადმოჭყენია ციცი, ფუსტული, ნათელი ცა.
ძლიერი, მწვავი სუსხია ყინვისა. თოვლიდამ ზოგან თავები
ამოუყვიათ გაყინულს, ნაქარკეს წვეტებს კედლებისას.

ორი უზარმაზარი, ორი გოლიათი მთა ცის კალთებზედ
ორივე მხრივ ამართულა: ერთი, იუნგტრანუ და მეორე ჭინსტერ-
ნარგოვანი.

იუნგტრანუ ეუბნება თავის მეზობელს: რას იტყვი ახალს?
შენ უფრო დაინახავ რა ამაჟია იქ, ჭკვიით?

გადის რამდენიმე ათასი წელიწადი: ერთი წუთი, აჭა
გრგინავს ხასუსად ჭინსტერნარგოვანი: მთლად ზედ წაჭბურე-
ბია ღრუბელი დედა-მიწას. თვალში არა ჭსჭრის... დაიცა
მატარა!

გადის კვლავ ათასობით წელიწადები: ერთი წუთი.

— აბა ესლა-ლა? ჭკვითხავს იუნგტრანუ.

— ესლა ვი ვხედავ. იქ, ქვევით ისევ ისეა: აჭრელებული, დანამტვრელებული. მოჩანან წყალნი ლურჯად, ტყეები შავად, თაგვისფრად უშველებელი გროვა ქვისა. მათს ახლო-მასლო ფუსფუსებენ ჭია-ჭუნანი, აი, სომ იცი, ორუესნი, რომელთაც ჯერ აქამომდე ჩვენამდე ვერ ამოუხწვევიათ და მწიკვლი არ მოუცხიათ არც შენთვის და არც ჩემთვისა.

— ადამიანებს აშბობ?

— ჭო, ადამიანებს.

გადის კვლავ ათასობით წელიწადები: ერთი წუთი.

— აბა ახლა? ჭკითხულობს იუნგჭრანუ.

— თითქო ჭია-ჭუნა შეცოტაებულა. ცოტანი-და ჭჩანან; — გრგვინავს ჭინსტერნაარგორნი: იქ, ძირს ნათელია, თვალს ესლა გარგად ჭსჭრის უფრო. წყალნი დაშატარებულან, ტყენი გათხლებულან.

გადის კვლავ ახალი ათასი წელი: ერთი წუთი.

— ესლა რაღას ჭხედავ? ეუბნება იუნგჭრანუ.

— ჩვენს გარეშემო, ჩვენს ახლო ყველაფერი თითქო ჩაირეცხაო, უპასუხა ჭინსტერნაარგორნმა: აბა იქ ვი, შორს მინდვრებსედ გიდეგ ეტეობა შიგა-და-შიგ ჭუჭუი და რაღაცა მოძრავს.

— აბა ესლა? — ჭკითხავს იუნგჭრანუ, რაკი გიდეგ გაიარა სხვამ ათასმა წელმა: ერთმა წუთმა.

— ჭო, აბა ესლაა გარგად, მიუგო ჭინსტერნაარგორნმა: ყველგან სისუფთავეა, ყველგან სულ გასჰეცაებულა, საითაც ვი მიიხედავ... ყველგან ჩვენი თოვლია; ერთნაირი, თანაბარი თოვლი და უინული. ყოველისფერი გაუინულია. ესლა გარგია, ყველა დადუმდა, ყველამ მოისვენა.

— ძალიან გარგი, — ქსთქვა იუნგჭრანუმი, შორი-შორს სი-

ტყვა კია, მაგრამ ჩვენ ძალიან გავებით ღაჰარავსა, ბებერო!
დროა ჩაკთვლიმოთ.

— დროა.

ჭსძინავთ უშველებელს მთებს; ჭსძინავს ფუსტულს, მო-
წმენდილს ცას, სამუდამოდ დაღუემბულის დედა-მიწის ზემოდ
წამოდგმულსა.

ბებერი დედაბაბი

ერთს ტრიალს მინდორზედ მარტოკა მივიღოდი.

უცრად მომეღანდა, თითქო რაღაც ჭურღული, ფრთხი-
ლი ფეხის ხმა მომესმა უკანდამ. ჩემს ნავალს ვიღაცა მოჭს-
დეკდა.

უკან მივიხედე და დაინახე ერთი ჰატარა, ტანში-მოსრი-
ლი დედა-ბერი. თავკისიფერს მონძებში იყო შესვეული. მონ-
ძებში მარტო პირის სახე-და უჩანდა: უვითელი, დამჭენარი,
ცხვირ-წვეტა, გბილებ-ჩაცვიენული პირის-სახე.

მე მიკვიდა... იგი შედგა.

— ვინა ხარ? რა გინდა? მთხოვარა ხარ? მოწყალეხს
ელი?

დედა-ბერმა ხმა არ ამოიღო. დავაკვირდი სახეს და ვნახე,
რომ ორსავ თვალებზედ უსინათლო, მოთეთრო ლიბრი გადა-
ჭკროდა, როგორც სოგიერთს ფრინველსა აჭკვს ხოლმე. ფრინ-
ველი მაგ ლიბრსა ხმარობს რომ მეტმა ნათელმა თვალი არ
შეუწუხოს: ხან იფარებს ლიბრს, ხან აიცილის ხოლმე.

ხოლო ბებერს გი ის ლიბრი არ ეძროდა, თვალთა გუ-

გას არა ჰქორდებოდა... ამით დავრწმუნდი, რომ იგი ბრმაა, უსინათლო.

— მოწყალეობა გინდა? კვითსე ხელ-მეორედ: რად მომდევ უკან?

ბებერმა უწინდებურად ხმა არ გამცა და ცოტა არ იყო მოიკუნტა მსოლოდ.

მე გამოვბრუნდი და გავუდექე ჩემს გზასა.

ხელ-ახლად მომესმა იგივე ჭერდული, ფთხილი ხმა ფუნისა.

— კიდევ ის ბებერია! ვიფიქრე მე: რას გადამგიდებია? გულში გამიარა, — ვერასა ჭხედავს, ბრმაა, უსათუოდ გზა არეგია და ჩემს ფეხის ხმას მოსდევს, რომ ჩემთან ერთად ადამიანის სადგურს სადმე მივლწიოს. დიაღ, სწორედ ეგრე უნდა იყოს მეტე!

მაგრამ რაღაც უცნაურმა შიშმა ცოტ-ცოტად ამიტანა და დაიგებია ჩემი ფიქრები: ესლა ისე მეჩვენა, ვითომც ბებერი მე გა არ მომდევს, არამედ მე თითონ იმას მივეყვარ, ხან აქედ მიმატრიალებს, ხან იჭიდ, და ძალაუნებურად თავის ნებაზედ მატარებს.

მაინც კიდევ გული არ გავიტეხე და ჩემს გზას გავუდექე... ჩემ წინ აიჭე შორს, გზაზედ ეს რა გამოჩნდა შაკად? თან-და-თან დიდდება და დიდდება... რაღაცაა, ორმოსა ჭგავს... ასა-მარკა, სამარკა! გაძიელება თავში ამ ფიქრმა: აი სად მივეყვარ თურმე ბებერსა!

უცბად მოვტრიალდი და გამოვწიე უკან. ბებერი ისევ თვალიწინ ამეტეხს. ესლა თვალი აესილა! დამიწყო ცქერა თავისის დიდრონის, ბორბოტის და უბედურობის მომასწავებელის თვალებითა..., სისხლთა მსმელის სკავის თვალები იყო

სწორედ. ახლო მიუვლი, კვლავ დაკავშირდი იმის ზირი-სახეს, იმის თვალს... ხელ-ახლად იგივე უსინათლო ლიბრი, იგივე დამტკნარი და მკვდარი სახე დაინახე.

— «ეჭა! ვიფიქრე მე: ეკ ბებური ჩემი სვე-ბედია მეთქი. იგი სვე-ბედი, რომელსაც ადამიანი ვერსად ვერ წაუგა ხოლმე.»

— «ვერსად წაუგა, ვერა, ვერა!... — ეჭ, რა სულელობაა!... რატომ ვერა?... ცდაა საჭირო, ცდა!»

მამინე გადუხვით გზას, სხვა მსარესად წავედი.

მივდივარ, რაც შემოდინა, ჩქარა... მაგრამ იგივე ქურ-დული სმა თქვისა არ მეშეება... მომდევნო ზურგით უკან უფრო ახლოსა და ახლოს. წინ იგივე შავი თხრილია...

ხელ-ახლად გადუხვით გზას, სხვა მსარეს ვეცი. მანც კიდევ იგი თქვის სმა უკანით და წინ იგივე საშინელი თხრი-ლია.

ხან იქიდ ვეცი, ხან აქედ, ცაკობოდი და გამოკობოდი, როგორც გამოფთხალი კურდღელი... მაგრამ მანც კიდევ იგივე თქვის სმა უკან, იგივე ორმოა წინ.

— მას კარგი! ვიფიქრე მე: მოდი ცაკურდები. ენახათ რას იზამს ბებური? მამინე ჩავუქე იჭავ დედა-მიწასად.

ბებური უკანდამ თავს წამომადგა, სულ ორი თქვის გა-დადგმა არ იჭნებოდა, ისე ახლო. სმა, კრინტი მისი არ ის-მის, მაგრამ მესმის, ვეკმნობ, რომ ჩემს ახლოა.

უცრად დაინახე: ის თხრილი, რომელიც შავად მოჩან-და შორს, ჩემკენ მოდის, ჩემკენ მოცურავს!

— აჭა, ღმერთო ჩემო!... მივისედე უკან... ბებური ზირ-და-ზირ მე ჩამომშტერებისა და უგბილო ზირი დაჭრებისა დაცი-ნების ღმისაგან...

— ვერ წამიხალა, ვერა!

ძალლი

ჩვენ ორნი ვართ ოთასში: ჩემი ძალლი და მე... გარედ
შაშინელი ქარი ჭქრის და ღმუის.

ძალლი წინ მიზის და თვალებში შემომტყეკრის.

მეც თვალებში შევცქერი.

თითქო რილატის თქმა უნდა... იგი მუნჯია, პირუტყ-
ვის, თვითონაც არა იცის რა თავის-თავისა, მაგრამ მე ვი
ვიცი, მე ვგრძნობ...

მე მესმის, რომ ამ წუთს იმასაც და მეც ერთი და იგი-
ვე გრძნობა გვიღვივის, რომ ჩვენს შორის არაფერი განსხვავ-
ებაა... ჩვენ ერთნი ვართ, თვითვეულის ჩვენგანს აბობნებს
და ანათებს ერთი და იგივე ტეტხლი.

სიკვდილი წამოგვიჭრავს, მოგვისომს თავის ტივისა
და განიერს ფრთასა...

და მშვიდობით ვიდევ!....

ვინ გააჩქევს მერე? თვითვეულის ჩვენგანში რა გვარი
ტეტხლი ენთო სახელდობრ.

არა! აჰ პირუტყვი და ადამიანი ვი არ შეჭურვებენ ერთ-
მანეთს თვალებში... ორი წყვილი ერთნაირი თვალი ერთმა-
ნეთს შეჭსტყერიან.

ეგ ორი წყვილი თვალი პირუტყვისა და ადამიანისა —
ერთსა და იმავე სიტყვსხლეს ვრძალვით ერთმანეთს აწვდიან.

მთხოვარა.

მე ქუჩებში დავდიოდი. ჯან მიღებულმა მოხუცმა მთხო-
ვარამ შემაყუნა.

ჩაწითლებული თვალთა ბუდენი, სველი, წიწვამდობრული თვალები, გაღურჯებულნი ტუჩები, აბურმგნული ძონძები, ჩინქიანი წყლულები... რა, რა საშინლად გამოუხრავს სიღარბებს ეს საცოდნავი ადამიანი!

გამომიწოდა აბურცბული, დასიებული ჭრუჭუიანი ხელი. შემომკვნიეს, ძროხასავით შემომბლაკლა.

მე მასშინვე ჯიბეს ვიკარ ხელი... ჯიბე-უბეები სულ გადმოვბრუნე და ღვთისაგან განახენი ვერა ვიპოვე რა... ანტქისა, ანტ სხათი, ხელთ-სახოციც კი არ გამომყოლოდა შინიდან.

მთხოვარა მიცდიდა... გამოწვდილი ხელი უკანკალებდა, უთრთოდა.

მე დაბნეულმა, სირცხვილეულმა ჩამოვართვი მთრთოლვარე ჭრუჭუიანი ხელი, მაგრა მოვუჭირე და ვუთხარი: ნუ მიწვენ, ძმაო! არათერი არა მაქვს რა, ძმაო!

მთხოვარამ გამისწორა თავისი ჩაწითლებული თვალები. მისთა ჩაღურჯებულთა ტუჩთა შემომცინეს გუდას-ტკენით. მაგრად მოვუმშა თავის ხელში ჩემი გაცივებული თითები.

— რა ვუყოთ, ძმაო! წაიწმუგუნა მთხოვარამ: მაგისათვისაც მადლობელი ვარ. ეგეტ განკითხვას, მოწყალებას, ძმაო!

მე შევიკან, მე ვიგრძენ, რომ მეც განკითხულ ვიქმენ მეც მოწყალება მივიღე ჩემის ძმისაგან.

«გაიგონებ მსჯავრსა სულელიისასა.»

პუსეინი

«გაიგონებ მსჯავრსა სულელიისასა»... შენ ყოველთვის მაჩთაღს ამობდი ხოლმე, ჩვენო დიდებული. მწერაღო! ამ

ხანადაც მართალია ეს შენი ნათქვამი. «მსჯავრი სუფელთა და კირთად ატლება ხროვისა»... ვის არ გამოუცდია ერთიცა და მეორეც?

უოკელივე ესე შესამლოა, და საჭიროცა კაცმა აიტანოს, და ვისაც ძალღონე შეჭსწევს, ილიზლოს კიდეც, ყური არ ათხოვოს.

მაგრამ არის ისარი, რომელიც შიგ გულში მოხვდება ხოლმე კაცსა და ყველა კვეთებაზედ მწვავია... კაცმა ჭქმნა უოკელი, რაც კი შეეძლო; დღე-და-ღამ მუშაობდა, სიყვარულით, პატიოსნურად... და პატიოსანი კაცნივ სამაგლად პირს არიდებენ. პატიოსანი გვამნი აინთებიან ხოლმე წურამისაგან იმის სასუელის ხსენებაზედ. წარუედი ჩვენგან! გადი, გადი! მიჭს-ძახის პატიოსანი უმაწვილ-კაცობა. შენ ჩვენთვის არა ფრის მაქნისი ხარ, არც შენი ნაშრომი, ნაჯაფიკია... შენ ჭბილწივ ჩვენს სადგურსა—შენ ჩვენი არა იცი-რას, ჩვენი არა გაგებობ-რას... შენ ჩვენი მტერი ხარ!

რას ქნას მაშინ იმ კაცმა? უნდა განაგრძოს თავისი შრომა, არამც და არამც არ ანდომოს თავის-მართლეს და არც მოელოდებოდეს უფრო სამართლიანს განსჯასა.

ერთს დროს მხენელნი და მთესველნი ჭსწუკელიდნენ მოგზაურსა, რომელმაც კარტოფილი პირველად მოუტანა, რომ თუ არ ვერით, იმით მაინც იკვებოს თავი ღარიბმა. გაწვდილ მათდამი ხელიდამ გააყრკინეს იგი ძვარფასო საჩუქარი, გადაჭყარეს ჭაფში, ფუხით დაუწყეს სრესა.

ესა იგინი იმით იკვებებიან,—და არც კი იციან სასუელი თავისის კეთილ-მყოფელისა.

ნუ იციან! რად უნდათ იმისი სასუელი? იგი უსასულოდაც შემშილისაგან იხსნის ხალხსა.

ჩვენ მარტო ის ვეცადეთ, რომ ჩვენი მოტანილი მართლად სასარგებლო საზრდო იყოს.

მწარეა უმართლო წყევს იმათგან, ვინც გიყვარან... მაგრამ შესაძლოა გაცმა ესეც აიტანოს...

«მცემე, ოღონდ ვი მამისმინეო» — ეუბნებოდა ათინელი მსეღარო-მთავარი — სპარტანელსა.

«მცემე, ოღონდ ვი შენ იყავ კვანძოთელ და მამლარ!» უნდა კვსთქვათ სოღმე ჩვენცა.

ს უ ლ ე ლ ი .

ყო და არა იყო რა, იყო ერთი სულელი.

დიდ-ხანს მიდიოდა იმისი ცხოვრება ქეიფითა და შკებობათა, ბოლოს ცოტ-ცოტად მოაწია იმის ყურამდინ, რომ ყველანი უტვინო ქარაფშუტას ეძახიან.

ეწეინა სულელს და დაიწყო ზრუნვა მასზედ, რომ როგორმე კრიჭა აუერას ამ უსიამოვნო ხმებსა.

უცხად იმისი ბნელი ტვინი გაანათა ერთმა აზრმა. ერთს წუთს აღარ დაყოვნებულა და ის აზრი განასოცოცოცელა.

ჭეხში შესვლა ერთი თავისი ნაცნობი. ამან უქო ერთი გამოჩენილი მხატვარი...

— რას ბძანებთ!... შეჭყვირა სულელმა: ამ მხატვარს დიდი ხანია აბრე გაუტყდა, დამკუელდა... ნუ თუ არ იცოდით? მე ეგ თქვენგან არ მეგონა... თქვენ, კრიჭა! საიღამ სად ჩამოჩხომილხანოთ ქეუენიერობას!...

ნაცნობი შეშინდა და მამინვე თანახმა გაუხდა სულელსა.

— რა მშვენიერი წიგნი წავიკითხე დღეს! ეუბნება მასვე სულელს მეორე ნაცნობი.

— რას ბძანებთ! შეჭყვირა სულელმა: როგორ არა გრცხვენიანთ? რის მაჭნისია ის წიგნი!... რამდენი ხანია, რაც ზედ არც კი აფურთხებენ... ნუ თუ ეგ არ იცოდით? კრიჭა! საიღამ სად ჩამოჩრომილხართ ქვენიერობას!

ეს ნაცნობიც შეშინდა და თანახმა გაუხდა სულელსა.

— რა კაი კაცია ხეძი მეგობარი **მ.მ.**! ეუბნებოდა სულელს მესამე ნაცნობი: აი მართლად და კეთილ-შობილი ვატი ის არის!

— რას ბძანებთ! შეჭყვირა სულელმა: **მ.მ.** სამ გაქნილ, უნამუსო კაცად არის ეველგან და ეველასაგან ცნობილი. მთელი თაგისი გვარუელობა გაუვლიფა. ვინ არ იცის ეს ამბავი? კრიჭა!... საიღამ სად ჩამოჩრომილხართ ქვენიერობას!

მესამე ნაცნობიც შეშინდა, თანახმა გაუხდა სულელსა და მეგობარს გადაუდგა. ვინც და რაც კი უნდა გეჭოთ სულელის წინაშე, ყოველზედ და ყველაფერსედ ერთი და იგივე ჰასუსხი ჭჭონდა.

ხანდისხან, დრო გამოშვებით ამასაც ჩაუმატებდა ხოლმე კიცხვით: ნუ თუ აქამომდე თქვენ ავტორიტეტები გწამთ?

«გესლიანი კაცია! წიწლაგაინია!» დაიწყეს ლაჰანაკი სულელის ნაცნობებმა: მაგრამ რა ჭკუაა, რა გოგრა!»

«რა ენის ჰატრონია, უმატებდნენ სხვანი: უაჭველი ნიჭია, უაჭველი ტალანტი!»

ბოლოს ისე გათავდა საქმე, რომ ერთმა რედაქტორმა გაზეთისამ მიიწვია იგი სულელი და ჩააბარა კრიტიკის ნაწილი გაზეთისა.

სულელმაც დაიწყო კრიტიკა ეველასა და ეველაფერისა.

ერთი სიტყვაც არ გამოაკლო თავის ჩვეულებრივს სიტყვა-პასუხსა, სულ ერთსა და იმავეს გაიძახოდა.

ესლა იგი, უარ-მოყოფილი ავტორიტეტებისა, თვითონ შეიქმნა ავტორიტეტად და ყნაწილი კაცნი თავყანსა ჭსტემენ, მისი დიდი შიში და რიდი აქვთ. მას სხვას რას იქმოდენ საცოდანნი ჭახუნნი? თუმცა—საზოგადოდ რომ ვჭსტეკვით—თავყანება რიგი არ არის... მაგრამ რასა იჭ აჭა... არ ჭსტემ თავყანს, ძველებში, უკან ჩამორჩომილებში ჩატოვლიან!

მსთაღთა შორის სულელების ბედს ძაღლიც არა ჭყეფს.

ბ ე ღ უ რ ა .

მე ნადირობიდან მოკდიოდი ბაღ-და-ბაღ. ძაღლი წინ მიძუნძულებდა.

უცხად ძაღლმა სიარული აკლო. ფეხ-აკრეფით დაიწყო მიხარება, თითქო ნადირის, თუ ფრინულის ალღო აიღოვო.

გაეხედე წინ, ვითვალთვალე და დავინახე ბღარტი ჩიტი-სა, იგი ბუდიდამ ჩამოვარდა (ჭარი ძაღლიან არხეკდა ხეებსა) და უძრავად იჯდა, ახლად აშლილი ფრთები გადაეფოფუნა აქეთ-იქით უნუგეშოდ.

ჩემი ძაღლი მძიმედ ეპარებოდა ბღარტსა. უცრად გადმოქანდა იქაც ხიდან ხიერი შავ-გულ-მკერდა ბელურა და შურდულის ქვასავით ძაღლის ცხვირ-წინ დაეცა. აზურძენულმა, გაკვასებულმა იმედ-დაკარგულის და საცოდანვის ხმიოკ ერთი ორჯერ ისკუჰა პირდაპირ პირდაღებულ, დაღრენილ ძაღლისაკენ.

ესა გამოსახსნელად და წინ აეთარა თავის შვილსა...

მაგრამ მანც კი ჰატარა ტანი უთრთოდა შიშისაგან, ჰაწია სმა გაუხრინწიანდა, გაუბოხდა, იგი თრთოდა, გული ელეოდა, იგი თავგაწირული იყო შვილისათვის!

რას უშკვლებულ კეშაჰად უნდა ჰსჩვენებოდა ძაღლი! მანც კიდევ არ დადგა იგი, მძაღლ ტოტზედ უშიშრად მჯდომარე... ძაღმა, ნებაზედ უფრო დონიერმა, გადმოაჭანა იგი მძაღლ სი-
დაძა.

ჩემი ტრეზორა შედგა, უკან დაიწია... ჰსჩანს, იმანც აღიარა იგი ძაღლი.

მე ვუსმე გაშტურებულს მყეფარს და წამოკედი, ბელურის მიმართ თაყვანის ცემით გულ აღვისილი.

დაახ; ნუ გაგეტინებათ. მე მოწიწებით თაყვანის-ცემა ვი-
გრძნენ იმ ჰაწია და თავ-გაწირულ ჩიტის წინაშე, წინაშე მი-
სის სიყვარულის აღფრთოვანებისა!

სიყვარული, ვითუქრე მე: სიკვდილსაც და სიკვდილის შიშსაც ჰსძლეეს. მარტო მითი, მარტო სიყვარულით მძლე-
ობს და მოძინაობს ცხორება.

პირთი ლაგე თოვლ-ჰვეშ.

(ამბავი სოფლის ცხოვრებიდან).

I

ქრისტეს-შობის თთვე იყო. ზამთარი გახდა სრული ბატონი ქვეუნისა და უფლობდა მთელ ს. თ—ის არე-მარეზედ. ეს სოფელი ისეთ ხეობაშია, რომ მისი სიმშენიერე ავს თავლს არ ენახება გაზაფხულის პირზედ. ესაა კი დათოვლილი იყო მთლად ეს ხეობა. შუაში ჩამომდინარე მთის-წყალი გაგასაინის მთიდან სულ ყინულით იყო გაფიცრული. სოფლის გარშემო იქვე ორ-სამ ნაბიჯზე სშირად ატეხილი ტყე და მდინარის ორსაგ ნაპირებზედ წვრილა ზუჩქნარი და ჭალაკები თეთრად იყო დათოვლილი; დაბერებულყვნენ ისეც მოხუცებულნი ას-წლოვანი მუხები და კაკლის ხეები. ონოფრეს გაგალი, რომელიც სოფელს ახლო, მადლობზე იდგა, გადმოჭყურებდა დაღონებული ამ სამი-ოთხი თვის წინად სიცოცხლით აღსავსე ხეობას, როდესაც მის ჩრდილს ქვეშ ისვენებდა ცალკე მგზავრი, ცალკე ზაფხულის პაპანაჭება სიცხეებში მოჭანტულ-მოწყვეტილი და დამაშვრალი შუშა გლეხი. მაშინ ონოფრეს გაგალიც თვით სჩქეფდა სიცოცხლით, ტოტები ამაყად

გაშლილი ჭქონდა, ფოთლებით დაბურულიყო და სარგებლობაც მოჭქონდა სეობის ხალხისათვის. ახლა კი სუფს სხვა იყო.

— შესე, შესე ამ ონოფრის კაკალსა. ათი ურემი თოვლი კი დაუტევიას თავის ტოტებსედა და! უთხრა ახალ-გაზდა სანდრომ თავის სახლას-კაცს ზუნას, რომელნიც ის ის იყო სოფლიდამ გამოსულიყვნენ დილა-ადრისანუ და ონოფრეს კაკალთან გამოიარეს. ამ სანდროსა და ზუნას გუშინეუ გადაეწვიტნათ ს. დ—ის გადასვლა ცხინკალის სეობაში. იქ წასულიყო დანიშნულის მოსაყვანად ზუნას ძმა თედოი და აგერ მეორე კვირა მიდიოდა, რომ არც ბიჭი ჩანდა, არც დანიშნული და არც მყურები. ისე რომ საფიქრებელი შეიქნა იმათი საქმე. სანდროს და ზუნას საფათი მიეცათ გულში და გადასწევიტეს ამ საშინელს ზამთარში, როცა სახლიდამ გამოსავალ კარებთან თოვლის გაჩენაც კი ძნელი იყო ხალხისა და საქონლის გამოსასვლელად, წასვლა თითქმის ოც ვერსტზედ ფეხით ერთ-მას ძმისა და მეორემ სახლის კაცის მოსაგითხვად. სანდროს თვითონ მამამაც არ დაუშალა წასვლა.

— წადი, შეილო, ეუბნებოდა ტეკზნით სოლომონი წინა-ღამეს. წადი მოიკითხე ი ბიჭიცა და ი ხალხიცა და ამბავი მაინც შეგკატეობინე, რა დაემართათ. სვალ-დილით ადრე რომ წასვიდეთ, შეადღისას იქ მისვალთ და ზეგ ისე დაბრუნდებით.

სოლომონი შესანიშნავი გლეხ-კაცი იყო. იმისი წმინდა ჭარბული სასე, კესანნი ცხვირი და თან მშვიდობიანი გამოსატელებს სახისა ამტკიცებდა ერთისავე შესედეით, რომ ეს სწორედ ერთი იმ გლეხთაგანი უნდა იყოს, რომელნიც შესანიშნავნი არიან მთელს სოფელში თავის ჭკუით, მადლიანობით და რომელნიც მალე მოინადირებენ სოლმე არამც თუ

რამდენიმე გლეხ-კაცის გულსა, არამედ მთელ სოფლის საზოგადოებისასაც. უცხო კაცს მხოლოდ ერთი დალაპარაკება უნდა მასთან, რომ არც მისი სახე დაავიწყდეს, არც მისი დაპარაკების სიტბო. შემთხვევის დროს სოლომანი შესანიშნავ სასიათს და სუფის სიმტკიცეს იჩენდა. განსვენებული გოგია, მისი მათა ბეკრით ადრე იყო განთავისუფლებული ბატონ-ყმობიდან, ვიდრე ეს საზარელი სენი ჩვენში მოისპობოდა კანონმდებლის ნებით და განკარგულებით. გოგიამ თავის შრომით, ჭკუით, მამაცად ოსებთან ბრძოლით მოიხვეჭა კარგი სახელი და შეძლებაც, ისე რომ ბოლოს კიდევ გამოისყიდა თავი ბატონებისაგან და მამულიც შეიძინა, მთაცა და ბარიცა — თითქმის სამასის დღიურისა. დღეს სოლომანის ოჯახი გაყოფილი იყო რამდენსამე ნაწილად და ყველანი მის გვარეულობის განყოფინი კარგად ცნობრობდენ, გლეხ-კაცურად რომ ვიანგარიშოთ და სხვა მესობლებს რომ შეკადაროთ. მმაცა ჭყავდა სოლომანს, ისიც ტკეზნის მოლაპარაკე და ისეთივე დალაგებულის და დაწინაურებულის ხასიათისა, მხოლოდ, როგორც უნცროსი და უფრო ახალ-გაზდა, შემთხვევაში გულადობის და მამაცობის გამოჩენა ძალიან უყვარდა. თევზზე ნადირობა სომ იმის გულის-თქმისა და ვნებას შეადგენდა.

— აბა, კაკო, სვალ ბზობას და რას იტყვი. ეტყოდენ ხოლმე და ამის მეტიც არაფერი არ უნდოდა კაკოსა. გადმოიღებდა თავის დალაპარაკებას და გასწევდა სოფლის ახალ-გაზდებთან ერთად. თუმცა სიხარულით ფეხზე აღარ მდგარიყო, მაინც კიდევ თავი ეჭინა ისე, როგორც მშვიდობიანს კაცს შეჭყურის.

— აბა, კაკო, ე ფერიცვალობას აკერა და ჩვენი კაკლებიც ისეთთა რომა, ათ გოდორს სულ ერთ წამში დაგვკრეფავთ.—

უტოვდენ კბდეკა — დაღოცვილი რნოფრეს კაკალი სომხ
 სულ დახუნზღუღია, სულ ტყუებები ასხა. წავიდეთ, კაკო,
 ფრონეზე. და კაკოც გაჭყვებოდა სოლმე, უფროსობდა ნა-
 დრობის დროს, და დიდის საშოკრით ბრუნდებოდა
 თავის ძმის დიდ ოჯახში, რომელსაც დიდატ ძულებური
 ხასიათი დღესაც არ დაეკარგა. არც სანკოტრევილია ეს სოფელი
 სძუეს ძალიან ახლო კავკასიონის ქედთან, თითქმის ზედ ძა-
 რობასზედ, გამოჩენილ უ — ის ხეობის თავში, ე. ი. ისეთ
 ალაგას, სადაც ახალი წესები, ახალი ფიქრები, დამრღვეველი
 გლეხის ოჯახის მამაპაპურის გაწყობილობასა, აგრე სშინად არ
 მისწვდება სოლმე. როგორც ქალთა, ისე კაცთა სამრავლე იყო
 ამ ოჯახში. შიელი დიდი გოდორი ღობით შეიკმებოდა
 სოლმე ამ ოჯახისაგან სამთრის განმამავლობაში. დიდი პუ-
 რის წყალი ქვაბით დუღებოდა რძე ყოველ-ცისმარე დილა-
 საღამოს თხა-მცხარისა ცალკე და ძროხისა და ფურ-კამებისა
 — ცალკე. დედა-კაცები რიგ-რიგობით დიასახლისობდენ ოჯახ-
 ში. შრომაც განაწილებული იყო მათ შორის. ერთი ჟურს
 ამზადებდა, მეორე თხა-მცხარს სწველიდა, მესამე აცხობდა
 მუდამ დღე თითქმის ორ-ორ თონე პურსა და სსკ. და სსკ.

კაცების საქმეც ასე იყო. — ჰეტარა ბიჭებისაც სომ უფრო.
 სოგი ციკანსა მწეემსიდა, სოგი თხა-მცხარსა და სოგი სა-
 ქონეში იყო.

ერთი სეირი იყო სოლმე ამათ ერთათ. თავის-მოყრს
 და პურის საქმილად დასხდომა. დიდი ყრამული და ფუსფუ-
 სი უნდა ატენილიყო სოლმე. მაგრამ სეირს მამინ იყო, რა-
 დესაც გოგიტა-შვილებს მუშა ჭყავდათ. მთელი ხეობა უნდა
 ყოფილიყო სოლმე იმათ მუშაში.

რათ, რა ამბავიაო, გაჭჭირდება მგობსეული, ჩვენც ქვე-

ყანაში ვსცხოვრობთ, სოფელში ვრტიალებთ და მაგისტანს ანა გვინახავს რა, თუ არ მებატონის ოჯახშია. გლეხი-კაცა და მაგტკარი თახაუთი რომ არ შეიძლებაო. არა, საყვარელი მკითხველო, ამ ოჯახის თავში მესვეურად მართლა ბატონი იდგა. მაგრამ როგორი ბატონი. ბატონი ჭკუისა, გამოცდილებისა, მსწეობისა და მედგარის მებრძოლისა არამც თუ თავის ოჯახის უფლებათა და კეთილ-დღეობისათვის, არამც თუ სახლის-კაცებისათვის, არამედ უველგან, სადაც კი ამ ბატონს ხელი მიუწვდებოდა. ეს იყო უნტროსი ძმა სოლომონისა და იაკობისა ანუ კაკოსი—მღვდელი გოგია, თავის მამის მოსახელი. ეს ამდევდა სოლომონის ოჯახს მხარსა, ძალასა და შეძლების საღისარს. ეს მღვდელი იყო მათი სიმტკიცე და ამის შემწეობითა ჭქონდა სამს განუყოფელის ძმის ოჯახს ზურგი მაგარი.

II

ბურუსი და ნისლი ზამთრის დილისა ცოტათი გადაყრილიყო, როცა ჩვენი ახალ-გაზდა მგზავრები ფრონის ჭალებს გასცდნენ და შეუდგნენ ხეობის მეორე მხარეზე ამართულის მთის ძირიდან, კაკასიონის ქედისამ გადმოშობილისას. მზე რასაკვირველია ამოსული იქნებოდა, მაგრამ როგორც სოფლის ჰატარძალი მანდილში, ისე ჰმაღავდა თავის სასეს ღრუბლებში, რომელნიც როგორღაც თითქო ირეოდნენ. თუმცა კი ამ დილას ქარი არ საით იბეროდა და საზოგადოდ მშვიდი დილა იყო. ჩვენ მგზავრებს თხილამურები ეკიდათ ზურგზე და ჩოხებ წელზე შემორტყემულნი მსიარულებით მიიხაროდნენ ცხინვალის ხეობისკენ, სადაც იმათ იმედი ჭქონდათ, რომ ქორწილი განადე-

ბული დასკდებოდათ და ცხინკაღურის ნიადაგის ნუნუით მაყრებთან შეჯიბრებით კარგად დაღებოდნენ.

— ზუნა, ჰა ბიჭო, როგორა სარ შენა კაი ცსრა ჯამზე; — ემასსრებოდა გსა-გსა სანდრო ზუნასა. და თან დილის სუსსისა და სიცივისაგან ჯერ ისეუ ნათბილარევი ტანი ეჯინტვლებოდა, ისე რომ რაც შეეძლო ნაბიჯს უმატებდა, იქნებ ჰატარა გავსურდო.

— შენ კი, მე კიცი, დაიწუნებ. ი ჯიხვს რა მოგცემენ სელში და მერქიჭიფე თავს დაგადგება. რუსის სალდასტივითა: «დალიე, შვილო, ქორწილია, ის სუ არ არიო, ჩვენსა ვართ, თქვენსა სუ არაო». ჰოთი ი რჯულ-ძაღლები, ისინი, ჰა ბიჭო. გააქნია თავი ზუნამა და ნიშნად კმაყოფილებისა მოიწმინდა ტუჩებზე სიჩქლი მარჯვენა ჩოხის სასელით ისე, თითქო მართლა ჯიხვი დაძაღესო და უღვანეები მოიწმინდაო.

— ახლა ი ღორი სორც რა მოიტანენ და დაგვიდგამენ წინა: კბიე და კბიე, ბიჭო, და ჩაიხვიე საქორწილო ღვაშლები.

— ბიჭო, მა ღაჰარაკუში მე მართლა ჰური მომშივდა კიდუცა და. არა, რა ჩვენი დიდ-გატობა იყო, რომ თითო ლუგმით და თითო ტაქანი არაყით დაუნაყრდით და ერთი დღი სავალზე კი წამოკვდით.

— კაცო, რას ამბობ, რა დრო ჰურია, ესლა. არ გამოკვდით სოფლიდან.

— რა კიცი, მე კი ძალიანა მშიარ და შენი კი არ კიცი.

ამ ღაჰარაკუში მთის წვერზედ ასულიყვან ჩვენი მგზავრები და იქიდან უნდა დაშვებულიყვან ერთ ჰატარა სეობაში, რომლის ძირშიაც ჩამოდის მეორე ფრონე და რომელსაც ავნივის ფრონეს ეძსიან.

— გშინ და აგურ ავნევიცა — უთხრა ზუნამ სანდროსა.

— გააკეთოთ ე თსილამურები, დაგეშვათ ამ თავ-დაღმაწო-
სება და სულ სლიეინ-სლიეინი ჩავიტანოთ.

— არა, მანც რა იყო, რომ თითო ჰური გაგვესვია ჩო-
ხაში და წამოგვეღო. ახლა, რა ვინა, როგორ იყოს და ჰურ
ხო არ ვითხოვ უცხო სოფელშია.

— რატომ არ ვითხოვ, რა გქნა, თუ ვი მშინ რა. შიმში-
ლი რა სირცხვილია, მერე.

ზუნა და სანდრო მართლაც მალე ჩასრიალდნენ სოფ-
ავენკში. ზუნამძენელად გარჯა მანძილი გამოიარეს, თითქ-
მის ნახეკარსედ მეტი, რაც გასაკვლევი ჰქონდათ და გარჯად
მოშუადლეკდა გიდეცა. მხერ აქა-იქ გამოაწყეიტდა ხალხი თავ-
ლსა და ქარმაც სისინი დაიწყო, ღრუბლები აქეთ-იქით მიაწყე-
ვიტ-მოაწყევიტა, აურია ერთმანეთში და მერე უცხად ქარც ჩა-
ვარდა, ღრუბლებიც ტყვიასავით გადაეკრა ცასა და თითქო და-
ბნელდაო. ირგვლივ სულ დამშვიდდა არე-მარე.

— ბიჭო, ე როგორღაც ცუდი ამინდი გვიდგება. თოკლს
ვი არ დაიწყოს. — სთქვა სანდრომა და მოიფიქრა, რომ ვარ-
გი იქნებოდა პატარა ხანს სოფელში შესულიყვნენ, შეესვენათ,
პატარა ჰური შეეჭამათ ვისთანმე და მერე, თუ ცუდი დარი არ
დაუდგებოდათ, გაეგრძელებინათ გზა, რომ ბარემ აღრიანად მი-
სულიყვნენ. ამას ჰფიქრობდა, მაგრამ თან თქმა ვი არ უნდო-
და ამისა. შიმშილია შეაწუსა და რომ გაემხილებინა, ჰურის
თსოვნა თავათ მოუნდებოდა. იმას უნდოდა რომ ზუნას ეთქვა
ესევე, ეთსოვნა ჰური, დანაყრებულიყვნენ და მერე ისე გასა-
გომოდნენ გზას.

— დაიწყებს და დაიწყოს, მაგი რჯულიც დაიჭვა. ე პატარა

მთა არა გვაქვს კიდე გადასაკლელი; მეტი ხომ არაფერია. რას დაგვაკლებს.

— ე ჰური რო მოგვშივდა! კელარ მოითმინა სანდრომ.

— კაცო, რა დაგემაართა. შუა დღემდე გადაკალთ იქა, და-
სხდეთ და სუ ქუდი ჭერსა ვერათ. თუ არა და მიდი. ე მანდ
მეგომურთანა და ერთი ჰური თსოვე. მე არ მინდა და შენ კი
გეყოფა—დაუმატა ზუნამა.

— მანც არ მივალ და არ კითხოვ უცხო სოფელში ჰურსა,
რომ ვინცაღე შიმშილით მოკვდებოდე, რას ამბობ, ვაი დედი
ჩემი ღმერთსა!

— არ მისვალ და მას გავწიოთ და გაშლილი სუფრაც შენ
გისაროდეს, ისე გახდები იქამდინა, როგორც მშიერი მკელი,
დაჟიქ და ვარსაღალა იძახე.

— მას ჰატარა ფეხს აუჩქაროთ, დაღონებითა. სთქვა სან-
დრომა და გასწია ჩქარის ნაბიჯით.

ჟერ ნახევარი გზა არ გაეკლოთ, რომ სანდრო ისევე
ატყდა, ჰური მშინო და დაუწყო ხვეწნა თავის ამხანაგს, სო-
ფელში დაკბრუნდეთ, შენი ჭირამე, თორემ ამა-ზედ მეტი
აღარ შემიძლიანო. მაგრამ ახლა ზუნაც გაჭირვეულდა.

— კაცო, აგერა აღმართში აველით კადეცა და დ—ისს გადა-
ხედავთო.—ეუბნებოდა ისა.

ამ დროს ნელა-ნელა წამოვიდა თოვლი და ისევე გათეთ-
რებული მიდამო სულ ერთიან გაათეთრა. თან-და-თან თოვლმა
მოუხშირა, წვრილი ნაფერთლები უფრო და-უფრო გამსხვილ-
და და სულ ჰხარდნიდა ყველაფერს. ჩვენის მგზავრების ქულებ-
ზე და მხრებზე, გარშემოკვეცილს ჩოხებზე სჭლად დადო თოვ-
ლი. გზა ძნელი სავალი გახდა. კაცი შიგ იფლებოდა ახლად
მოსულს თოვლში, რომელიც ძველად დადებულს ზედ დაემატა

და თითქმის ადღ ნახევარზედ იყო ასუელი დედა-მიწიდგან. სშირი ნათურთლები და პარდანები, რომეღნიც არეკით წამოკიდა, თან-და-თან თვალთ-უბნელებდა თითქმის მგზავრებს. ბიჭები ახლა ვი ცოტა შედრგნენ და შიში მიეცათ გულში. ურთის საათის სავალს სამი და ოთხი საათი მოუნდნენ. საშინლად დაიღაღნენ ადმარტზედ ასვლით. მეტადრე სანდროს ქანცი გამოკლია ცალკე შიმშილით, ცალკე დაღაღულობით. ბუნებაშაც, თითქო ამითზედ მოიცალაო, წამოუშინა და წამოუშინა თოკლი. პატარა დაკაცადოთ ნამჭერიც მოჭყვა. მოდის შსუილით და განუწყვეტლად თოკლი, ქარისაგან წკრილ ფერფლებად ქრუული, აერის თავ-პირში. მოჭკლეკს კორიანტული დედა-მიწი-დამ მთლად თოკლის ზეინს, თითქო ალაღი დააცსრა ჩირსა და აიტაცაო, ისე იტაცებს ქარიც და ჭიანჭყავს აქეთ-აქით. ხანი და ყამიც გადის, თითქმის საღამო ახლოკდება, დღის სინათლე კლებულობს. დაღმართი კიდეკ, როგორც იყო, ჩაიარეს ჩვენმა მგზავრებმა, მაგრამ შერე მინდვრად გაუჭირდათ საქმე. მთაში ტყე იყო აქეთ-ბქით და გზა მინც ცხადათ სჩანდა. აქ გზა სულ არსად-ლა იყო. სულ ერთიანად აეთრად იყო გასიზული მინდორი და თუ ჩანდა რამე, თეთრად გადაბურული-ლა ჩანდა, თითქო ჩადრი გაღუფარებია დედა-მიწისაო. დაკვარვათ გზა. მიდიან, რაც შეუძლიანთ მიიწევენ წინ, მაგრამ სასიარულოს თითქო დასასრული არ ეძლევაო. სანდროს შიმშილი სულ დაავიწყდა. შიმშილის ადგილი ახლა შიმში დაიჭირა. სუყველამ ვი ერთად, შიმშილმაც, დაღაღულობამაც და შიმშიც სანდრო ისე დაასუსტა, რომ თითქმის მუხლებიდან მოჭკვეთა. იმათ ბედობაზე, არსაიღამ არც ძაღლის ყუფა ისმის, არც ქრისტაინის ადამიანის ხმაურობა; მარტო ქარი ქშუის, ნამჭერის შსუილი ისმის და ყველა ამას დაეროვის გულ-საყ-

ლაკი წყურთი. სანდრომ ვეღარ შეიმაგრა თავი. ზუნას კი არა უშავს რა. რაც შეუძლიან მაგრობს და ამხნეებს ამხანაგს. აგერ საღამოს უამბაც დაჭკრა. საცაა ხშირი ბინდი დასცემს და გამუდმებული დუმილი მოიცავს არე-მარეს. სანდროს გულში ჯოჯოხეთი ტრიალებს, თავი თითქო ზედ აღარ ხბიაო, გონება წაერთვა, მოსაზრების ძალა სულ დაეკარგა. თითქო კვლებით სწლეტავენო, ისე ეწვის გული და მუცელი.

— არიქა, სანდრო, ცოტა კიდევ და ეს ეს არის მივალთ სოფელში, აგერ ეს რაღა მე დანიშნული მაქვს და ამას იქით აღარაფერი მანძილია სოფ. ნ—მდე.

მაგრამ უოკელივე გამხნეება ამაო-ღა იყო. ზუნა თუძცა ამხნეებდა თავის ამხანაგს, მაგრამ ხმაზე ეტყობოდა, რომ თავათაც წელში გაწყვეტილა და უოკელივე ილაჭი წართმევა. ხმა იმისი თრთოლავდა და კანკალებდა. იმისი გული საშინელს ტკივილსა გრძნობდა. საწყალი ზუნა ეველა ამ უბედურობას თავის თავს აბრალებდა. «სანდროს რომ აუტყდეს რამ,— ამბობდა გულში—მე უნდა გავცე პასუხი ზევით ღმერთსა და ქვევით სოლომანსა. ღმერთო, გადამიჩინე სანდრო, შენა სასულის ჭირივე, ღმერთო, მიშველე, შენ სატ ვენაცვალე.» შესთხოვდა ზუნა ღმერთს და თან მძაფრი სიცვიე ზამთრის საღამოსი უკელიდა ძვალსა და რბილში, მწუხარებასთან ერთად უწიწვინდა შიგნეულსა, გულსა და მუცელს და უბნელებდა თავს.

თანაც დაბნეულა თითქმის. სანდრო სულ დაიღია. სიცივეს აღარა ჭკრძნობდა, ისე გაიფინა თითქმის ზეზეულად და გაიგონა თუ არა ზუნას თქმა კითხმ მის გასამხნეებლად, შენიშნა ათრთოლებული და აკანკალებული კილო უცებ თავ-

ზარი დაეცა, მუსხთ მოკვდა, სასოება უკუდევ მიესადა,
 წავი ზუნასაც შიში შუატყა და უგრძობობად დაეცა თოვლზე
 — მიშველე ზუნა, მოკვდა. დედა-ჩემსა და სოლომანს შუ-
 ტუობინე. ძლივს წამოიღულღულა სანდრომ.

ზუნას მდგომარეობა შესაბრალოსი შეიქნა. იმის სახე
 უზომელს ტანჯვას, ზღვა-მწუსარებას გამოსთქამდა იმ დროს
 ჯერ სულ დაუნა გონებაჲ მაგრამ მერე თვე აზრზე მოვიდა.
 ხილთ სანდროს ჯოხი და დაარქო თოვლში სანდროსაკე ახ-
 ლო, თხილამურები წაძრო თითქმის გაუინულ ფეხთაგან და-
 იქვე ჩაღეს ახლო ჩამოჭვიდა ერთს საკმისად ძალად ბუჩქზედ
 — ნუ გეშინიან, სანდრო, ჩემსა ზუნამ თოვლში გაუ-
 ინულს ამხანაგს— ესლა სოფელში ჩავალ, მოგიტან პურსა და
 განთიხდისას ერთად წავიდეთ. ბიჭებსაც წამოვიყვან. ზუნამ მოი-
 საზრა ჩაღე, სანდროს მდებარეობა და გასწავ აქით, სითაც
 ეგულებოდა სოფელი.

III

სულ არ გუგლია რამდენსამე წამს, რომ სანდროს მიე-
 ძინა იმ უაღაგო ხლებას. თოვლი აყრიდა ზედ, რაც შეეძლო
 ისე რომ ერთი საათის განმავლობაში სულ დაჭყარა თოვლ-
 მა სანდროც, იმის გვერდზედ დარქობილი ჯოხიცა და იქვე
 ცოტა მოშორებით ბუჩქზედ ჩამოგიდებულა. თხილამურებიც
 ზუნამ იარა პატარა კიდე; მაგრამ ჭგრძობდა რომ ის გზას
 კი არ მისდევს, სადღაც რჩება და თოვლის ფლანტეებში მუხ-
 ლამდე იფლტობა. ახლა იმასაც საქმე მეტის-მეტად გაუჭირდა. ის-

ცდკემ, შიმშილმა და სანდროს გამო მწუხარებაში იმასაც ძალა უყო. — რა კქნა, უნდა თავი მოკვება და სოფელში მივიდეთ სადმე, რომ შევატუობინო ჩემი გაჭირვება ვეკლას. — ფიქრობდა გამწარებული ზუნა. — სანდრო ხომ მკვდარია და მკვდარი, ის იქ ამაღამდელ ღამეს ცოცხალი ვეღარ გაათქვას: ან შიმშილი მოჭკლავს, ან სიცოცხლე, ან თოვლი დაახრჩობს და ისე წაღუკავს, რომ კვდარსაც ვეღარ ვიპოვო.

თან ამას ჭეჭეჭე და თან ხან საღ ჩაჩეხებოდა, ხან საღ და მიუხლამდე, უელამდე თოვლში იფლავებოდა და ასე არღვევდა უგზო-უკვლად ბილივს. დიდი ვახშობა შეიქნა, რომ ასე ებრძოდა ზუნა უმადურ ბუნების შეუპოვრებას და ბოლოს თავათაც მიუწვდა ქანცი. გადასწვიტა, აღარ წავალ სოფელშიო. საწყალი ზუნა! რა იცოდა ზუნამ რომ იქვე ახლოს, სულ სამი გუთნის გაშლასე სოფ. ნ — ში იყო.

— დაჯრები აქ განთიადამდის, გაივლო გულში ზუნამ, ვიპოვნი მერე სანდროს და ისე წავალთ ერთად შევატუობინებ ხალხს და მკვდარს მანც წავიდებ.

დარჩენა კი გადასწვიტა, მაგრამ გაჩერება კი არ შეეძლო ერთ ალაგას სიცოცხისაგამო; დაჯდომა უფრო ძნელი იყო: ან გაიყინებოდა, ან თოვლს მოჭეუებოდა ქვეშ, კერ ამოატანდა მერე და ამოახრჩობოდა შიგ... .

ზუნამ დაარტყო ჯოხი და დაწყო განკშეპო ტრიალი. თოვლი არ ჩერდებოდა, სიცოცხლე რაც ხანი გადიოდა, უფრო დაუფრო უჭერდა და უფრო არ იტეხდა. ზუნა ტრიალებს ამ ჯოხის განკშეპო და თანე კანკალებს, გულ-ხელ-დაკრეფილი, ამგ-მატეული სულ კბილს-კბილზედ აცემინებს. გულზედ დაკრეფილს ხელებს წამ-და-წყემ აფათურებს ხან: შუბლზედ დაიდებს, ხან გულზედ და ჭკონია რომ შირჯვარს ვიწერო.

«ღმერთო, შენიჭირიძე, ღმერთო შენ გადამარჩინე» — ხმა-
მალღა, ავი ციებით შეზურობილ კაცსავით, ძაგა-ძუგით შეჭლად-
ღებს ღმერთს, ესვეწება ანგელოზებს და ტრიალებს, ტრია-
ლებს რაც შეუძლიან ამ დაწვევლილ წრეში, არ აძლევს თავს
ძილს, არ უნდა დაისვენოს, არ უნდა დაჯდეს, არ ჭხუჭავს
თვალებს.

თოვლი შეწყდა, მაგრამ ნამქერი, კორიანტული თავისას
არ იშლიდა. ქარი დაჭქროდა, წიოდა და კიოდა, თით-
ქო კუდიანებს ფერსული დაუბამთო და სწულავდა ზუნას
გულს.

აი ეჩვენება რომ მოუახლოვდნენ მანე სულები, თითქო
ბურბებსა ჭტანანო, ზოგს გძელი კუდი აქვს და სახე კი ად-
მიანისა: დაღრეჯილი, დაღმენჭილი, ზოგს გძელი თმა აქვს,
ზოგი ტარტაროზსა ჭტავს. აი სწვდენ ჩოხსში, ქეჩოში, კი-
დეტ წაუჭირეს უელში. მაგრამ ზუნამ აუხჭარა ტრიალს მო-
ხბობულის ჯოხის გარშემო, დახრანტალა და ეშმაკები გაი-
ფანტნენ.

— დახე, დახე, ი სალავათ მალღები, იოსე ქრისტე შენ
მიშველე, შენი მუხლებს ჭირიძე. — ძილმა წამძლია თუ არა,
მამინათვე ეშმაკები მომცვივდნენ, უელში წამიჭირეს.

საწყალ ზუნას კი ძილი ძალიან მოკრია, ტრიალს უგლო
და სიცივემ მოუჭირა ასე ძრიალა რომ უელში გინაღამ ნერწყვი
გაუენა, ტევილი იგრძნო და იმას კგონა, რომ ეშმაკები მა-
ღრჩობნენ.

ამ გვარად გაატარა ზუნამ ღამე. ფეხი არ ჩაუფერხნია
ძილი არ მიჰკარებია და ბოლოს ბუნებასაც შეიბრა-
ლა. ტრედის ფრად გათენებუდიყოფ ცოტათი გამოჩნდა
თუთრად გადაფერილი მინდორი, რომლის აქით სულ

ასლასაკე გამოჩნდა დათოვლილი კაკლის ხეები, რაღაც თოვლის ზვინები. ზუნამ მისინვე გასწია კანკალით და ცაცხასით. მუხლები ასე მიჭქონდა, თითქო თისისა აქვსო, ან მინისაო. საღსრებში აღარ ეგებებოდა. პატარა მანძილი გაიარა და მამლის ყივილი, ნიშნად განთიადისა, შემოესმა, ძალღმაც დაიყუთა. ზუნა თითქო ესლა დაიბადაო. ლოცავდა მამაღს, «შენი ჭირიმეს» უთვლიდა ძაღლს—იმედი მოეცა. ახლა კი სოფელს მივაგენიო, ქრისტიანს ადამიანს დავინახაო. აუჩქარა ფეხიც და შევიდა სოფლის გენახებში, რომლებზეა დიდი ზვინები იწვა თოვლისა. მარცხნივ ზუნამ დაინახა დიდი გორა მთისა, რომელიც დათოვლილ საბძელსა ჭკავდა, მარჯვნივ ორ თოვლის კედელზეა გაჭრილი გზა იყო, რომელიც ისე ვიწრო იყო, რომ ერთი კაცი ძლივს გაეტეოდა. თვალით სხვა არაფერი ჩანდა აქ. ზუნამ მოისაზრა, რომ აქ უთუოდ სასლიაო და ეს ვიწრო გასავალი სახლში შესავალი კარიაო. დაღუნა თავი და ამ სისხამ დილით, როცა სოფელი ისეკ ძიღში იყო თითქმის, შევარდა პირველსაკე მეგომურის სახლში და თან ძაგძაგებდა, კბილს კბილზედ აცემინებდა, სელები მუშტი-მუშტში ჩადებულნი რკალად დამგვრალბული ცხვირთან მიეტანა. მივარდა შუა-აღაგას კერასთან, გაჰქა ტეცხლა პირი და კინაღამ შიგ ნაცარში ჩაყდა.

გულ-გასეთქილი გლეხი წამოვარდა ლოგინიდან. გლეხს შეეშინდა და პირველის წერა დაიწყო.

— ღმერთო, შენ დამიფარე, ღმერთო შენ დამისსენ. ლულ-ლულებდა გაოცებული გლეხი და ენა რიგიანად კერ ამოედგა, რომ ეკითხნა რამე.

— კინა ხარ, ქრისტიანი ხარ თუ ავი სული. მოიკრიფე ძლივს გონება გლეხმა და როცა ზუნას პასუხი მიიღო, და-

ჩემუნდა რომ ქრისტიანი ადამიანია და დაუწყო ცოლშიღს დამშვიდება. იმათ ისეთი ალიაქოთი და უვიღ-სივილი შეუდგათ ამ დროს, რომ გეგონებოდათ მეორეთ მოსვლიათ.

— კაცი, ამ დროს, ამ უდიერ დროს, ამ სისხამ დილანზე, კვითხებოდა გლეხი ზუნას, რომელიც ისევე ისე განკალებდა. მთელს მის არსებას თათქანი ეჭქონდა სიცივით, ღამე-ნატეხობით და მწკავე ფიქრებისა და სანდროს ვარამით.

— საიდანა და როგორა, არ ეშვებოდა გლეხი—ეგრე თავი გაშეტება.

— მიეშველეთ... კაცი დაიტანა... ნამჭერმა წახვია... რაღესთანა, თხილამურები ჰკიდი... ჰო... ჰო... დრო... დრო... გამათბეთ... მიშველეთ, თქვენ-თქვენს ღმერთი... — ძლივს იგნებდა ენას ზუნას, რომლის სახეც სრულებით შეშლილიყო ამ ერთის ღამის მწუნსარებით.

— ვაი დედი-ჩემის ღმერთსა! შემოჰკრა ტაში-ტაშს გლეხმა და ეტუბოდა რომ ძალიან შესწუნდა—კაცი დაიტანათ, ნამჭერს წახვკევა ქრისტიანი კაცი—გაშტერებით და გონება დაბნეით იმასდა გლეხი.

— მშვიტო, მთელი ღლე-და-ღამის მშვიტო... მიეპატრონეთ.

— არიჭა, სოფელი, მამასახლისი!

გლეხმა საჩქაროდ გადიცვა ჩოხა-ახალუსი და გამოკარდა მამასახლისისთვის შესატუბლად.

შატრა ხანს უკან მთელი სოფელი ფეხზედ იდგა: უკლამ, დიდმაც და შატრამაც შეიტყო ეს ამბავი და ვინ იცის, რამდენი რამ ჭორიკანობა არ გამოიწვია სოფლის დედა-კაცებში.

— ეგა, ქალა, ავი თვალის დაკრული ყოფილათ და ბედის საწერელი ეგა ყოფილა მაგისიო—ამბობდა ერთი.

— არ მომიკვდას შეილება—დაბეჯითებით არწმუნებდა მგორე თავის მეზობლებს— არა, ჩემის ქმარ შეილის გაძლიერებაა. — რა პასუხია, ქა. ოლეთან რა გადმოსულან ი წერიმადას გვერდით რა სეკია, იქ თურმე ეშმაკები აკრიფებიან მუდამ, თაფას ისარშავენ დიდ საარაყე ქვაბში და ღვინობენ. ეს ეშმაკები ამოსულან თურმე და იმათ ჩაუფლავთ თოვლში.

— გაი ასაღვანდა თუ ყოფილა და შეშურებისათ იმ წყულებს. ხო შურთ იმათ კაცის სიკეთე, აი დასწყელოთ ღმერთმა. და სხვ. და სხვ.

IV

მზე კარგად იყო ამოსული, თითქმის ორ შუბის ტარსჭყ თუმცა ვი არა ჩანდა, როცა ოცამდე სულ რჩეული ბიჭები გამოვიდნენ სოფლიდან კეტებით და ნიბებით ნამჭერისაგან და ტანილის სანდროს საძებნელად. დილა იყო მეტის-მეტი ცივი და სუსხიანი, მაგრამ ბიჭებმა გადაწყვიტეს, რომ სოფლის ნამუსი მტკიცედ დაიცვან და ცოცხალი, თუ მკვდარი მათ სოფელს ასლა თოვლში დამარსული კაცი იპოვონ და პატრონს ჩააბარონ. სულ არ გაუგვია ნახევარსა და ერთს საათს, რომ ოცი ხელ-ღონიერი ბიჭი, სოფი ბარით, სოფი ნიბით შეუდგა გაცსარებულს მუშაობას. მაგრამ თქვენი მტერი იყო სოფელი რომ იმათ სანახავი ნახეს? გუშინდელს თოვლს სულ ერთად ნად დაქადა ის ნიბები, რომელნიც გუნებაში ჩაიტანა ზუნამ სანდროს მღებარეობის მოსაზრებლად და უამბა წასულებს.

თავათ კი რაღა შეეძლო, დამონებული და დაოსებული იდოლოგინში და ზოგი რით და ზოგი რით სცდილობდა იმის დამზრადის ტანის აწესებაში მოყვანას. თვით გონებაც კერა ჰქონდა დალაგებული ზუნას. მეტის-მეტმა გამოკვლილმა მღელეკარებამ გამოიწვია მძლავრი ციება და გაუჟღადა მას ბუნებით მაგარ ჯანში. სიცხისაგან ბოდავდა და ათასი რამ ელანდებოდა. სან ეშმაკებს ახსენებდა, სან სოლომანს და სან ნეფე-დე-დოფაღს.

ჩვენი თავ-გამოდებული ბიჭები მანინცა და მანინცა გაცხარებული მუშაობდნენ. ოლე ვერ დაეფარა სულ თოკლსა და ზემო მისი ნაწილი თეთრი ბუნჭივით კიდე ჩანდა. სხვა კი კვლარა დაინახეს-რას: არცა რა ბუნჭი ჩანდა სადმე, არცა რა თხილამურები, რომელნიც ვითომ ამ ბუნჭსედა იყო ჩამოკიდული, არცა რა სადმე ჯოხი ნახეს დაწვობილი. მანინცა საზრით, რაც შეეძლოთ, სთხრიდნენ თოკლს, ებრძოდნენ ამ ადლ-ნახკვარსედა დადებულს ზვინებს. ზოგი კეტებს არჭობენ სხვა-და-სხვა ალაგას, ოლეს ახლო, იქნება ცოცხალია და ან შეინძრეს, ან რბილად მომსვდეს კეტსო, ან იქნებ კეტი უფრო წავიდეს ღრმად იქ, საცა ბიჭი დაუტანიაო, რადგან იმ ალაგას თოკლი მჭიდროდ ვერ დასდებდა, არამედ ჰატარა რამ ცარიელი ადგილები დაჩნებოდაო. ზოგი ნიხბით ჰხვეტდა თოკლს. ვინც მეკეტეთაგანი დაიძახებდა, არაქათ ნიხებო, აქ მოდით, თითქო რაღასაც მოედო აქ კეტიო, მენიხებებიც მაშინვე იქ დაიბადებოდადნენ. უბედურის მოძმეს სიყვარულით გამსჭვალული გულკეთილი გლეხები გაცხარებულნი და გაჯიბრებულნი მუშაობდნენ. შუა-დღე დიდი ხანია გადასულყო, საღამო უამი მოასწლოდა და სიცოცხეც მოუმატა. დაღალულ-დაწყვეტილმა სოფ-

ჯელებმა გადასწვვიტეს დაბრუნებულყვენ შინ სულ-ცარქილნი, წადგან ყოველი მათი ცდა ფუჭი და ამაო იყო.

— წავიდეთ, ხალხო, სახლში, საცა არა სჯობს, გაცლასჯობსო, — სთქვა ერთმა გლეხთაგანმა, როცა დაღალულნი მინიხენი და მეკეტენი შედგნენ შესასვენებლად, დაეჭვინენ თავიანთ ნიხებსა და კეტებს და თავ-დაღუნულნი ფიჭვს მიეცნენ.

— ჩვენ ჩვენი ვეცადეთ — ღმერთი სომ მოწამა და, თუ ღმერთს არ უნდა, კაციც არ იქნება — დაუმატა მეორემ.

— კაცო, რას ამბობ, ჩვენი ცოცხალი თავით შინ უნდა დავბრუნდეთ სულ-ცარქილები და თოვლში ქრისტიანი ადანიანი-შვილი დამარხული გაუშვათ. მერე სოფელი რას იტყვის, ცსა-რობდა ერთი ახალ-გაზდათაგანი — არ იქნება, არა. ან აქვე ვაპყუდეთ ჩვენცა, ან და ვიპოვოთ კაცი.

— მოკალეობაა — სხვა არა იყოს რა. წაქეზება ამას მეორე ახალ-გაზდას.

ხალხი ორ ნაწილად გაიყო. ერთნი ამბობდნენ, რომ წავიდეთ, ჩვენი დარჩენა ტყუილი-ღა იქნებაო, ხოლო მეორენი, უფრო ახალ-გაზდანი, თავს იღებდენ და ამბობდნენ რომ — ჩვენც აქვე რომ გადაგვსიღოს თოვლმა ამდამ, მანინც არ დავბრუნდებით ცარქელ-ტარქელებიო.

მართლაც ათობდე კაცი დაბრუნდა სოფელში, ხოლო დანარჩენი კვლავ შეუდგნენ მუშაობას.

სიცივემ თან-და-თან უფრო მიუმატა. მზეს სულ სითბო აკლდა იმ დღეს, და ახლა სომ უფრო, რაკი დასაღამო-უკვდა, უარესად დაკვარდა ძალა. ქარი თუმიცა ძრეული არ იყო, მაგრამ ცივი კი ისე ძრეულ იყო, რომ ძვალსა და რბილში გარბოდა. მზე შორს, სადღაც ქვეით მთებისკენ ოდნავდა მოჩანდა, წით-ლის-ფრად იყო შეღებილი და ღრუბლებში ძლივსა ჩანდა,

თითქო იმასაც სცივა და განგებ შავ ღრუბლებში იმიტომ
 ესევეა. ჯერ ბლუჯა-ბლუჯა თოვლი მოჭჭონდა ქარს და აურის
 და თავ-მომწონე სოფლის ბიჭებს შიგ თავ-შირში, მერე, რო-
 ცა სიცივისა გამო თოვლი ასე გაიყინა, რომ ქარმა კვლავ მო-
 გლიჯა ბლუჯა-ბლუჯა, მასინ თითო-თითო წვრილ-ჭვიშის მა-
 გვარ სვიშირს მოაქანებდა და როგორც საფანტი, ასე სუს-
 ხავდა სხეულს, საცა ვი მოსვდებოდა ასე გასინჯეთ, ფსაჭ-
 ნიდა კიდევ კანის შირის სახეს და ასისსლიანებდა თავ-შირს
 მაგრამ ყოველი ეს გაჭირვება მუშა ბიჭებისთვის ტყუილი მუ-
 ქარა იყო.

— სინამ არ დაბნელდეს, მინამ აქედამ ფუქს ნუ მოვიტყლით
 — ანგრევდა თოვლის შვინებს ერთი ბაჩითა და თან წასუბ-
 ლებზე გაჯავრებით ამბობდა:

— იმათ რა, შეილა, ბოსელი და ზოსლის რადა თავი
 მკედრის სულს ურჩენიანთ.

— არიქათ, ბიჭებო, გენაცვალეთ, მატარა კიდევ გავიჭირ-
 კოთ, იქნება დმერთმა მოგვხედოს და კვალი მაინც მივიტა-
 ნოთ და ამბავი შევიტყოთ.

ამის შეძევ ბიჭებმა გაცხარებით დაიწყეს მუშაობა და
 რომ კიდევ კერას გასდენ, დააშირეს დაბრუნება სოფელში. მაგ-
 რამ ამ დროს დაიძახა ერთმა, რომელსაც გრძელი ფიჭვის
 სარი ეჭირა და ხან აქ ჩაუშვებდა თოვლის გორაკში და ხან იქ
 რომ იქნებ როგორმე კვალს მივაგნოკო.

— მიშველეთ სალსო, დაიძახა იმან. რაღაც ხუელურს გა-
 მოჩნდა აგერ აქ და რაღაც ჯოსსაც მოუღო ჩემი სარი.

ბიჭები უმაღ მონკვიდნენ ამადგილს, გადაშალეს თოვლი
 სიფრთხილით და მართლა ნახეს დარტყობილი ჯოხი, რომ-
 ლის ამოსწვრივ თითქმის თოვლის წყდა-შირამდე ფუელურს

იყო დარჩენილი სტუკირივითა. ცოტა მუშაობა კიდე და აგერ თხილამურებიც გამოჩნდნენ. ბიჭების სიხარულს სამზღვარა აღზარა ჭჭონდა. თითქმის რაი ადღის სიღრმეზედ ბიჭებს დასვდათ ჯოხის ძირში მოკუნტული სანდრო. სანდროს გონება არ დაჭკარგა, მართალია, მაგრამ სიცოცხლის ნიშნები ძლივსღა უტულობდა. კრიჭა ძალზედ შეკრული ჭჭონდა, საღსრები აღარ მოძრაობდნენ და გაშეშებულივით იღო უძრავათ ერთ აღაგას, ბიჭები ფრთხილად და სიყვარულით უვლიდნენ გარშემო სანდროს და მეტის სიხარულით აღარ იცოდნენ, რა ექნათ.

— ცოცხალია, ცოცხალია, არა უშავს რა. ღმერთო, შენ გვიშველე.

— ი დალოცვილ ღმერთს როგორ შეუბრალებია, იძახოდნენ ბიჭები.

— კაცო, მითითებ ე გუდა, რა ღმერთი გაგიწერათ, იქნებ ან დაგაღვიძროთ, ან შეაკვამოთ რამე, დაიყვირა ერთმა უფრო გამოცდილმა, რომელიც ცდილობდა ან დაესვა როგორმე გაყინული სანდრო, ან ფეხზე წამოეყენებინა.

გუდა საჩქაროზედ მოუტანეს ამ გამოცდილს, რომელიც შიდაც რომდენიმე პური იღო, ერთი ნისკარტიანი ჩარქვა ღვინო და ინგლისის ჭურჭლით აწაყი, თავდაცული ნაჭურითა და ჩაღის ფუჩით.

გამოცდილმა მოტეხა პატარა ნამცეცხი პური და ცდილობდა პირში ჩაედო, მაგრამ სანდროს კრიჭა ისე ჭჭონდა შეკრული, რომ ეს ცდა ტყუილი გამოდგა. როგორც იყო ჯერ კრიჭა გაუსწეს და რომდენიმე წვეთი ღვინო ჩააწვეთეს პირში, ხელები და ღოჭები თოვლით დაუზილეს და მერე თითო-თითო ნამცეცხი პური ჩაუდეს. სანდრომ როგორც იყო

გადაჭყლავს ორიოდუ ნამცეცი ჰური და ცოტა ძალა მოეცა. ცდილობდა თან ხელი ან ფეხი გაეჭნია, მაგრამ კერ ასე რხებოდა. ბიჭებმა ბუკრი აღარ იცადეს, რამა მათგანმა ჩაჭკიდა ხელი ხელს, სხვებმა შეუსვეს ზედ დამძრალი სანდრო და გამოსწიეს სოფლისაკენ. გზაზე როცა ეს ორი დაიღვებოდა, სხვანნი შეისკავდნენ ხოლმე სანდროს და ასე ამ რიგ-რიგით ჩამოიყვანეს სოფელში, კაი ბინდ-ბუნდმა რომ დაჭკრა და შეიყვანეს ბოსელში, სადაც მანძინვე ანისული მოუღუღეს ჰატარაკოტობში და დააღვეინეს არსებაში მოსულს სანდროს. ჰატარაკა ხანს უგან ერთი უანწი არაუიცი გადააკურეინეს. სანდროს საღსრებმა მოუშვეს. ხელ-ფეხში გაიმართა და სოფლის მოხუცებულის კაცების რხევით, რომელნიც კარგად ბლომად შეიყარნენ ბოსელში ერთის დამის განმამავლობაში თოვლ-ჭკეშ მუროვის სანახავად, სანდრომ სანაწყალში დაიწყო სიარული და აჩქარებული, ძალ-დატანებული ბოლოთის ცემა. სანდრომ კაი ვასშამიც ჭამა და იმ დამეს მიღმა ისე გაამაგრა, რომ მეორე დღეს სრულიად კარგა შეიქნა და აღარა ეტყობოდა რა, ცოტა-ოდენი ბუცლის წვა დასხემდა მასუგან და მხოლოდ ის აწუხებდა ხოლმე.

V

სოლომანმა ბუკრი უცადა სანდროს და ზუნას და რაკი დანაშნულს დროზედ არ მოვიდნენ, ჯაგრობა დაიწყო. მერე მეფიონიც გამოჩნდა და სანდრო და ზუნა კი მანძიც არა ჩანდნენ. მეფიონი ზამთრის გარდა მღვდელს დაებრკოლებინა და იმისთვის დაკვირვანათ ისე ძალიან. ვიდრე სეხესპარს არ დაე-

კმაყოფილებინა მღვდელი, დიაკონი, სტარასტა, დედოფალის
 რსტატი და სხვანი და სხვანი, ჯვარის-წერა არ მომხდარიყო.
 და ეს შეგვიანებაც ამის მიზეზით ყოფილიყო. სოლომანს
 ძალიან ფიქრი მიეცა იმ ბიჭებისა, რომელთ ამაჰვი, როგორც
 აღმოჩნდა, მეფიონს არა გაეგონა რა.

— რას ამბობთ, ამბობდა ხეხუნძარი ტატე მეორე დღეს,
 ჩვენ არც სანდრო გვინახავს და არც ზუნა. გზაში გაუმეო-
 დენ ქორწილებში და ნათესაობაში და ჩვენამდე რადას მოად-
 წევდენ.

— საკითხავი ვი შეიქმნა იმათი ამაჰვი და, ამბობდა წუნა-
 რად სოლომანი: — მე ისინი თქვენ მოსაკითხად გამოგზავნე,
 რომ ასე ძალიან დაიგვიანეთ და ის ვი არა თუ ახლა ისინი
 გამიხდენ საკითხავათა.

— ვი არა ასტეხოდეთ რა ი ბიჭებსა, სთქვა ახალმა მეფემ:
 ხუმრობა ხომ არ არის, წარღვანა სწორედ, ისეთი ამინდები
 დგას. უთუოდ უნდა მოვიკითხოთ.

— აუტყდეთ ვი არა და. რომელი ხამები ისინი არიან: —
 დაუმატა კაკომ.

— სწორედ ნათესაობაში გაუმეოდნენ და ის არის.

— ააი, მე ვასწავლი იმათ ჭკუას, დამაცადონ, ერთი გან-
 დნენ და...

სოლომანმა კვლავ დაათავა თავისი სიტყვები, რომ ზუნა
 და სანდრო სოფლის პირში გამოჩნდენ ისევე ისე ჩოსებ
 შემოკალთავებულები, ისევე საღისიანი და ყოჩაღნი, როგორც
 წასვლისას იყვნენ. ღრუები ჭარხალივითა ჭქონდათ დაწითლე-
 ბული დაღლილობისაგან. სანდრო და ზუნა მთელი გზა მასხ-
 რობასა და მსიარულებასში იყვნენ გაბმულნი, იგონებდნენ
 თავიანთ მწუხარებას, საშინელს ღამეს, რომელიც ერთმა გუ-

დიან ეშმაკუნთან გაატარა და მეორემ თოვლის ოთახში უგრძობობლად, ცოცხალმა და საღსალამათად დამარხულმა. ბიჭები ისე მოიხაროდნენ, ისე იცინოდნენ, ისე ქილიგობდნენ გზაში, რომ კაცს ეგონებოდა მართლა ქორწილებში ყოფილან და ამით ერთი დღე გაჭირვებაც არ უნახავთო. სრულიად არაფერი ეტყობოდათ არც სანდროს და არც ზუნას. ისევე ზუნა უფრო დამტკრეულივით ჭკრმნობდა თავს. სანდროს კი სრულიად ყოჩაღად იყო. სოფელში შემოსვლის დროს, დაინახეს თუ არა სოლომანი და მის გარშემო ხალხი, თავები ჩაღუნეს და ქაღალმებს დატკრებულნი, ნაბიჯს უკლეს, და ისე მოდიოდნენ, თითქო რაღაც ერთიანებათო, რაღაცა უსიამოვნობას ჭკრმნობნო.

მართლაც, სოლომანი მათ ძალიან გაუჭკავრდა და თავის ჩვეულების წინააღმდეგ ბუერი მკვასე სიტყუები. უთხრა ახალგაზდებს, თუმცა ჯერ კი არ იცოდა ნამდვილი მისეუნი დაგვიანებისა.

— არა გრცხენიანთ თქვე უსიარცხვილოებო, სადა ხართ აქნობამდის, სად დაეთრეოდით. უწყობოდა სოლომანი ბიჭებს: — თუი თქვენს კაყ-კაცობას, კაცმა ამბავი გერ უნდა დაგზაბართო. ამბავს მაინც შეიტყობდით და ამბავს მაინც მოიტანდით.

— ახლა ჩვენი ამბავიც ივითხვეით და მამნა თქვით. წარმოსთქვა ზუნამ.

— სასამღვთოეთ ძლივს გადავრჩით, თოვლმა წაგვსილა და ვისი ამბავილა უნდა შეგვეტყო, თქვა თავ-ჩაღუნულმა სანდრომ. ჩვენ თითონ საამბავონი შევიქენით.

— თოვლმა წაგვსილა?!

— როგორ თუ თქვენ გახდით საამბავონი, ეკითხებოდნენ გლეხები ბიჭებს.

— დასე, დასე, თურმე რა უოფილა და ჩვენ კი რა გვე-
გონა. წამოდით, წამოდით სახლში, გათბით მაინცა ჰატარა,
თქვა კაკობა და შეიყვანა ბიჭები სახლში და თან შეჭყვა სო-
ლომანიც.

ჰატარა სანს უკან მთელმა დიდმა ოჯახმა სოლომანი-
სამ შეიტყო, რომ სანდროსა და ზუნას საშინელი ამბავი გა-
დახედიათ, რომ ერთი მთელი ღამე და მეორე დღე თოვლში
უოფილა და მეორე იმ ღამეს საშინელის ბრძოლით და კაი-
კვლახით გადაჩენილა ნამჭერსა და ბუქს დახრჩობისაგან.

სანდრო და ზუნა დიდ უშველებელ ბუნას მიუსხდენ გა-
სათბობლად და გასამშრალებლად. სოლომანის დიდი ოჯახიც
ჭალები, კატები, ბავშვები, — სულ თითქმის ოც სულამდე ნახევარ
წრედ შემოუსხდენ ბუნას, სანდროსა და ზუნასთან ახლო.

— უი, შენის დედის თვალებსა, შეილო. როგორ მოგინდა
აგრეთი საქმე. ეკითხებოდა დედა შეილს და მისდიოდა და მფ-
სდიოდა ფერი.

სანდრომ დაიწყო თავის თავ-გადასაკვალის ამბავი, ისე
გულ გრილად, თითქო არაფერი არ მომხდარაო. გარშემო
მსხდომნი სულ-განაბულნი ისმენდენ სანდროს ეპიკურს და
თანაბარს მოთხრობას. სანდრო მივიდა იქამდინ, როცა შიმ-
შილმა და თოვლთან ბრძოლამ მუსლთ მოკვეთა მას სოფ-
დ—ის გადასასუდთან, ჰატარა ოლეს ახლო. აქ სუყვალამ
დრმად ამოიოსრა, ასე გასინჯეთ, სოლომანმაც კი, მაგრამ
ხმა არავის ამოუღია, კრინტი არავის დაუძრავს; მხოლოდ
სანდროს დედამ ვერ მოითმინა. მის მღელვარება და მწუსარება
იმ დროს ძრეული იყო. თმა თითქო ყალუ დაუდგაო, ასე

გონს თავშალა მალჯა ამეწიარ, სწვდა თავშალის ყურთ-
მაჯს, მაგრად გამოიყურთმაჯა, კაკები გაისწორა და თამსზე
ხელი გადისვა, რომ ძალიან მალჯა არ ამივიდესო.

— შენ დედასა შვილო და შავი ქვა. საერთო სინჟიმის დროს
მწარედ ამოიკენესა სანდროს დედამ.

სანდრო განაგრძობდა თავის ამბავს. სოლომონს თავა
ჩაელუნა და ეტყობოდა რომ დიდის ყურადღებით უგდებდა
ყურს შვილის ნაამბობს.

— ... მუსლოთ მომეკეთა და დავეცი, დაიწყო ისევე სანდ-
რომ, პატარა სნის შეჩერების შემდეგ იმავე თანაბარის ურთ-
ვილოკანის ხმით, იმავე ეპიკურის სიმშვიდით და სიწუნარით.
— ამიშვილმა ძალიან შემსწუსა და ისე მოვეშვი, რომა იებსზე
ველარ წამოვდექი. ზუნა წავიდა, აჭ იყავიო და ჰურს მოგიტანო,
სოფელი აჭკაო, ბიჭებს მოვიყვან და ისე წავიყვანთო. დავეცი
თუ არა, სულ რამდენიმე წამის შემდეგ დამძინებოდა. თოჯლი
იმოტულა მოსულყო ჩემ ძილში, რომ სულ გადავესილენე, მე
გი რას გავიგებდი, ძილს თავი ვეღარ წავართვი, ხელიც დამი-
დუნდა და იფხიც. მყრის და მყრის თურმე თოჯლი, მოაჭეს
ნამქერს ზვინები თოჯლისა და გორა დგება იქ, სარცა მე მძი-
ნავს. ძილში ჩამომესმის ზურზური, წივილ-კვილია ქარისა და
კორიანტელისა და უფრო-და-უფრო ვერ ვართმევ თავს ძილსა.
მციავა გო, მციავა, რომ სუ მითათქანებს ტანი. მერე აღარ მას-
სოკეს, რა მოხდა. კარგა ხანი მეძინა, მაგრამ ვაი იმ ძილსა.
გულზე თითქო რაღაც მასწავ, ვითომ ეშმაკები დამსვეოდენ და
სადღაც მიმართკედენ—ვითომ ორმელში უნდა ჩავეგდეთ. მართ-
ლაც ორმოსთან მიმართიეს კუდიანებმა, ორმოს თავზე სულ თეთ-
რი ღამივით მიწა იყო. ამწიეს და იმაში ვი ჩამავლეს. ორმოს
კედლები იმავე თეთრი მიწისა იყო და შიგ ვითომ სინათლე

ჩანდა ამ კედლების სითეთრისაგან და ანათებდა ორმოს ძირს, ი ორმოს ძირიცა სულ გველებითა, ხვლიკებითა და ჯოჯოკუ-ბით იყო საესე. რომ ჩამაგდეს, ვითომ მომესივნენ და დამიწ-ყეს გებნა. ამ დროს გამოძევიდა. შიშისაგან ვთრთოდა. მა-რთლას ბნელაში ვიყავ, ძალა არ მქონდა რომ ან სული გამენბ-რია, ან ფეხი და შემეტეო, სადა ვარ. ბოლოს ფიქრი დავი-წყე, სადა ვარ მეტი და ძლიერ-ძლიერობით მოვიგონე რომ ნამ-ქვრმა დამიტანა, თოვლში ვარ დამარხული, რო ზუნა იყო ჩემთანა, მაგრამ ის წავიდა და მე ვი თოვლმა დამიტანა და უნდა მოვეკვდე აქა შიმშილითა ან და გამოვიხრჩო თოვლითა.

«შიშის ზარმა დამკრა, ყრუანტელებს დამიანა და აკვან-კაღდი. ხელები მივარტყი ჩემ გარშემო თოვლის კედლებს, რომელიც თაღვით გამხდარიყო ჩემი ფშინვით და ვუბოხს თა-ვივით მაგრა იყო ჩემ ზევით შეგრული.»

აქ ბავშვებმა ველარ დამაგრეს თავი და დანიწყეს ტირი-ლი, სოლომანს დიდი ხანია ცრემლები მოსდიოდა და ახლას ვი ველარ მოითმინა და დანიწყო ქვითინი. სხვებიც მიჭყუნენ მას. სანდროსაც გული ამოუჟდა და ცრემლები ღაზა-ღუზით წამოუვიდა თვალთაგან.

«მინდოდა წამომდგარიყავ, ახლას ვი ათრთოლებულის და ნამტირანლევის ხმით განაგრძობდა სანდრო.—ან თოვლი და-მენგრია, ან მეცადნა რამე, მაგრამ ვერა მოვასერხე რა. ისე ვიყავ, თითქო დაბნედილიყო და კიდევ თითქო ძილმა დამძლიაო, მივბინარდი. ჰურციც სულ დავიწყებულე მქონდა, სიტვივესაც აღარ გვრძნობდი, გამოუჩვეველი ვიყავ. ამ დროს ჩამომესმა ხმაურობა სალხისა; მე მივსვდი, რომ მე მეტებდენ, ჩემი ზონა უნდოდათ, მაგრამ გადიოდა ხანი და მე ვი ვერ მომაგნეს. ვგრძნობდი რომ იქვე ჩემ ზევით დადიოდენ, მუშაობდენ, თხრი-

დენ თოვლს, უჩქობდნენ სარს და ღმერთმა არ შემიბრალა და იქ არ ჩამოეშვეს სარი, საცა მე ვიყავ მოკრუნჩხული. მინდოდა დამეყოინა, რომ ხალხო, ჯამათო, აქა ვარ, აქ მომიძებნეთ, მაგრამ, სადა მქონდა თავი, ან თუნდა რომ დამეყოინა, მაგავგონებდი, ორ ადღზე თოვლი იდო ჩემ ზეკით. გული შემიქრია წუხილისაგან, ვშფოთავდი და ვშიშობდი, ვაი თუ ვეღარ მომიგონ და ამოვიხრჩო აქა მეთქი, და ამ დროს თავი მეტყინებოდა ხალხე, მგონი გონება მეკარგებოდა და ჭკუი დამ ვიშლებოდა. უნებ ამ დროს მომიშორდა სმაურობა, მისწყდა ფეხის ხმა, ჩემ ზეკით მუშაობის კიყინიც მინჷმდა. მე ვთქვი, რომ ეგ არის ვეღარ მიზოვნეს და წავიდნენ უკანა მეთქი და შემიწუნდა გული. აღარ მახსოვს, რამდენი ხანი გავიდა, ცოტა თუ ბევრი, და მე ვიგრძენ, რომ კეტი მომსვდა შიგ ფერდში და ძაღიან შევსტი. ამ შეხტომასეღ თოვლი შენძრეულიყო, სმაც ჩამომესმა: არაქათ, ზიკებო, აქ რაღაც ჯოხნი ჩანს და მის ამოყოლება სტვირივით ცარიელი ალაგიაო დარჩენილი. მერე მიზოვეს, და ღმერთმა უშველოთ, მომარჩინეს. • სახდრომ გაათავა.

— ჩემმა სალოცავმა გაა—ძლი—ეროს ის—ინი— შეი—ლო; ღმერთმა უშველოთ, ღმერთმა უშველოთ! ტირილითა და ჭუხილით გავრძელებით გაჭკიოდა სახდროს დედა და თან ტირილში სისარულის სხივი ჭფენდა იმის სასეს.

დანარჩენებიც მდულარეს ცრემლითა სტიროდენ და ჭკით—ჭკითებდენ. საზოგადო ტირილში, ცხადათ იჩნეოდა ბავშვების წვრილის ხმით წრიზინი და დიდების ტირილთან ერთად ცრემლის წმენდის დროს ოხვრით გამოძახილი:

«ღმერთმა უშველოთ, ღმერთმა უშველოთ»!...

გრ. ყიფშიძე.

ს ა ბ ე რ ძ ე მ ი.

(დასასრული*)

იმაკე ხანებში, როდესაც იფსილანტი დუნაის ნაპირზე იდგა და იმისი დამარცხება ეჭვ-ჭკეშ ადარ იყო. თვით საბერძნეთშიაც ატყდა არეულობა. ეს არეულობა არ მოსდა ისე წინ-განზრახულად და შეთქმულებით, როგორც იფსილანტისა. საბერძნეთში თვით დროთა-კითარებამ და ჰეტერის ქადაგებამ ხალხი ისე მოამზადა, რომ მუდამ მზად იყო არეულობა მოესდინა. ეს მიმართულება მთავრობამ თითქმის გაიგო და ამ გვარის მიმართულების მოსასპობლად ტრიპოლისის ფაშამ მარტის შუა რიცხვებში მოიწვია ყველა გამორჩენილი პრიმატები, რომლებიც იმის აზრით არეულობის მომხრენი იყვნენ, და უნდოდა სუფ ყველანი დაეჭირა და არ გაეშვა თავის სახლებში. პრიმატებმა ეს ხერხი შეუტყვეს და არავინ არ წავიდა იმასთან; და ვინც წავიდა, გზიდან ისევ დაბრუნდა. პრიმატების საქციელი აშკარად უჩვენებდა ოსმალებს, რომ ბერძნები რადსაც აზი-რებენ. ამათ ბეკრიც არ აცდევინეს. აზრილში სხვა-და-სხვა გუთხეებში ასტყდა არეულობა. ბერძნების რაზმი და რაზმი ბელა-

*) «ივერია» № 11, 1883 წ.

დების წინამძღოლობით თავს-ესხმოდნენ იმ სოფლებს და ქალაქებს, სადაც ოსმალები იდგნენ — ჯარი, თუ უბრალო სალხი; სტარცვაკდენ მათ და ყვეტდნენ. აჯანყებაში ერთობა სულ არა უოფილას; ყოველი გუთხე, ყოველი რაზმი თავის-თავად მოქმედებდა და არა რაიმე საზოგადო განკარგულებას არ ემორჩილებოდა. თავ-და-პირველად ამ წერილ-წერილს არეულობას ბუდი ჰქონდა. ყველგან ბერძნები იმარჯვებდნენ, ასე რომ ცოტა ხანში ბერძნების ხელში ბერძენი ქალაქები და ციხეები გადავიდა. ეს ამბავი ელდასავით ეცა სტამბოლს. ჯერ ერთი რომ თუმცა იცოდნა, რომ რაღაც ჩამი-ჩემიას, მაგრამ არეულობას არ მოულოდა, მეორედ იმიტომ რომ ოსმალებით ამ დროს აღიფასის გამომ უღონო იყო ბერძნების დასამშვიდებლად. საბერძნეთში ოსმალს ჯარი ძალიან ცოტა იყო, რადგან იმ დროს იანინას ერტყა გარს კარგა ბლომა ჯარი. ოსმალს მთავრობამ ბერძნების ჯვარი იმათ პატრიარხზე ამოიყარა. იმის გულისთვის რომ პატრიარხს უზოვნეს საწინააღმდეგო მიწერ-მოწერა, სვანთქარმა ბრძანა იმას ჩამოხრჩობა ზედ აღდგომა დღეს.

ამ ნაირადვე დასაჯეს სამი მიტროპოლიტი, რომლებსაც დააბრალეს თანაგრძნობა არეულობისადმი. ოსმალს სალხიც არ ჩამოხრა თავის მთავრობას. სტამბოლში გამშავებული ოსმალები დაკრივენენ ბერძნებს, სტარცვამდნენ, სტემდნენ და ხოცდნენ. ბერძნები სულ დაწითლდნენ: ვინ დარდასჯელისაკენ გარბოდა ეკროპიელების სომალდებზე გასაქცევად, ვინ ეკროპიელს ელხებთან მიილტოდა თავ-შესაფარად. ამ ნაირს მდგომარეობაში ჩავადრნენ ბერძნები სხვა ქალაქებშიაც. სმირნაში და კვიპრისა და კანდიის კუნძულზე სულ გაწყვიტეს ისინი. აქ რომ ბერძნები ასე უდანაშაულოდ და უღვთოდ იყლიტებოდნენ, სა-

ბერძნეთის ნახევარ კუნძულზე იმათი მოძმენი სამაგიეროს უხ-
დიდნენ ოსმალებს.

აქ უნდა ვთქვათ ბერძნების არეულობის საზოგადო ხასია-
სთზე. როგორც პრიმატები, ისე მდაბიო ხალხი თავის აჯან-
უბას ისე არ უცქეროდნენ, როგორც წესია. ჯერ ერთი რომ
ყოველი გუთსე საბერძნეთისა მარტო თავის გუთხისთვის ზრუ-
ნავდა და არა მთელის საბერძნეთისათვის. ბერძნისთვის სა-
მშობლო საბერძნეთი ვი არ იყო, არამედ ის თემი, სადა
თვითონ დაიბადა და გაიზარდა. ეს იმიტომ, რომ სხვა-და-
სხვა თემის ხალხი შეელოდა მეორისას მარტო მასინ, როდე-
საც აქ თავის ინტერესებსა ხედავდა. ამიტომ . . . ბერძნის
ჯარსი მარტო მასინ მიდიოდა რომელიმე ციხის ასაღუ-
ბად, ან მტრებთან შებმას მასინ გაბედავდა, როდესაც დი-
დის დაკლის იმედი ჰქონდა. აიღებდნენ თუ არა ქალაქს ან ბა-
ნაკს ბერძნები, უფროსიდან დაწყებული უბრალო ჯარის-კა-
ცამდის, მასინვე ცარცვას დაიწყებდნენ ხოლმე. მტერს, დიდს—
პატარას, ქალს—ვაჟს, არა ზოგავდნენ, ყველას მხეტურად
ჰსოცდნენ და ყლუტდნენ. პრიმატებში და ჯარის უფროსებ-
შიაც საშინელი მტრობა და სიძულელი სუთეკვდა. პირველი
მათი სურვილი მტრის დამარცხების შემდეგ იყო ანგარება. ეს
მოკლენა იმიოთ აისსნება, რომ, როგორც ჯარი, აგრეთვე იმათ
უფროსები მომეტებულად შესდგებოდნენ კლეფტებისა და არ-
მატოლებისაგან, რომლებიც ამისთანა საქციელს დაეზვიენენ
ოსმალების ხელში. ჯარში დისციპლინა სულ არ იყო და ამ
მუამოხსებებს არა ჰქვანდათ ერთი უმთავრესი უფროსი, რომელ-
საც წესი ჩამოეგდო მათში და თანახმად გაეწია ბრძოლა ოს-
მალებთან. მართალია ეს ესე იყო, მაგრამ ბერძნებმა თავ-და-
პირველად საშინელი მამაცობა, გულადობა და ამტანობა გა-

მოიხინეს. ბერძნების რაზმი რაკი მტრებს შეებმდა, ან დაამარცხებდა, ან ზედ შეაკლავდა თავსა. თუშტა მართალია, რომ ერთი უცბე გავონილი ყვირილი — მოვიდნენ ოსმალებიო! — ელეთ-მელეთსა ჭგრიდა ბერძნებს და გუდით ქვას ასროლინებდა, მაგრამ მეორე შემთხვევაში ბერძნის ჯარი მედგრად დაუსვდებოდა მომეტბუელს ოსმალოს ჯარს. ზღვაში ხომ სასწაულს მოასდენდნენ ხოლმე.

აი ამისთანა მოქმედებით ბერძნებმა ცოტა ხანში ჩაიგდეს ხელში თათქმის ყუელა ცისეები. საქმის კარგად წასაყვანად შესდგა ჰელოპონესის პრიმატების წარმომადგენლებისაგან სენატო. ამნაირივე დაწესებულება შესდგა დასავლეთს და აღმოსავლეთს საბერძნეთში, სადაც სენატის მაგივრად არეოპაგს ეძახდნენ. აქაც მაინც ვხედავთ განაწილებას იმის მაგივრად, რომ მთელი საბერძნეთი შეერთებულიყო ერთის დაწესებულების ქვეშე. მაინც-და-მაინც ეს მოკლენა იყო ნაბიჯი წინ.

ბერძნებმა ამავე წელში აიღეს ფაშის სამეოფო ქალაქი — ტრიპოლისი, სადაც აშკარად გამოიხინეს თავის კაი მხარეებიც და ცუდებიცა: მამაცობა, უპირულობა, სიმხეტე და ანგარება. ხმელეთიდან ჰელოპონესის სენატმა გადაიტანა ბრძოლა ზღვაზე. არსებულაგი მოფენილი იყო მდიდარის და აყვავებულის კუნძულებით. ამათში უფრო შესანიშნავი იყვნენ ჰატარა კუნძულები: იდრა, სპეტია და სამოსი. ამ კუნძულებს ჭქონდათ შინაური თვით-მმართველობა და დამოუკიდებლობა. კაჭრობა საშინლად გაკრტელებული იყო და ამიტომ ბევრი სავაჭრო ხომალდები ჭქონდათ, რომლებიც ესლას საომარ ხომალდებად გადაიქცნენ. ეს კუნძულები შეუერთდნენ დანარჩენს საბერძნეთს და ამ ნაირად ბერძნებმა დაუწყეს ოსმალებს ბრძოლა ზღვაზე. რომელშიაც ძალიან ბედი ჭქონდათ ბერძნებს. ოსმალები ვერ

შეედრებოდნენ ბერძნებს, რადგან ხომალდები ცოტა ჭქონდათ (თუმცა, რაც ჭქონდათ, კარგი იყო) და ზღვაზე ზრძოლასმა ისე არ იყვნენ განვიითარებულები, როგორც ბერძნები. მართებლბამ რომ შეიტყო ამ გუნძულების ღალატი, საშინელი ზარი დაეცა და მასინვე გამოისტუმრა იმთკენ თავისი ფლოტი, მაგრამ საცა ჭი შეეყარა ბერძნების ხომალდებს, ყველგან უჭურ მიიჭრა.

ასე გაიარა 1821 წელმა. შემდეგის წლის დამდეგი იმით იყო შესანიშნავი უფრო, რომ სწორედ ახალ წელიწადს დღეს გამოსცა მანიფესტი ახლად შემდგარმა კანონ-მდებელმა კრებამ. ამან გამოაცხადა საბერძნეთის დამოუკიდებლობა ოსმალების ხელისგან და ის მიზეზები, რომლებმაც აიძულა ბერძნები იარაღის აღებად. იმანვე აიჩინა უმადლესი გამგეობა ხუთის წევრისაგან, რომელთა პრეზიდენტობა ჯრგო ძალიან განათლებულს დანაჭიერს კაცს მაგროკორდატოსს. ამ კაცსა, სხვათრივ ნაჭიერს, სამხედრო საქმისა არა გაეგებოდა რა და სწორედ ამის გამო მოხდა ერთი შემადრწუნებელი ამბავი, რომელმაც საშინელი ზარი დასცა ბერძნებს, მაგრამ იმის შედეგმა კი ოსმალები გამსტკადა. გამგეობის განკარგულებით რამდენიმე ხომალდი მიადგა ქიოსის გუნძულს იმ მიზნით, რომ დაეპურა ოსმალთა გარნიზონი და გუნძულიც მიემხრო თავისკენ. ბერძნები გარს ერტყნენ ციხეს, როდესაც ქიოსის გუნძულის ნაპირებს მოადგა ოსმალების ძრიელი ფლოტი. ოსმალებმა, რასაკვირველია, აჯობეს გაჩემომორტყმულს ბერძნის ჯარს და გაულიტეს სულ. მაგრამ ისინი ამას არ დასჯერდნენ. გაშმაგებულები ჯერ ქალაქის მცხოვრებლებს ბერძნებს დაერივნენ, მუსრი გააკლეს და მერმე მთულს გუნძულს მოედვნენ. ეს მშვენიერი ქიოსის გუნძული სისხლით მოარწყეს და კინც ვერ გაწყვიტეს, დაატყვევეს და განადგურ

მონებად. მთელის გუნბულის 100,000-ის მცხოვრებელიდან 23,000 იარაღს უმსხვერპლეს, 47,000 მონებად გახადეს, დანარჩენნი კი აჭეთ-იჭით დაიფანტნენ. ამ წარღვის დროს ევროპის წარმომადგენლებმა სწორედ რომ საზიზღარი ანგარება გამოიჩინეს. საწყელი ქიოსელები გარბოდნენ ევროპის კონსულებთან თავ-შესაფარად და ეს განათლებული ბატონები მართლ იმათ იფარავდნენ, ვინც მეტს სასუიდელს მისცემდა.

ჩვენ აქ ავსწერეთ საბერძნეთის შინაური მდგომარეობა არეულობის პირველს ხანებში, ესლა ვნახოთ ამ აჯანყებას როგორ შეხედეს ევროპის მართებლობათა ერთის მხრით და ევროპის საზოგადოებამ — მეორეს მხრით.

ბერძნების ამბოხების დრო ისეთი დრო იყო, როდესაც ევროპის მართებლობანი ისპანიის და იტალიის არეულობისაგან სწუხდნენ. ისინი იმ აზრისანი იყვნენ, რომ ყველა ამბოხებანი ერთის ძირისაგან წარმოსდგებიან და ერთი-ერთმანეთთან კავშირი აჭეთო. ამიტომ გადაწყვიტეს იმ ძირის ამოგდება და შეადგინეს ლიგა ყოველ ამ გვარ არეულობასთან საბრძოლველად. ამ ლიგის დედა-ბოძი იყო მომეტებულად ავსტრია. საბერძნეთის ამბოხებას ყური მოჭკრეს თუ არა ევროპის მთავრობათა, მაშინათვე გადაწყვიტეს, რომ ეს უთუოდ ისპანიის და იტალიის არეულობის ზედ-გაკვლენით არისო.

ამიტომაც ბერძნების არეულობას ისეთივე დახვედრა მოელოდა იმათგან, როგორც დახვედენ იტალიისა და ისპანიისაშირველი დამშვიდა თავის ჯარით ავსტრიაში, მეორე საფრანგეთში. საბერძნეთის დამშვიდება შეიძლება რუსეთისაგან მომხდარიყო, რომ ამ დროს ევროპის ყურადღება არ მიექცია ოსმალების სიმხეტეს და ბარბაროსობას. ალექსანდრე იმპერატორი, როგორც კაცი, სულითა და გულით თანაუგრძნობდა

ბერძნების განთავისუფლებას, მაგრამ როგორც იმპერატორი, საღვთო კავშირის წევრი და მეტერნისის პატივის მცემელი, როგორც ჭკუიანის კაცისა, წინააღმდეგი იყო ამოხსენისა. რაგი ვაიგო ოსმალების საჭიელი პატრიარხის შესახებ და ბერძნების მუსურა-ელეტა ტუუილ-უბრალოდ, თავის ელჩის პირით სასტიკი პრეტესტი გამოუცხადა ოსმალებთან მართებლობას. აგრეთვე პრეტესტი გამოუცხადა ინგლისს. პატრიარხის შემდეგ ალექსანდრემ გამოუგზავნა პრეტის ულტიმატუმი, რომელიც ოთხის მუსლისგან შესდგებოდა: 1) დუნაის საზღვრებიდან ჯარის გაყვანა, 2) უბრალოდ გაცნობის ბერძნების ქონების ზღვევა და დაჭრულის ეკლესიების აღდგენა, 3) უდნაშაულოთა და დინაშაუთა განსჯა სამართლისაებრ და 4) ქრისტიანების მფარველობა. თავ-და-პირველად პრეტამ ეგვლა ამ მუსლებზე უარი გამოაცხადა იმ მოსაზრებით, რომ ოსმალებთან შუა ამის გამო დიდი დიპლომატიური ბრძოლა გაიმართა ასე, რომ რუსის ელჩმა კიდევ მიანება თავი სტამბოლს და თუ რამ არ მოხდა ეგ ვესტრიის და ინგლისის ბრძლი იყო. ვესტრიას არ უნდოდა რამი რუსეთსა და ოსმალებთან შუა იმიტომ, რომ თითონ ძალიან გამოფხვკილი იყო უფულობით და იმიტომ მონაწილეობის მიღება ვერ შეეძლო, რომელიც იმისთვის საჭირო იყო, რადგან თავის ინტერესები ჭჭონდა ოსმალებთან. ინგლისში კი იმ აზრისა იყვნენ, რომ ოსმალებთან არსებობა ინგლისისთვის სასარგებლოა და იმიტომ უოკულებთან იცვადნენ იმას. ეს თუმცა ესე იყო, მაგრამ ინგლისის ელჩი საშინელის გუნგით ცდილობდა, რომ ოსმალებთან მთავრობას დაეკმაყოფილებინა რუსეთის ულტიმატუმი. გავლენა იმისი ისე ძრეული იყო, რომ პრეტა დათანხმდა ეგვლა მუსლებზე და იქნება საჭიე სხვა-ნაირად წასულიყო.

თუ რომ მეხუთე შუხლიც არ გამოტყურონილიყო და ინგლის-შინაც არ მომხდარიყო სამინისტროს ცვლილება. ამ ცვლილებაზე ჩვენ მოვილანჯარაგოთ შედეგ, ესლა კი ვრჩებათ იმაზე, თუ როგორ უტყუროდა საბერძნეთს ევროპის საზოგადოება.

თუმიცა ისპანისაც და იტალიასაც არ აკლდა ევროპის საზოგადოების თანაგრძნობა, მაგრამ სასურძნეთისადმი თანაგრძნობა ძრეულ აღემატებოდა. იტალიასა და ისპანიას თანაგრძნობა მარტო ლიბერალური პარტია, საბერძნეთს კი — ეპოქანაიკი. თანაგრძნობა გამოიხატა იმაში, რომ ამბოხების დასაწყისიდანვე უკლას ქვეყნებში შესდგა ასრედ წოდებული ფილელინების კომიტეტები, რომლებიც აგროკუბდნენ ფულებს ბერძნების სასარგებლოდ. მრავალი ევროპელები მადიდოდნენ საბერძნეთში მისაშველებლად: აფიცრები გინდა, თუ სხვა პირები. თუ რამე მართებული ჯარი იყო საბერძნეთში, ეს ფილელინები იყვნენ, რადგან მარტო იმათ შეეძლოთ დისციპლინის დაცვა. ეს ფილელინები მსუთისვე სიმამაცით და თავგანწირულებით იბრძოდნენ ოსმალების წინააღმდეგ, როგორც თვით ელინები.

ბერძნების ბელადების მომეტებული ნაწილი, როგორც წინა დროებით ან კლეფტები იყვნენ, ან არმატოლების კაპიტნები. ევროპაში გაზდილი და სამხედრო სწავლით დახელოვნებული არაკან იყო. მავროკორდატო, რომელიც კრებაში გამგეობის პრეზიდენტად აირჩია, ბელადად სულ არ ვარგოდა და, საცა კი გაერია, საქმე გააფუჭა. გამოჩენილი სამხედრო ბელადები მაშინ იყვნენ კოლოკოტრონი პელოპონესში, რომელიც ნამდვილი კლეფტი იყო, და ოდისეკსი, კლეფტის შვილი, აღმოსავლეთ-საბერძნეთში, რომელიც გაიზარდა ალი-ფაშასთან. ორნივე ესენი თუმიცა მამაცი და გულადი მხედრები იყვნენ, მაგრამ ნაკლებ-

კანება ზეგანა ქვედათა შირადობა, ანგარება, მშენებარება და სხ. ამ ნაკლულეკანებოვე იუენენ შემკობილნი ყველა წაპიტნები ზნუ ჯარის უფროსები; ყველას უნდოდა დამოუკიდებლობა და თავისუფლება; არ ემოწონებოდნენ არავის. ამიტომ ისინი წინააღმდეგები იყუენ იმ კანონმდებელის კრებისა, რომელიც თითქმის სულ სამოქალაქო პირებისგან შეადგებოდა და რომელთაც განათლება მიღებული ქვედათა ევროპაში. როდესაც კრებამ ევროპულის დისციპლინის შემოღება მოანდომა, იმის წინააღმდეგ გაპიტნებისგან დასი შესდგა. ამ დასსა და კრების შუა ბრძოლაც კი გაიმართა, მაგრამ გამარჯვება კრებას დაჩნა.

ბოლოს, როგორც იყო, ოსმალებმა აიღეს იანინი და ალიფაშა ლალატობით მოჰკლეს. მიზეზი ოსმალებს გამარჯვებისა ისიც იყო, რომ ის ალბანელები, რომლებიც ალიფაშას შეელოდნენ, გადავიდნენ ოსმალებისკენ. ეს იმიტომ მოხდა, რომ ალბანიელებს წინად არ ეუყრებოდათ ბერძნების აჯანყების აზრი და იმიტომ იმათ შეელოდნენ იმათ, რომ ალბანიიდგან ოსმალთს ჯარს არ უშეებდნენ. წინად ისინა თვითრობდნენ, რომ ბერძნები ალიფაშის გულსთვის აჯანყდნენო, მაგრამ მერე რაკი გაიგეს, რომ ბერძნებს ალიფაშის დარდი არა აქვთ, რომ იმათ სურსთ ოსმალებისა და მამადიანებისგან გათავისუფლება, მაშინ იფიქრეს, რომ ბერძნების წარმატება იმათთვის ცუდი იქნებოდა, როგორც მამადიანებისთვის. ალიფაშის დაცემის შემდეგ მთელი ალბანია, სულიერების გარდა, მზად იყო საბერძნეთზე აღმხედრებისათვის. რაკი ალიფაშას ბოლო მოუღეს, ოსმალთს მთელი ჯარი ეხლა საბერძნეთისკენ გაემართა.

ქროშიდ ფაშა პირველსავე ომებში ბერძნებთან გამარჯვებული დაჩნა, მაგრამ იმას არ დასცალდა ბერძნების დამშვიდება. იმის მაგივრად საბერძნეთის წინააღმდეგ გამოგზავნეს დრამა-

ლი-ფაშას. ამ ფაშასაც თავ-და-პირველად ბედმა ხელი მოუძარ-
 თა. იმან გაიარა მთელი აღმოსავლეთი საბერძნეთი და გამარ-
 ჟკებულნი შევიდა ზელაზონესში. მთელს საბერძნეთს რისხვა
 დასცა, მაგრამ, როცა საქმეზე მივარდა, ბერძნებმა იმა-
 საც აჯობეს. ის შეიტყუეს მთიანს ხეობაში და სულ
 ამოწევიტეს იმისა ჯარი. ის ქალაქებიც, რომლებიც წინად
 ბერძნებს წაართვა, ისევ დაიბრუნეს. სტამბოლში ეს ძრვიელ
 ეწეინათ და ამისთვისაც თავი გააგდებინეს დრამალი-ფაშას.
 უკეთესი ბედი ბერძნებს ზღვაზე ჰქონდათ. აქ ბერძნების უპი-
 რატესობა იმაში მდგომარეობდა, რომ ისინი უფრო თავ-გან-
 წირულნი და გამბედავნი იყვნენ. ბერძნურ ოსმალების უშველე-
 ბელი ფლოტი შეეყრებოდა რომელსამე ბერძნების ჰატარას სო-
 მალდს და ბერძნები ისეთის ხერხით მიეპარებოდნენ და დას-
 წვავდნენ ამ უშველებელ ფლოტს, რომ კაცს სასწაულად მოე-
 ჩვენებოდა. ერთხელ ქიოსის ყურეში დღესასწაულის გამო-
 იდგა ოსმალოს ფლოტი. აღმირალისა და ვიცე-აღმირალის
 სომალდები უკვლავზე ძლიერ იყვნენ განაღებულები ჩირაღდნითა.
 აღმირალს თავის სომალდში ერთი ამბავი და ჭეიფი ჰქონდა.
 აგრეთსაკე ჭეიფში იყო სხვა ჯარიცა. ბერძნებმა მოინდომეს ამ
 მოდღესასწაულე ფლოტის გადაწვა და ჭეიფის გაკვირება. რამ-
 დენიმე პაწია სომალდი გამძარტა ფლოტისკენ. თუმცა ყარაუ-
 ლები იყვნენ დაყენებულები და ამათ კიდევ გაჰკვივლეს თავის
 სომალდებს შუა მომცურავს ბერძნების სომალდს, მაგრამ ბერ-
 ძნები მანც მივიდნენ აღმირალის სომალდთან და წაუვი-
 დეს ცეცხლი. სცადეს ცეცხლის წავიდება აგრეთვე ვიცე-
 აღმირალის სომალდისთვის, მაგრამ სიჩქარით თავის
 სომალდს მოუგადეს. ბერძნები გადაცვივდნენ თავის-
 შლუშკებში და გამოიქცნენ ბანაკში. ადვილი წარმოსა-

დგენია რა მოხდებოდა ოსმალთს ფლოტში. უშუალოდ უფრო ადმირალის სომალდი აზრიალდა. შიგ მუოფთ ზოგმა გაასწრო ნაპირას, ზოგი ზღვაში ჩაიხრჩო და ზოგიც სომალდთან ერთად დაიწვა. თვით ადმირალს ზედ თავზე დაეცა სომალდის ანძა და, ნაპირზე გაიყვანეს თუ არა, დალია სული სწორედ იმ ალაგს, სადაც ამას წინაც იმან ჩამოასრჩო ჭიოსელი ბერძნები. ჭიოსის კუნძულის გაოხრებამ და ამ გამარჯვებამ ერთი ათად გაამღიერა ეგროპაში თანაგრძნობა ბერძნებისადმი. ოსმალებს კი საშინელი თავ-ზარც დაეცა.

იმ დროს, როცა თვით საბერძნეთში ბერძნებს ასე სწყყლობდა ბედი, თესალოაში და მაკედონიაში ბერძნების აჯანყება ძალ-და-ძალ ჩააჭრეს. მხნე ფაშამ აბდულაბადმა, ჩამომავლობით ქართველმა, ყველგან მოსპოა არეულობა. ამ მოძრაობაში თვალ-საჩინო ადგილი ეჭირათ ათონის მონასტრის ბერებს. აბდულაბადი მიადგა ამ მთას და მზად იყო აკელო იმის მშვენიერი მონასტრები, თუ ქართველი ბერები არ გარეუღიყვნენ და არ დაეშოშმინებინათ აბდულაბადის ქართველური გული. გაოხრების მაგივრად მონასტრებს გამოართვა დიდი სასყიდელი და დაანება თავი.

ის ცვლილება ინგლისში, რომელზედაც ზეკითა ვსთქვით, ამასში მდგომარეობდა, რომ ტორი მთავარ მინისტრი ლონდონდერი მოკვდა და იმის ალაგი დაიჭირა კიგმა კანინგმა, რომელიც სულით და გულით ბერძნების გათავისუფლების მსურველი იყო. სტამბოლშიაც შესაფერის მიმართულებების ელჩი დანიშნეს. ინგლისი ეხლა იმაზე იდგა, რომ საბერძნეთი სრულიად გათავისუფლებულიყო. ბერძნებმა რა დანასეს, რომ მართლ თითონ კვლავ შეუძლიანთ წინააღმდეგობის გაწევა და რუსეთიც არა ფიქრობს მათს გათავისუფლებას, ადგნენ და მი-

მართეს ინგლისს. საბერძნეთის გამგეობა: სთხოვდა ინგლისს
 რსმალეთისაგან გათავისუფლებას და თავის მფარველობის ქვეშ მი-
 ღებდას. ეს რომელია იმპერატორმა ალექსანდრემ, იმანაც ანჭარა
 თავის პროკტის გამოცხადებას, მაგრამ მინამ ის მოასწრებდა იმის
 გამოქვეყნებას, ის მის უნებურად დაიბეჭდა ერთს ჭრანციულს
 გაზეთში. პროკტი მდგომარეობდა შემდეგში: საბერძნეთის
 ვაჭრობა სამს სამთავროდ: ჰელოპონესი, აღმოსავლეთი და
 დასავლეთი საბერძნეთი. კუნძულებს უნდა მინიჭებოდა უწინდე-
 ბული თვით-მმართველობა. სამთავროების დამკვიდრებულება ისე-
 თა უნდა უფიცილიყო, როგორც დუნაის სამთავროებისა იყო.
 ამის თაობაზე იმპერატორმა ალექსანდრემ მოიწვია კონფერენცია
 1824 წლის იანვარში. მაგრამ ინგლისმა მოხაწილეობა არ მიიღო,
 რადგან არ თანაუგრძობდა ამ პროკტს. ავსტრიაც იმის წი-
 ნააღიდეგო იყო და ამიტომ არა რაიმე შედეგი არ ჰქონდა ამ
 კონფერენციას. ძალე თვით ალექსანდრე იმპერატორიც გარდა-
 იტვალა

გახდა სამი წელიწადი, რაც ბერძნებმა მამაცად და ვაჭარ-
 ცურვად იბრძოდნენ — და მოიღალნენ, როგორც ისინი, ისე
 რსმალეები. უკანასკნელებს ვიდრე ჰქონდათ უზურში ძალა,
 რომელითაც ისარგებლებდნენ, თუ ვი მოინდომებდნენ. ეს
 ძალა იყო ეკვიპტე. ეს ქვეყანა კასალურს დამოკიდებულება-
 ში იყო რსმალეთისაგან და სკანთქარს უფლება ჰქონდა ყო-
 კლეთის მთავრობა შემწეობა: თავის მოადგილისგან ეკვიპტე-
 ში. 1824 წლის დარდელს სკანთქარმა დაიბარა ჯარო თავის
 მოადგილე მეჰმედ-ფაშისაგან, რომელიც იმან გამოუგზავნა თავის
 შვილის იბრაჰიმ-ფაშის წინამძღოლობით. იბრაჰიმ-ფაშა სა-
 შანელის მძღვარი კარა იყო და იმის ჯარი გაცილებით უკეთე-
 სი იყო რსმალეთისაზე. ბერძნებს ვი არსადამ მოეჩვენებოდათ

იმ ნაირი ძალა. ერთად-ერთს შემწეობას იმათთვის შეადგენდნენ ის ფილელინები, რომლებიც ეკროპიდგან მოდიოდნენ საბერძნეთში მისაშველებლად. ამათ რიცხვში ბევრი განთქმული და ნასწავლი აფიცრები და გენერლებიც იყვნენ. ბერძნებისთვის, რასაკვირველია ჯარიც საჭირო იყო, მაგრამ ისე არა, როგორც ფულები. საბერძნეთის გამგეობა თავ-და-პირველად ხარჯავდა იმ ფულებს, რომლებსაც ჰკრებდა ხალხისგან ხარჯის გვარად და იმ შესაწირავებს, რომლებსაც უგზავნიდნენ სსკა-და სსკა ეკროპის ქალაქებიდგან ფილელინების კომიტეტების მრავალ-წლიურის ომებისაგან ნიათ გამოღეულებს ბერძნებს კვლარ შეეძლოთ საკმარისი გადასასადი შეეტანათ გამგეობის ხაზინაში; ამიტომ საქმის წარსამატებლად საჭირო იყო სსკა ნაირად ფულების შოვნა. ეს გაიგეს ეკროპიელმა ფილელინებმა და უფრო უხვად სწირავდნენ. მე დავასახელებ ორს მაგალითს ამ ნაირად უხვად შეწირვისას. ბავარიის მეფემ 100,000 გულდენი შესწირა. გამოჩინილს პოეტს ღორდ ბაირონს მთელი ჯარის რაზმი, 300 კაცი, დაჭირებული ჰქვანდა თავის ხარჯით, ამათი მიმზამაკები სომ უთვალავნი იყვნენ. ეს კიდევ არაფერი იმ სიკეთესთან შედარებით, რა სიკეთეც ფილელინებმა ბერძნებს უუქვეს. ბერძნების გამგეობამ მოინდომა სესხის აღება ისე, როგორც ესლა თავისუფალი სახელმწიფოები იღებენ. ახა რომელი მილიონერი ანდობდა ჯერ არ არსებულს სახელმწიფოს, მაგრამ ისეთი ბედი ჰქონდათ ბერძნებს, რომ ღონღონის ბანკირებმა ერთხელ 800,000 გირკანქა სტერლინგი ასესხეს $\frac{1}{2}\%$ -ად, მეორეჯერ 2,000,000 გირ. სტ. ესლანდელის რუსულის ფულით რომ ვიანგარიშოთ, გამოვა რომ საბერძნეთისთვის უნდვიათ 28 მილიონი მანათი, რომელიდგანაც, შევნიშნავთ აქ, ერთი გროშიც არ მიუღღათ უკან ბანკირებს.

ბერძნებს იბრანი-ფაშასთან ბრძოლაში სომადლები ძალიან შეუძტირდათ. აქაც ფილელანებმა ხელი გაუძარტეს. რამდენიმე სომადლი შეუტკუტეს ნეკ-იორკში და ჯვრით სავსე მიაშველეს ბერძნებს. თუმც ესე იყო, მაგრამ იბრანი-ფაშამ საშინლად დაარუა ბერძნების ძალა. ზღვაში თითქმის ყველგან სჯობნიდა. ხმელეთზე სომ თითქმის ყველა ციხეები დაიბრუნა და საბერძნეთის უმეტესი ნაწილი იმის მონების ქვეშ იყო. გამგეობაც ძრიელ შესწუხდა; ფულების ხარჯვაში მოუფიქრებლობა და უყარათობა გამოიჩინა. ჯვარი აირია და საჭირთობა მოითხოვდა, რომ გამოჩენილიყვნენ იმისთანა კაცები, რომლებსაც გაემხნეებინათ და მოემართათ იგი. გამგეობა იმულებული გახდა ჯარის მთავარ-უფროსობა ჩაებარებინა უცხოელისათვის, ინგლისელისათვის. ფლორის უფროსათაც ინგლისელი დანიშნა. ყველაზე უფრო ძრიელ ცვლილებას თითონ გამგეობა ითხოვდა. ამიტომ კანონმდებელმა კრებამ 1824 წ. 11 აპრილს საბერძნეთის პრეზიდენტად ანუ რეგენტად კაპოდისტრია აირჩია. ის მაშინათვე არ გამოცხადდა თავის ალაგს და ჯერ კიდევ ბერძნის ხანი იყო საბერძნეთში შინაური არეულობა, მინამ იმისი საქმე არ იცვალა ძირიანად კაროპის დიპლომატიის გავლენით.

ბერძნების სსსიკეთოდ ალექსანდრე იმპერატორის მეგვიდარე ნიკოლოზის იმავე პოლიტიკას. დაადგა მათ შესახებ, რომელსაც მისი ძმა ადგა. ბერძნებსუ ხმა ჯერ არ ამოიღო და ოსმალოს მართებლობას შემდეგი სამი პირობა დაუდო თავის უღტიმატუმიტ: 1) დუნაის სამთავროებში 1821 წლის statu quo-ს აღდგინება, 2) სერბიის დეპუტატების გათავისუფლება, რომლებიც სტამბოლში იყვნენ დაჭერილნი მძევლებად და 3) დესპანების გამოგზავნა რუსეთთან მოსალაპარაკებლად.

ეს უღტიმატუმი მოეწონა ოსმალებს და სიხარულით შეასრულა ეგელა პირობები, რადგან იმათში საბერძნეთზე ხმა არ იყო ამოღებული. ამით გმყოფი დარჩა აგრეთვე ავსტრია, რომელსაც არ უნდოდა რუსეთის გარეკა საბერძნეთის საქმეში. შეუსრულეს თუ არა ოსმალებმა იმპერატორს ნიკოლოზის ეგელა ის მოთხოვნებიანი, უცებ გამოჩნდა ახალი მოთხოვნა ბერძნებს შესახებ. რუსეთმა, ინგლისმა და საფრანგეთმა ერთად დაგვიშინებინა შემდეგ გადაწყვეტეს ოსმალებისთვის შემდეგის პირობის დადება. ხონთქარს უნდა მიეცა ბერძნებისთვის პოლიტიკური დამოუკიდებლობა და რელიგიური თავისუფლება თავის მთარგელობის ქვეშ. რაც საბერძნეთში ოსმალები მოსახლობდნენ, უნდა გადაესახლებინა იქიდან და თავის მოქმედება შემოხეობის წინააღმდეგ შეეჩერებინა. ეს წინადადება წარუდგინეს პორტას სახელმწიფოების წარმამადგენლებმა. ხვანთქარის მინისტრებს ამისთანა წინადადებას გაგონებაც კი ეზარებოდათ. რომ უფრო დაეუფლებინათ ხვანთქარი თავის წინადადებაზე და მიეცათ შიში, მოკავშირე სახელმწიფოებმა შეგმასეს ესკადრები და გაგზავნეს არხიპელაგის ზღვაში. ხვანთქარი მაინც არა ფიქრობდა ამით შეშინებას და წინადადებას შესრულებას. ის აცხადებდა, რომ უფლება არავის აქვს ჩემს შინაურს საქმეებში გაეროოს. რუსეთი, ინგლისი და საფრანგეთი თავისას არ იშლიდნენ და მუქარით ითხოვდნენ ოსმალებთან თავიანთ წინადადებას შესრულებას. ამ დიპლომატიურის ბრძოლის დროს მოხდა ერთი შემთხვევა, რომელმაც მოასწრაფა საქმით შესრულება იმისი, რასაც სიტყვით ემუქრებოდნენ ოსმალებს. მოკავშირე სახელმწიფოების ფლოტი მიაღწა საბერძნეთის ნაპირებს და იქ უნდა უგდებდა ოსმალების ფლო-

ტის მოქმედებას. ერთსეულ იბრაიმ-ფაშის გამართა თავის ფლოტით ერთის ქალაქის ასაღებად. აქ გზაზედ გადაუღობა ინგლისის ეკვადრონი და ურჩია უკან დაბრუნებოდა იმ მიზეზით, რომ ოსმალეთს წინადადება აქვს მიწემული მოქმედების შეჩერებაზე სამის სახელმწიფოუსაგანაო. იბრაიმს შეეშინდა ამ ამბისა და მართლაც დაბრუნდა ნავარინის ყურეში. ვატარა სანს უკან გაიგო ევროპელების ფლოტმა, რომ იბრაიმ-ფაშამ ნავარინის უუდეს თავი ანება და სადღაც წავიდაო. მოკავშირე სასხელმწიფოების აღმირალებმა არჩიეს ნავარინის ყურეში შესვლა და დაბინავება, რადგან ზამთარიც ასლოკლებოდა. ყურეში დაბინავების რამდენიმე დღის შემდეგ დილით ევროპელებმა დაინახეს, რომ მათ წინ დგას საომრად გამართული დიდ-ძალი ფლოტი. აღმირალებმაც არა თქვეს უარი ომზე და თითონაც გააწყვეს სომალდები საომარს რიგზე. ოსმალოს სომალდები და ზარბაზნები ორჯერ აღემატებოდნენ მოკავშირეებისას, თუმცა აღმირალებს ბრძანება არა ჰქონდათ ომისა, მაგრამ ოსმალების ზარბაზნების სროლაზე სროლით მისცეს შასუსი და გაიჩართა საშინელი ბრძოლა. გამარჯვებულები დაწინენ რუსეთის ძლოტი მოკავშირეებით. ეს იყო 1827 წლის ქრისტიანობისთვეში. ამ გამარჯვებამ საშინელი თავ-ზარც დასცა ოსმალებს, ბერძნები კი გამოიყვანა იმ სასოწარკვეთილებიდან, რომელსაც ისინი მიეცნენ იმ უკანასკნელს ხანებში. რუსეთისა და სტორანგეთის მთავრობათა დიდის საიმოვნებით მიიღეს გამარჯვების ამბავი. მარტო ინგლისი შეხვდა ამ ანბავს გულგრილად. ეს იმიტომ რომ იქ იმ დროს გამოიცვალა მთავარ-მინისტრი, რომელმაც სსუა-ნაირად უყურებდა საქმეს. ამ ამბით შეწუხებულმა სოხთქარმა გამოცრა მანიჭესტი თავის ხალხისადმი, რომელშიაც ბრალს სდებდა რუსებს და ცდილობდა რელიგიურის ძანსტიზმის აღძვრას.

ქრისტიანების წინააღმდეგ. იმპერატორმა ნიკოლოზმაც ამ მანიფესტოში იპოვა სასურველი საბაბი და გამოუცხადა ომი იმ აზრით, რომ ძალით გამოეერთინა ოსმალეთისთვის ის, რასაც რჩევით არ ასრულებდნენ.

ომში გამარჯვება რუსეთის მხარეს იყო. ინგლისს ამის გამო შეეშინდა, რომ რუსეთმა თავის ნებაზედ არ მოაგვაროს საბერძნეთის ბედით და ამიტომ ეცადა, ჯერ რომ ომი არ გათავებულყო, შეედგინა კონფერენცია საბერძნეთზე მოსალაპარაკებლად. ამასე დათანხმდნენ სხვა სასულემწიფოებიც და 1829 წ. 22 მარტს ინგლისმა, რუსეთმა, და საფრანგეთმა ლონდონში მოაწერეს ხელი განაჩენს, რომელიც იმაში მდგომარეობდა რომ საბერძნეთს უნდა მიენიჭებოდა შინაური თვითმმართველობა ოსმალეთის ხვანთქრის უზენაესს დამოკიდებულებას-ქვეშ. წელიწადში საბერძნეთს უნდა მილიონ-ნახევარი ვაისტრი გადასახადი ეძლია ხვანთქრისთვის. ეს განაჩენი წარუდგინეს პორტას, რომელმაც ცივი უარი განაცხადა იმის მიღებაზე. ომიც არ შეწყვეტილა. 1828 წლის დამდეგს შოვიდა საბერძნეთში გაზოდისტრია, რეგენტად არჩეული, და დაიჭირა თავის ალავი. საფრანგეთის ფლოტის შემწეობით იმან საბერძნეთადგან გაუარა ეგვიპტელები და ამ ნაირად სრულად თავისუფალი გახდა მტრისაგან.

ოსმალეთს რომ საქმე გაუჭირდა და ომის გარკველება კვლავ შეიძლო, შერიგებაზე დათანხმდა. შერიგების პირობებიც დგან რუსეთმა გამოარიცხა საბერძნეთის საქმე, რადგან ის სხვა სასულემწიფოებისაგანაც უნდა განხილულიყო. ამის თაობაზე ლონდონში შეიყარა კონფერენცია, სადაც გადაწყდა, რომ საბერძნეთის ხონთქრის უზენაეს უფლებაში დაჩენა არ შეიძლებოდა, რადგან ამით ბერძნები არ დაემაყოფილდნენ. ამი-

ტომ საბერძნეთი აღიარეს სრულად დამოუკიდებლად, მაგრამ სამზღვრები გი ძრეულ შეუმოგლეს: ოსმალეთს ბუკრი საბერძნეთის გუნძულეები და ქვეუნიები დაუჩინეს. ესლას საჭირო იყო გადაწვეტილიყო, რა გვარი მართებლობა გაეჩინათ საბერძნეთისათვის. ინგლისი ამტკიცებდა, რომ კონსტიტუციური მონარხია უნდა დაწესდეს. საბერძნეთის რეგენტი კაპოდისტრია გი დესპოტურის, განუსაზღვრელის მართებლობის შემოღებაზე იდგა. პირველი წინადადება იყო მიღებული და შეფეთაც აუჩინეს. საქსენ-კობურგის ბატონიშვილი ლეოპოლდი. ხონთქარი იძულებული იყო ეს გარდაწვეტილება მიეღო. ამის შესრულებაში მოყვანა კაპოდისტრიას მიანდეს. კაპოდისტრია გი სხვას ფიჭრობდა: ლუკმა გავარდეს, ჯამში ჩავარდეს, რომ იტვიან, ეს გაციც ისე ბჭობდა. კაპოდისტრიას არ უნდოდა სხვისთვის დაეთმო ის უფლება, რომელიც საქმით იმას ეპყრას; მეფობა იმას თავისთვის უნდოდა; ამიტომაც არჩეულს მეფეს დაუწყო იმისთანა წიგნების წერა რომ უარი აწნევიან ტახტზე. თვით იმის მოჭმელება, როგორც რეგენტისა, გვიჩვენებს, რომ პირიქითის ინტერესის მეტი არა ჭჭონდარა სახეში. ის იჭტოდა დესპოტურად და სდევნიდა მუნიციპალურს დაწესებულებათა, რომლებიც ბერძნებს ოსმალეთის ხელშიადა ჭჭონდათ. კანონმდებელი გრება დაითხოვა და იმის მაგივრად დააწესა სახელმწიფო რჩევა 27 კაციანად, რომლებიც იმის პირადი მეგობრები იყვნენ. ადმინისტრაციაში საშინელი ცენტრალიზაცია დააწესა და ეკლას აღაგები თავის მომხრეებს დაურთა. ხართით ხალხი ძრეულ შეაწესა, ასე რომ ბუკრგან მოხდა არეულობა, რომელსაც ას იარალით ჩააჭრობდა ხოლმე. აწანებლის დღიდან სტამბა-ბუჭედი საბერძნეთში თავისუფალი იყო,

ესლა კი იმან დაუწყო დევნა თავისუფალს სიტყვას. ეს მიზეზები საკმარისნი იყვნენ, რომ ბერძნებს ის შესჯავრებოდათ. მოთბინებიდგან ხალხი უფრო მაშინ გამოიყვანა იმან, როდესაც ტუულ-უბრალოდ დაუწყო დატუსაღება ხალხის საუკარელს კაცებს, რომლებიც იმას არ ემორჩილებოდნენ. ჯავრიც ამოიყარეს, როდესაც საუდარძი მიმავალი უცებ მოკვდა 1831 წ. ღვინობისთვის 9-სა. ამის შემდეგ სენატმა ახალი რეგენტი ამოარჩია, რომელიც ისევე იმ გზას დაადგა. გაჩნდა ორი პარტია: დესპოტიზმისა და კონსტიტუციისა. გაიმართა ურთიერთშორის ბრძოლა. კონსტიტუციელებმა გაიმარჯვეს და მოიწვიეს კანონმდებელი კრება. კრება შეიყარა ნაკვლავში, მაგრამ დესპოტიზმის მომხრეების ჯარმა ისიც გაჭყფანტა. ამნაირად საბერძნეთში გაჩნდა ანარხია: არც სენატი იყო, არც კრება. ამ უმთავრების დროს ლონდონის კონფერენციამ გამოაცხადა ახალი განაჩენი. საბერძნეთის მეფედ აერჩიათ ბავარიის ბატონიშვილი ოტტონი, სოლო რადგან ჯერ მცირე წლოვანი იყო, დაუწესეს რეგენტობა, სამის პირისაგან შემდგარო. ეს პირებიც ბავარიელები იყვნენ. ამასთან ინგლისმა, რუსეთმა და საფრანგეთმა ეს სიკეთეც უუკეს საბერძნეთის ახალს მართებლობას, რომ 60 მილ. ფრანკი ასესხეს. 1833 წლიდგან, როდესაც ოტტონი მოვიდა თავის სასულემწიფოში, იწყობა საბერძნეთის დამოუკიდებელი არსებობა.

საბერძნეთი პოლიტიკურად გათავისუფლდა, მაგრამ ბედნიერება მანც კერ ნახა სხვა მხრივ. მეფემ არ შეუსრულა ერს თავის აღთქმა საერო კრების მოწოდებაზე, ადმინისტრაციას კერ მოაწყო ისე, როგორც წესი მოითხოვდა და სამართალშიაც ბევრი უსამართლობა სუფევდა. კონომიურად ხალხი ისევე

იმ მდგომარეობაში იყო და გონებითაც ისე წინ ვერ წავიდა, როგორც მოელოდნენ. ეს მართალია, მაგრამ ყველა ამას თავის შესაწინარებელი მიზეზებიც აქვს. თავდაზირველად ბერძნები სწორედ რომ ბავარიელების ქვეშევრდომები გახდნენ. რაც კია ალატი იყო, მეთუ ბავარიელებს ურიტებდა რომელთაც არ შე-

სტკივოდა ურზე გული, ამასთან ბერძნის საზოგადოება არ იყო დამზადებული თავისუფლად ცხოვრებისათვის. 1843 წლის არეულობამ ბერძნებს დაუმკვიდრა კონსტიტუცია, მაგრამ რა კონსტიტუცია იყო ისა! თავის თავს, თავის ერის ცხოვრებას კონსტიტუციის შემდეგნაირად ვერ იცნობდნენ და ამიტომ ვერ შექმლათ თავის შესაფერი კონსტიტუცია დაქუცხუბნათ. ამ მიზეზების გამო არ არის გასაკვირველი, რომ თავისუფლების შემდეგ საბერძნეთში ისევე ისეთი შფოთი და არეულობა იყო, როგორც წინად. ერი სრულიად არ იყო განვითარებული პოლიტიკაში და მართლაც სასწაული იქნებოდა, რომ თავდაზირველადვე საქმე კარგად წასულიყო. ისიც დიდი საქმეა, რომ ბერძნების მოძრაობას მოჭევა საბერძნეთის მოძეტებულის ნაწილის გათავისუფლება 2000,000-ის მკვიდრით. ამით დაეღო დასაბამი მთელის ერის არსებობას, რომელიც რასაკვირველია ეხლა უფრო მეტს შესძენს კაცობრიობას და უფრო უკეთ იცხოვრებს, მინამ რსმალების უდელს ქვეშ.

დასასრულ შოკლად მოკვასენებ ამ მიზეზებს, რომლებმაც ბერძნები გამოიუვანა ეროვნულის მონებისაგან. ეს მიზეზები არიან შემდეგნი: რსმალებმა ძალით დაიმორჩილეს ბერძნები; ბერძნებს იმ თავიდაცნვე სძულდათ რსმალები, როგორც თავის მტარვლები. სარწმუნოების განსხვავება საშინ-

ლად ხელს უმართავდა ამ სიძულვილს. ბერძნებს თავის დღეში არ დაჭკარგვით სურვილი და იმედი გათავისუფლებისა. იმათ ჭკონდათ სანატრელი კლასიკური ისტორია და მათ მხარეზე იყო ევროპელების თანაგრძნობა, რაცა მათ აქეზებდა გათავისუფლებისათვის; ბერძნები ეკონომიურად და გონებით მაღლა იდგნენ ოსმალებზე და ოსმალები შედარებით ისე ძლიერები არ იყვნენ ბერძნებზე. ბერძნებს შეეწინენ ევროპელები ანაღით და თულებით. აი ამ მიზეზებმა ერთად იმოქმედეს და საბერძნეთი განთავისუფლებულ იქმნა.

ა ლ ე ბ ი .

(დემეტრე კურდღელაშვილის ნაამბობი).

ერთხელ... არ მახსოვს კარგათა... ზაფხული იყო მგონია...
ტყეში, ხარების ძეხნითა, გამომეღია ღონეა...
მიველ და მივეკვქე წყაროსთან, ვზივარ, არ ისმის ჩქამა,
ჭყანტში კი დააღაფუნებს მარტო ბაყაყი-ჭამია...
ბოლოს, კეძებე კიდენა, ძლივსდა მოხსეულე ხარები,
გამოვირეკე, შაბინდდა, შინათკენ მოვიქაჩარე.
ამ დროს, მომესმა: წყეულმა, ოლოლმა შემოიძახა,
გადმიდან, ბაიუშვიეთ, იმას მეორემ უძრასა...
შავკრთი, შავდექი... ამბობენ: იქ თურმე იცის ალეები,
ღამით, წყლის ჰირას დადიან, კაცს ეგონება ქალები;
თმები ჩამოსთრეკთ კოჭამდის, ძრეულ უჭებენ ბრჭყალებსა,
ვისაც კი დაისელებენ, ამ წამს აუბმენ თვალებსა,
მიიტყუებენ თავისთან, ღიმილით, ტკბილი ტიტინით,
ან კლდეზე გადასჩხესამენ, ან დაასწრობენ ღიტინით!...
ზა, მეც ამას ვშიშობდი, იმათი მერიდებოდა,
აღ-ჭაჭის ხელში, რა კიცი, მენა რა გადამხდებოდა!...
მოკდივარ თქვს-აკრეფითა, თან ვაფაციცებ თვალებსა,
ვშიშობ არ გადაკეფარო, სადმე, იმ წყეულ ალებსა...
ამ დროს, უეცრად, გურდღელმა წინ გზაზედ გადამიბინა...
კარგად არა მყავს დაცდილი... ამ საფთხემ გულზე მიკბინა!...
მაგრამ, არ ვიძინებ არაფერს, ვარ ჩემთვის, ჩაფიჭრებული,
ხანჭალზე ხელი მივლია, მოკდივარ გაფთხილებული...

მოკარგე კაშკაშებს დღესაკით, გაგხედე რიფის-პირასა,
 ვხედავ რაღაცას, თმა გაშლილს, მიმჯდარა წნორის ძირასა!...
 მეორეც, დედი-შობილა, ამოსტუშვია წნორებსა,
 ისეთი ღამაზი არი, თვალს ვერ-ვინ გაუსწორებსა!...
 შამასწრო თვალი წყუულმა, გაივისვისა ძალიან,
 ხელს მიქნებს, მკაღერსება... იმისთვის კისა სტალიან!...
 სულ ამეშალა ბაღანი!... გადავიწერე პირ-ჟვარი,
 ვასუნე წმინდა გიორგი—და ისარივით ვიძარი...
 ასი-ათასმა ალ-ქაჟმა დამკიულა, გაივისვისა,
 ხმა მისტა მთა და გორამა,—მარტო კიყინა ისმისა!...
 ვეტი ღიჭიან ჭაღასა... ვინღა დასდევდა ხარებსა...
 გულ-გახეთქილი მოკვარდი ჩემი ქოსმხის კარებსა!...
 ერთი თვე ვიყავ ავადა, ვეღარ გამოვდექე ვერაფრით,
 მანამ არ ჩამოვიღოცე წმინდა გიორგი, ზეარაკით.

თ. რ. მრისთავი.

კოლოტიკა.

ამ 1883 წლის დასასრულს საჭიროა თვალი გადავკლავს კაცმა ეკროპის სახელმწიფოთა მდგომარეობას, აღნიშნოს რა გარეშე ურთიერთობა ჰქონდა ყოველს მათგანს სხვა სახელმწიფოებთან და რა შესამჩნევი საქმე მოხდა თვითყოფის მათგანის შინაგანს ცხოვრებაში.

ერთის შესწავლით თუძღა ეკროპის სახელმწიფოებს თვით ეკროპში, თავის სამოქალაქებთან მშვიდობიანობა არ მოჰკლავს, მაგრამ რაღაცა მოუხერხებლობა დაეტყო ყველას, ყოველს სახელმწიფოს თითო ჯვარი უტყურობდა ხან სადა და ხან სადა. არც ერთი ძლიერი სახელმწიფო გულ-დამშვიდებული არ იყო, რომ შიში არ ჰქონოდა ომის ატეხისა.

ჯერ წლის დამკვრის დუნაის წყლის ქვემო ნაწილში გემების სიარულზე კონფერენცია იყო ღონდონში შეკრებილი, რომელშიაც ეკროპის სახელმწიფოთა წარმომადგენლები სჯიდნენ, ვის უნდა ჰქონოდა უფლება თვალ-ყურის დაჭერისა. რასაკვირველია, ავსტრიის სურვილი იყო მომატებულად კავითონ დაესაკუთრებინა ეს უფლება და ბალკანის სამთავრობო-თათვის არავითარი მონაწილეობა არ დაეთმო. თვით ღონდონის კონფერენციამაც ასე გადასწყვიტა წერილით. მაგრამ რუმინია წინააღმდეგ ამ გადაწყვეტილებას, ჩემს უფლებას ვერ

დავითობა ჯარების მომზადებას შეუდგა. ზარდაქმნის საფუძვლიანობა მისცა ჯარების თადარიგისა და წინაგზის შემადგენლობისათვის. ბოლგარის რუსეთის შემწეობას ხელს უწყობდა. სერბია კლავსობადა. ამ დროს სერბების ძველი მთავრის ჩამომავალი თავი გამოვიდა. ავსტრიის შეფიქრებამ ბალკანის სამთავროებების მომავალ არეულობაზე, თუ ძალა ეხმარა, შესაძლებელი იყო მომისათვის. ამის გამო ლონდონის ფონდებში დროებით შეყვანილი თავისი გადაწყვეტილება.

ავსტრიის მინისტრ არ მთავარ თავის განზრახვას: ბალკანის სამთავროებში თავის გაძლიერებას. რეინის გზის გაყვანის შეუდგა ვითომ მარტო თავის სავაჭრო საქმიანობის გასაძლიერებად და გერმანიის დახმარებით ფიცილი მოიპოვა საკმაოდ უფლებები. თვით რუსეთისაგან განთავისუფლებულ ბოლგარის მომხრეებს მოსურნა და რუსეთისაგან დაშორება. მაგრამ რუსეთი, რასაკვირველიან, წინააღმდეგ ამისთანა მისს გაძლიერებასა და ბოლგარის რამდენადმე თავი მოასრუებინა. ავსტრიისა და ცოტათი უნდა დაეთმო, თუ რემ კერძოში შესდგებოდა სახელმწიფოთა შორის რაში ავსტრიის გერმანიის და იტალიის სამთავროებთან წინააღმდეგ. ეს მოხდა იმ დროს, როდესაც რუსეთის იმპერატორს დანიაში ყოფნისას ეწვია ინგლისის პრინციპი მინისტრი ვლადსტონი.

ავსტრიის გულისათქმის, გერმანიისაგან წახალისებულს, შესამჩნევი ნიშნები დაეცო და ადგილი შესაძლებელი იყო, — რომ მისგან გადაქცეულიყო. მაგრამ წინად მოხსენებულ მიზეზებს ვერაძე დროს შინაურმა საქმიანობამ ავსტრიის საფრთხე დაუგო. ამ დროს მის ქვეშევრდომ სლავიანებს შორის მოძრაობა შეიქმნა და ხორვატიაში ბუკრან არეულობა მოხდა. ავსტრიის

იძულებული იყო დიდრ ყურადღება მიექცია ამ მოძრაობისათვის და ძალა ესმარა დამშვიდებისათვის.

მას აჩქო, რაც გერმანიამ საფრანგეთზე გამარჯვება, უცოდლოდ პირველი ადგილი უჭირავს მას დღევანდლამდე. მისი პირველი მინისტრი მთელის ევროპის პოლიტიკის ჯადო-ქარად მიანინათ, მას ხელში უპყრია სასულემწიფოების უოკელი გარე-ზე საქმეთა მსვლელობის ძალაო. ჯერ-ჯერობით მართლაც ასე არის. ერთის მხრით აქეებს ავსტრიას ბალკანის სამთლობულოებში გაძლიერდეს რუსეთის წინააღმდეგ და მეორეს მხრით მეგობრობას იჩენს სხვა სასულემწიფოებში. ეს საქმე საფრანგეთისა და რუსეთის შიშით მოხდის. რაც გერმანიამ გამარჯვების შემდეგ საფრანგეთს ალზას-ლოტარინგია ჩამოართვა, მას აჩქო უკვლახე მომატებული თუქრი იმაზე აქეს, საფრანგეთი ან დღეს, ან ხვალ ამიტებს ომსაო. ჯარებს ამზადებს და საფრანგეთის უოკელს სამხედრო უწყებებს ცვლილებას და მოძრაობას გაფანტებთან უყურებს. ამ გავლილ წელს ნემეცური ყურნალ-გაზეთები ზშირად სტესდენ ლაპარაკს ომზე, საფრანგეთის და რუსეთის საზღვრებზე ჯარების დაყენებაზე და ერთს ალიაქოთს კმართაგდნენ. ამისათვის გერმანიამ სამთა გავშირი შეჭერა ავსტრიასთან და იტალიასთან, მოულოდინა ბალკანის მთლობულებს, მიიწვია ესპანიის მეფე და თვისი ტახტის შემკვიდრე აწვია ესპანიას და იტალიას. ამ გვართვე თავის ქვეშეკრდომ გათოლიკეთა გულის მოკებისათვის და პარლამენტში მათის მომხრობისათვის დაიწყო პაპთან მოლაპარაკება გათოლიკეთ სამღვდელთების წოტაერთ ძველ შემავიწროებულ წესების შეცვლახე. წლის დასასრულს გერმანიამ თითქოს დამშვიდდა ადელკებისაგან და უოკელ სასულემწიფოსთან მეგობრობას იჩენს.

საფრანგეთი გარეშე და შინაურის საქმეების გამო ამისთანა უოფაში იყო, რომ კარგა ხანია ამისთანა განსაცდელი არც ერთს სახელმწიფოს არ გამოუვლია. ჯერ გარეთ თუნისის და მადაგასკარის საქმეებისაგან არ დაესვენა, რომ ჩინეთისკენ ახალი სადაგო აუტყდა ანამის სამეფოებელში. ანამის უძაღლეს უფლებას ჩინეთი იჩემებს და საფრანგეთს გამოუცხადა თავისი უკმაყოფილება. საფრანგეთის ჯარებმა დაიპყრეს სატასტრო ქალაქი ანამისა და წინ გაემართნენ უფრო შვედრად თების მოვიდებისათვის. ამაში ჯარის სიმცირის გამო ფრანგულებს დაბრკოლება მიეჩათ, კარგა ძალი ჯარის გაგზავნა და ახლის ხარჯის დანიშვნა მოუხდა მმართველობასა. საფიქრებელი ორი რამ ჭქონდა მას. ერთის მხრით ომი ბოლომდის უნდა წაეყვანა, ჩინეთის დამუჭრება თავიდან აეცდინა და მეორეს მხრით ჰარლამენტში მომხრე პარტია გაეძლიერებინა ხარჯის მოცემისათვის. ამ უგანასენელს შემთხვევაში ჰარლამენტის პარტიებთან ბრძოლას მოელოდა, რადგანაც სამდურავი ესმოდა სხვა-და-სხვა გვარი. საფრანგეთის მმართველობამ დასძლია როგორც იყო უოველი დაბრკოლება, მაგრამ დღეს ომი ანამში ჯერ კიდევ არ გათავებულია.

მეორე საფიქრებელი საფრანგეთისა იყო ამბოხება ანარქიელებისა; იგინი ითხოვენ ბევრ გვარ ძირითადად ცვლილებას, რომლის აღსრულება ვერ შეუძლია მმართველობასა. ეს პარტია სუსტია და ამიტომ პარლამენტში ძალიან მცირე წარმომადგენელი ჭყავს, ამიტომ მმართველობამ ადვილად შეიძლო მისი გაჩუმება. მეორე საშემარბა პარტიამ მონარხიელებისამ უფრო საფიქრებელი ძლევაარება მოახდინა. რესპუბლიკის დედა-ბოძს გამბეჯტას სიკვდილის შეძვეგ ატყდენ რეჟანისტები, მაგრამ მმართველობამ დაითხოვა სამსახურში მეოფი პრინციები, რომ-

მელთაგან ზოგნი იძულებულ ძეგნენ სათრანგეთიღამ: გასულთუგ-
 ნენ. რესპუბლიკის მმართველობამ კამარჯვა და ფრანცუზების
 გული მოიგო. გერმანიის ჟურნალ-გაზეთებმა და სამთხ ვაჟ-
 შიძმა მცირე შიში არ ატანს სათრანგეთის მმართველობას და
 ხალხსა. აშკარად სწინად გერმანიის მხრობა მიუქარა სათრან-
 გეთმა გულის სიმაგრით და ბრძნულად თავ-შეგაკებით შეხვდა,
 რა ცბიერებით მოაშორეს მის თანამგრძნობელი და ერთ ტომი
 ხალხი იტალიისა და ესპანისა. შერთინებით უფურებს ამ და-
 შორებას, რადგანაც იტის რომ იტალიელების და ესპანიელების
 გული მანც-და-მანც ფრანცუზებისაკენ იქნება მომავალში ისე,
 როგორც მრთელის მსოფლიო ხალხებისა. დიდებული ერთი
 სათრანგეთისა საყვარელი დარჩება მუდამ და იგი დროებით
 მოაშორებას თავის მომეტა უმთა ვითარებას მიაწერს. ასეც
 იყო. იგი არ აზილბილდა და მშვიდად დასთმო, რაც დროე-
 ბით დასათმობი იყო. — შინაგანს საქმეებში სათრანგეთის მმარ-
 თებლობის მოქმედება სულ იმას ისწრაფებს, რომ დამკვიდროს
 სათრანგეთში მტკიცე რესპუბლიკის წესები და განიხილოს, რომ
 აღიაროს და შეიარყოს უწინდელისებურად. ეს არის მიხეობი,
 რომ ხალხი და პარლამენტი მმართველობას ემხრობა ყოველ
 მისს პოლიტიკას თუ შინაგანს და თუ გარეშე საქმეებში.

ინგლისს საქმეები ძალიან დაესწროთა, როგორც გარეშე,
 აგრეთვე შინაგანს მოქმედებაში გარდა, ეგვიპტეში ჯარი უყ-
 ნება და თუმიც მრავალჯერ გამოაცხადა სურვილი ჯარის გამო-
 ყვანისა, მაგრამ თან-და-თან იქ საქმეები აირია. გამოჩნდა ეგ-
 ვიპტის სამთვლობელი სუდანში ვილანა ცრუ ფელაშმარი (წი-
 ნასწარმეტყველი) მატდი, რომელმაც ეგვიპტის ჯარების წინა-
 აღმდეგად დაიწყო ლაშქრობა და კიდევ დაამარცხა. ამ ამბავმა
 თავ-ზარი დასცა ეგვიპტის მთავარს და ინგლისებს. ამას გამო

სანამ სუდანის საქმე არ გათავდება, ინგლისის ჯარის გამო-სვლა ეგვიპტიდან შესაძლოა ვერ შეიქნას. ჯერ კარგა არა ჩანს, ინგლისი რას უპირობს ამ არეულ-დაჩეულობასა. — შინაგან საქმეებში ირლანდიის მოძრაობამ ჩამოჭა ინგლისის ყურადღება. მაგრამ გლადსტონის სამინისტრომ იმდენი მეტადინეობა მოიხმარა, რომ ირლანდიის მსგენელ-მთესველ ხალხს რაოდენიმე ახალი წესები მისცა და გაჭირებულს მდგომარეობიდან თუშცა ვერ გამოიყვანა, მაინც უკეთესს მდგომარეობას დაასწავლა.

ულონოსა და ცუდს მდგომარეობაში იმყოფებოდა ოსმა-ლო. ომის გათავების აქეთ უფრო-და-უფრო წყლულები თით-ქოს ემატებოდას. გარეშე საქმეებში ყოველივე ძალა დაჰკარგა, თვით ეგვიპტეში, თავის საბძანებელში, ინგლისის ურდმოჭრი-ლი უმა შეიქნა. ბოროტს მხრით მას მოცილვე უჩნდება ავსტრია, რომელსაც ეგულება მისი მოადგილეობა დაიჭიროს ბალკანის მთებსა და ზღვას შუა. — შინაგან საქმეებში ოსმალოები ვერ გამოერკვა და ვერა მოაგვარა რა ხალხის მდგომარეობის წინ წასაყვანი. არავითარი რეფორმის და ძირითადი განონების შე-მოღობისა არა ისმის რა; თვით დაპირებულ ახალ წესების შე-ტანას სომხეთში არა ფიქრობს.

რაც შეეხება საზოგადოდ ევროპის სახელმწიფოების მდგომარეობას, ვერ ვიტყვით რომ ეს წელი მომაკვალ წელი-წადს შოფოთით უსკდებოდას, მაგრამ ვერც იმას ვიტყვით, რომ მკვიდრი, გულ-დასაჯერებელი, ყველასათვის მისანდობი და სა-ნატრელი მშვიდობიანობა მკვიდრობდესა ნამეტანი ბინდ-ბუნდი ახვევია ყოველ მხარეს, მეტადრე იმ გუნტულს, რომელსაც «დაწვეულია აღმოსავლეთის საქმეს» ეძახიან.

ზანბანდობანი

съ 1-го января 1884 года

Въ Тифлисѣ будетъ издаваться
новая ежедневная (350 номеровъ въ годъ) литературно-
политическая газета

НОВОЕ ОБОЗРѢНІЕ

подъ редакцію А. В. СТЕПАНОВА (бывшій редакторъ
«Юридическаго Обозрѣнія»)

Объемъ газеты — печатный листъ средняго
формата; программа—общая всѣмъ литературно-
политическимъ ежедневнымъ изданіямъ.

Подписная цѣна съ пересылкою и доставкою:
на годъ—10 руб., на 6 мѣс.—6 р. на 3 мѣс.—
5 р. 30 к., на 1 мѣс.—1 р. 50 к.

Подписка (городская и иногородная) и объ-
явленія (по 5 коп. за строку петита) принимаю-
тся въ Тифлисѣ, исключительно въ Газетномъ
Агенствѣ В. Шавердова; въ С.-Петербургѣ же и
Москвѣ—въ книжныхъ магазинахъ «Новаго Вре-
мени».

За газетою обезпечено постоянное сотрудни-
чество: кн. К. А. Бебутова. Вс. М. Гаршина,
П. А. Измаилова, С. Н. Кривенко, Н. Я. Ни-
коладзе, П. А. Опочинина, А. Н. Плещеева, И. Ф.
Тхоржевскаго. Гл. И. Успенскаго, и Н. А. Шаврова.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА ГАЗЕТУ

„КАВКАЗЪ“

на будущій 1884 годъ

Газета будетъ издаваться совершенно на тѣхъ-же основаніяхъ, какъ и въ прошломъ 1883 году, по той же программѣ и подъ тою же редакціею.

УСЛОВІЯ ПОДПИСКИ: съ доставкою въ Тифлисѣ: на 1 годъ—11 руб. 50 к.; на 6 мѣс.—6 р.; на 3 мѣс.—3 р. 50 к.; на 1 мѣс.—1 руб. 50 к.

Съ пересылкою иногороднымъ: на годъ—13 р.; на 6 мѣс.—7 р.; на 3 мѣс.—4 р.; на 1 мѣс.—1 р. 75 к.

Подписка принимается въ Тифлисѣ, въ конторѣ газеты «Кавказъ», на Дворцовой улицѣ, въ домѣ Сараджева, № 5. Иногородные подписчики адресуютъ свои требованія: въ Тифлисѣ, въ редакцію газеты «Кавказъ».

Иногородные могутъ подписываться лишь съ 1-го числа каждаго мѣсяца.

Редактор-издатель кн. Д. Г. ЭРИСТОВЪ

ქ უ რ ნ ა ლ ი

«ქართული ბიბლიოთეკა»

(წელიწადი მეორე)

ამ 1884 წ. თანვრიდამ ჟურნალი «ქართული ბიბლიოთეკა» გამოვა ყოველ თთვე-და-თთვე იმავე სასიო და სიკრ-
ცით, როგორც აქამომდე გამოდიოდა.

ხელის მოწერა მიიღება:

ქუთაისში «ქართული ბიბლიოთეკის» რედაქციაში, რო-
მელიც იმყოფება თფილისის ქუჩაზედ დ. ლორთქიფანიძის
სახლში თფილისში: — ბ. ზაქარია ტიჭინაძესთან, ჩარკვიანის
წიგნის მაღაზიაში. გორში: — ეკ. ფურცელაძისას. ბათუმში: —
იულია დავითის ასული ჩხეიძისას. ფოთში: — ნატო მაჭარა-
ვისას.

ფასი მთელის წლისა 6 მან.

ქალაქს გარეშე მცხოვრებთ ამ ადრესით უნდა დაიბარონ
ჟურნალი: **въ Кутаисъ, въ редакцію журнала «ГРУ-
ЗИНСКАЯ БИБЛИОТЕКА».**

სკადრი ფული ხელის-მომწერთა ჟურნალის დაბარებისა-
თანავე უნდა გამოგზავნონ რედაქციაში.

რედაქტორი-გამომცემელი ეკ. ლორთქიფანიძისა.

383
1883/2

ბანახალეა.

ამა 1883 წელს ქუინალს «ივერიაზე» ხელის მო-
წერა მიიღება მხოლოდ მთელის წლით.

ფასი მიეღება წლიურ შვიდი მახათი.

სელის-მაჭუის შიღება «ივერიის» რედაქციაში, სიმონ-
სონოვის ქუჩაზე, 1-ს კლასიკურის გამზარის უკან, ნა-
ზარვის სახლებში, აგრეთვე შვედოვის სასტუმროში.

მთლიანში, ჭილაძის მახათისში.

ბათუმში, წერეთლის საზოგადოების სელის-მა-
ჭუის რედაქციისთან.

• ქალაქს გარეშე სელის-მომწერთ წერილი და ფული შემ-
ღების ადრესით უნდა გამოგზავნონ:

•••

სა Tiflisc

Въ Ред. этого журнала «ИВЕРІА».

• ვისაც უუნარი თავის დროზედ არ მიუგვიღეს, კთხოვთ,
მაღე აცნობონ რედაქციას.